

UDK 343 : ISSN 2217-219X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

BEOGRAD 2019 / BROJ 3 / GODINA X

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

u saradnji sa

Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

Izdavački savet / Scientific council

Strani članovi / Foreign members:

prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)	prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)
prof. dr Jacqueline Azzopardi, Valeta (Malta)	prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)
prof. dr Michael Bock, Majnc (Nemačka)	prof. dr Eduard Filipovič Pobegajlo, Moskva (Rusija)
prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)	prof. dr Jean Pradel, Poatje (Francuska)
prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)	prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)
prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)	

Domaći članovi / Members from Serbia:

prof. dr Danilo Basta	prof. dr Miroslav Đorđević	prof. dr Radenko Vuković
dr Ivana Stevanović	prof. dr Dragan Simeunović	prof. dr Snežana Soković

Redakcija / Editorial board

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

prof. dr Zoran Stojanović

Urednik / Associate editor

prof. dr Đorđe Ignjatović

Zamenik urednika / Vice editor

prof. dr Igor Vuković

Članovi Redakcije / Editorial board members

dr Jovan Ćirić	prof. dr Goran Ilić	dr Slobodan Vuković
prof. dr Nataša Delić	prof. dr Zoran Ilić	prof. dr Milan Škulić
prof. dr Đorđe Đorđević	Mladen Nenadić	

Saradnici / Collaborators

doc. dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije
Jovana Banović i Ivana Radisavljević (tehnička priprema priloga)

doc. dr Vanja Bajović, lektor

Sve članke predate na objavljivanje u Časopisu recenziraju najmanje dva anonimna recenzenta

All articles submitted to the CRIMEN are peer reviewed by two anonymous peer reviewers

Časopis izlazi tri puta godišnje (april, septembar i decembar) / CRIMEN is published three times a year (April, September and December)

Časopis CRIMEN je indeksiran i uključen u sledeće međunarodne baze / CRIMEN Journal is indexed by and included in international bases:

HienOnline, EBSCO, CEEOL, Electronic Journals Library (EZB).

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. kralja Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm> • e-mail: crimen@ius.bg.ac.rs

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove i nijedan njihov deo ne može se reprodukovati bez pismene saglasnosti urednika Časopisa. Rukopisi se ne vraćaju / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts and no part of them can be reproduced without written consent of Journal's editor. Manuscripts will not be returned.

Priprema: Dosije studio, Beograd

Štampa: JP Službeni glasnik

GODIŠNJA PRETPLATA: 750 RSD; pojedinačan broj 300 RSD / Annual subscription: 30 €

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(X) 3/2019 str. 213–308

SADRŽAJ

ČLANCI

- Klaus von Lampe, Tackling Organized Crime:
From Theory to Practice 215
- Katja Filipčič, Life Imprisonment in Slovenia 225
- Đorđe Ignjatović, Supermaks zavodi i ćelijska izolacija:
Istorijat, pojmovno određenje i razlozi širenja primene 239
- Natalija Lukić, Kriminalitet maloletnica u Beogradu
– studija o identifikaciji podgrupa 257

ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

- Miloš Janković, Lišavanje slobode u ustanovama socijalne zaštite. 278

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Мих. П. Јовановић, Олакшавне и отежавне околности у кривичним
делима 299

- ZAKLJUČCI LIX GODIŠNJEG SAVETOVANJA SUKPTP 306

IN MEMORIAM

- Ivana Simović Hiber (1952–2019). 307

CIP – Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik Zoran
Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . – Beograd :
Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, 2010–
(Beograd : Službeni glasnik). – 24 cm

Tri puta godišnje
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

*Klaus von Lampe*¹

Berlin School of Economics and Law,
Department of Police and Security Management

TACKLING ORGANIZED CRIME: FROM THEORY TO PRACTICE²

INTRODUCTION

The notion of organized crime provides a central reference point for the criminal policy debate around the globe. For at least two decades, since the drafting of the 2000 UN Convention against Transnational Organized Crime, there is broad agreement at national and international levels on the seriousness of the problem, and there is an increasing willingness to cooperate across institutional and jurisdictional boundaries in efforts to curb organized crime. Yet, there remains a great deal of uncertainty about the nature of the threat; and when it comes to concrete steps, like the ranking and prioritizing of threats, the selection of targets, and the choice of appropriate tools, there appears to be ample room for talking at cross purposes. In fact, there appears to be a conceptual vacuum underneath the surface of a concept that is well established in political, professional and public terminologies but only vaguely ties together myriad, often mythically distorted imageries. These imageries are by several degrees removed from the nitty-gritty crime phenomena that in their relative simplicity are self-explanatory, like the selling of drugs, the stealing of cars or the collection of protection payments. There is little in the way of categorizing these phenomena and, through an overarching, systematic and comprehensive conceptual framework, to link them back to the lofty concept of organized crime.

In the following sections, an attempt is made to fill this conceptual vacuum somewhat, and to sketch what a greater level of conceptual clarity implies for strategies that purport to be aimed at organized crime. The main contention is that organized crime is an umbrella concept for a number of rather different facets of social reality, which are not necessarily as closely related as the use of the term organized crime suggests and which, respectively, call for rather different preventive

1 Professor, klaus.vonlampe@hwr-berlin.de

2 Paper originally prepared for presentation at the Workshop “Advisory role of CSDP Missions in disrupting Criminal Organisations in host countries” – Järvenpää, Finland, October 2019 (Crisis Management Centre Finland, CMC)

and repressive responses. Without making the necessary differentiations, it is argued, strategies against organized crime may well prove futile, misguided or even counter-productive.

The argument presented here incorporates three steps. In the first step, the history and meaning of the concept of organized crime as such is revisited. The second step entails systematically examining the phenomena that the concept of organized crime variously pertains to. In a third step, specific preventive and repressive approaches are deduced from the systematic analysis with a view to suitable points and methods of attack.

This discussion can only provide a rough outline of appropriate counterstrategies. The main emphasis is placed on categorical differences between pertinent phenomena and, correspondingly, categorical differences between appropriate countermeasures. No effort is made, however, to lay out a comprehensive and exhaustive masterplan for combating organized crime.

A HISTORICAL AND SYSTEMATIC REVIEW OF THE CONCEPT OF ORGANIZED CRIME

In order to devise appropriate strategies against organized crime it is important to understand, first of all, that organized crime is not a coherent and clear-cut phenomenon. It is not self-evident whether at all, or in reference to what one should speak of organized crime. In this respect it is quite revealing to review the conceptual history of organized crime.

The concept of organized crime began to take shape from the random combination of the two words “organized” and “crime” in the 1800s and early 1900s. In this process, quite different meanings were attached to this term; and the term was attached as a label to quite different phenomena. Organized crime referred to, for example, the polygamy of Mormons in Utah (Cragin, 1870: 22), to wars and atrocities committed in times of war and civil war (Spencer, 1881: 23), to peasant uprisings in Ireland (Lewis, 1836: iii), to bands of highway robbers on India’s countryside (Arnold, 1862: 264), to militant labor unions along America’s West Coast (*New York Times*, 1907), and to the underworld of some thousands of professional criminals in Chicago (Sims, 1920). It was not until the 1950s and 1960s that the concept of organized crime gained sharper contours and some popularity, at least in the United States. What happened as a result of a series of highly publicized hearings before the U.S. Congress into illegal gambling and criminal infiltration of labor unions, that the term organized crime became synonymous with a very specific phenomenon: the Italian-American Mafia. In 1967, a commission convened by President Johnson famously stated that organized crime consists of 24 Mafia ‘families’ spread out across the United States (Task Force on Organized Crime, 1967: 7). Helped by the hugely successful novel “The Godfather” that was published in 1969 (Puzo, 1969) and subsequently turned into a series of equally successful movies released in 1972, 1974 and 1990, the notion of organized crime equaling a clannish, ethnically homogeneous criminal organization with influence over business and politics gained popularity around the world. In particular, there were law enforcement officials in a

number of countries who began to wonder whether organized crime was something they should be concerned about. The problem was that with the narrow meaning of ‘organized crime equals Mafia’, the notion of organized crime remained largely hypothetical in places that did not resemble the crime landscapes of New York or Chicago. That was true even for many parts of the U.S., and certainly for many of the countries that sought to emulate the American way of life (Mack, Kerner, 1975; National Advisory Committee, 1976).

Eventually the notion prevailed that the term organized crime had to be reinterpreted. It had to be broadened to apply to a much wider spectrum of crime phenomena than those resembling the Italo-American Mafia in order to become widely applicable (see, e.g., the 2000 UN Convention against Transnational Organized Crime). What was not done in the process was to abandon the term organized crime because, apparently, law enforcement officials, policy makers, and journalists were hesitant to give up what Mike Levi (1998: 336) has called the “emotional kick” the term organized crime provides. In the end, some 200 years of conceptual history have not led up to a clear and unambiguous understanding of what organized crime is. Likewise, it is not possible to trace back the conceptual history to a pure, original understanding of organized crime to which one could return for conceptual clarity, unless one is willing to go back to the controversial and factually flawed Mafia imagery of the 1960s (for a critique see, e.g., Woodiwiss, 2001).

The extent of the conceptual confusion surrounding the notion of organized crime is evidenced by the more than 200 different definitions of organized crime that have been put forward in the past 70 years (von Lampe, 2019). None of these definitions is universally accepted; neither is it possible to reduce them to a minimal consensus. Instead, there are fundamental differences across various dimensions (von Lampe, 2016). A number of definitions equate organized crime in essence with criminal activity (Neumann, Elsenbroich, 2017: 1). A number of other definitions equate organized crime with the organization of criminals (e.g., Dobovšek, 1998: 680). Several definitions combine the two notions by saying that either organized crime is about certain types of crimes committed by certain types of criminal groups (e.g., Ignjatović, 1998: 25), or about certain types of criminal groups engaged in certain types of crimes (e.g., Valenčič, Mozetič, 2006: 130). Finally, there is the notion of organized crime representing a system or a systemic condition that goes beyond specific crimes or criminal groups (Block, 1983: vii; Homer, 1974: 4). This latter notion centers on the exercise of power. Clark (2005: 105), for example, speaks of organized crime in terms of “illegitimate loci of power.”

There are also disagreements on lower levels of abstraction, for example, concerning the question what qualifies as a criminal organization. How many people do you need in order to have organized crime? Some definitions require at least two persons, some at least three, and some more than three. Some definitions require a formalized or a hierarchical structure. Other points of contention are whether the use of violence or corruption are defining characteristics of organized crime.

At its core, it seems, the whole notion of organized crime is fueled by three distinct focal concerns centering on three paradoxes. The first concern is with crime as a business. The underlying paradox is that crime is not always committed in the ‘here’ and ‘now’; that crime can involve planning, sophistication, continuity, and as

a result can be more efficient, more profitable and more difficult to deal with than spontaneous and impulsive acts of everyday criminality. The second focal concern behind the notion of organized crime pertains to the fact that not all criminals are lone offenders. Some criminals associate and cooperate with other criminals despite the risk that these are potential police informants and witnesses in court. By teaming up with others, criminals pool resources and at the same time diffuse individual responsibility. The third focal concern has to do with criminals assuming positions of power. This is the problem of extra-legal or illegal governance (Campana, 2011; Varese, 2011, Schelling, 1971). Criminals gain control over social spheres: neighborhoods, illegal markets, segments of the legal economy, and they come to regulate these social spheres for their criminal interests using criminal means. The paradox here is that crime that by definition is about undermining social order is actually creating order in areas where the state is not willing or able to perform its regulatory function.

These three focal concerns link organized crime to three basic dimensions across which pertinent phenomena vary: the organization of crimes, the organization of criminals, and the organization of social spheres by criminals for criminal purposes. It is important to stress, that these three dimensions are not just different sides of the same coin. There is a widespread notion that organized crime is a one-dimensional phenomenon going from bad to worse, and that in the end, if unchecked, there is a natural development towards an endpoint of highly sophisticated crimes being committed by highly sophisticated criminal organizations that are in firm control of their territory. Upon closer inspection, however, it becomes obvious that the phenomena labeled “organized crime” appear in very different constellations along those three basic dimensions. There may be rather unsophisticated street crime occurring under the control of a well-established underworld government, for example purse snatching and pickpocketing in Mafia strongholds in Palermo (Gambetta, 1993). There may be highly sophisticated crimes committed by highly sophisticated criminal groups in the absence of any kind of illegal governance, as is arguably true for many forms of organized economic crime (Friedrichs, 2010). One can also observe, for example, the commission of highly sophisticated crimes in the absence of elaborate criminal organizations and relatively little in the way of illegal governance, which seems to be characteristic of illegal online markets (Lusthaus, 2013). In other words, there is not a logical progression across all three dimensions from less to more organized crime. Rather, different constellations in the organization of crimes, criminals and social spheres appear to be contingent on specific conditions and situations.

TOWARDS A THEORETICALLY GUIDED APPROACH TO COMBATING ORGANIZED CRIME

The analytical approach outlined in the previous section has important implications for combating organized crime. Just like it is important to differentiate organized crime phenomena in order to avoid comparing apples and oranges it is important to consider what specific kinds of phenomena one seeks to tackle under the heading of ‘tackling organized crime’. It has long been emphasized that there is no single solution, no universally valid approach to the problem of organized

crime (Ploscowe, 1963). This follows from the diversity of crime schemes and crime markets, from differences across groups of offenders, and from the contingencies of different cultural, legal, social, economic and political contexts. Beyond these variations, however, categorically different approaches to organized crime can be deduced from the categorical differences between the basic dimensions of organized crime. This implies that devising responses to organized crime should start with considering where the problem lies: Is it about specific illegal activities, is it about particular criminal structures, or is it about illegal governance?

Tackling organized illegal activity

One of the questions discussed in the study of organized crime is what is more important: structures or activities. Do criminal organizations shape the crimes they commit, or does the nature of the crime determine how the perpetrators are organized? (Smith, 1994). A convincing argument can be made that at least under some circumstances, the latter is the case, and that offender structures are the “emergent properties” of criminal behavior (Cornish, Clarke, 2002: 52). Accordingly, it may well be a more efficient approach to target illegal activities irrespective of how the perpetrators engaging in these illegal activities are organized.

An example may clarify this point. In areas such as residential burglary or the theft of motor vehicles, law enforcement agencies may notice a reduction in crime after a particularly prolific offender group has been dismantled. This underscores the value of an offender-oriented approach. However, at the same time one should consider the crime reducing effects of preventive measures that target the mechanics of specific crimes, such as steering wheel locks, reinforced doors and windows, motion detectors and the like that make the commission of crime more difficult, more time consuming and less rewarding (Clarke, Eck, 2005). By limiting and eliminating crime opportunities, by depriving criminals of the resources they need to commit a particular type of crime, by disrupting the processes that are involved in the commission of a crime, it may become secondary or even obsolete to worry about offender structures. As soon as preventive measures set the hurdles for committing a particular crime sufficiently high, criminal groups may disintegrate by themselves or may not come into existence in the first place.

Measures that target illegal activities have to be crime specific with a view to, for example, logistics and modus operandi (Cornish, Clarke, 2002). However, the direction of countermeasures is also set at much higher levels of abstraction. For example, one important distinction is that between predatory crimes and market-based crime. Preventing predatory crimes defined by offender-victim relations is about reducing vulnerabilities. Preventing market-based crimes centered on the provision of illegal goods and services is about tackling the supply and demand sides of illegal markets.

Tackling criminal structures

When criminal structures present themselves as appropriate targets, the first question to ask is: What kind of structures are at issue? In the study of organized crime, classifications of criminal structures tend to capture variations either with respect to form or with respect to function.

With respect to form, a distinction is typically made between networks and organizations. Often, an implicit or explicit assumption exists that organizations, especially when they show some level of formalization and a hierarchy, are higher-value targets than less integrated and more fluid structures. This view, however, may overemphasize the importance of clear-cut, highly developed organizational structures. There are strong indications that the form of criminal structures is contingent upon endogenous and exogenous factors, and that it depends on the circumstances how efficient and dangerous certain forms of the organization of criminals are. For example, after the large and complex cocaine cartels from Cali and Medellín were dismantled in the 1990s, their place was taken by a large number of smaller groups while the cocaine trade as such was not profoundly disrupted (Decker, Townsend Chapman, 2008). In other words, depending on the situation, different forms of organization could essentially achieve the same outcome.

Arguably, classifying criminal structures by function – rather than by form – is much more relevant for devising preventive and repressive counterstrategies. In turn, failing to differentiate criminal structures by function is prone to lead to flawed assessments and decisions regarding the problem of organized crime. In terms of function, three types of criminal structures can be distinguished (von Lampe, 2016):

- entrepreneurial structures that are geared towards material gain;
- associational structures that serve social functions such as mutual support; and
- quasi-governmental structures that have as their *raison d'être* the exercise of power.

These types can appear in pure form, serving only one function, or as hybrids serving more than a single function. In any case, it is important to keep the three functions analytically separate because they have wide ranging implications. To begin with, the inner workings of a structure are different depending, for example, on whether it is an illegal business geared towards interaction with the outside world to generate income, or a criminal association that is inwardly oriented to foster a sense of belonging and mutual support and trust among its members. Likewise, the motivation and inclination for individuals to form or join a particular structure varies with the purpose of that structure just as there are different factors that influence, respectively, the emergence of entrepreneurial, associational and quasi-governmental structures. Entrepreneurial structures emerge around crime opportunities. Associational structures are a response to the need of criminals to avoid social isolation in what tends to be a chaotic and hostile environment. Quasi-governmental structures, finally, fill a vacuum that is left by a state that is not willing or able to regulate certain spheres of society.

These categorical differences between functionally distinct criminal structures have direct implications for the choice of appropriate countermeasures. What may work well against entrepreneurial structures may not work in the same way and with the same level of success against associational or quasi-governmental structures.

Arguably, entrepreneurial structures most closely resemble targets of classical police work. In essence, it is about offenders that have to be linked to specific

crimes, such as theft or fraud or the selling of drugs. The arrest and conviction of the perpetrators, the seizing of assets and possibly lengthy terms of incarceration all tend to have some immediate disruptive and incapacitating effect on the offender structure and may, ideally, lead to its disintegration.

Associational structures appear in a different light. What sets them apart especially from entrepreneurial structures is that they do not exist for the immediate purpose of committing crime, profit-oriented or otherwise. Associational structures as organizational entities rarely engage in criminal activity. They may commit crimes on occasion by violently disciplining members, or they may use violence in protecting their members against outside threats. Otherwise, however, associational structures tend to promote the criminal activities of their members only indirectly, for example by fostering trust and mutual support among the membership. Thus, unless there are specific laws in place that criminalize membership in an association (see Schloenhardt, 2012), there are relatively few starting points for criminal investigations against the members of criminal associations and against criminal associations as such. Yet, criminal associations deserve police attention for other reasons, namely to gain intelligence on potential co-offending networks that may emerge among members; or to undermine the cohesion of criminal associations in order to disrupt criminal networking and trust between criminals. Criminal associations may also be appropriate targets for administrative and legislative measures. For example, in the case of street gangs or criminal motorcycle gangs, bans on the wearing of uniform clothing and symbols can reduce the intimidation capital of individual members (Björgero, 2019).

Yet another situation presents itself in the case of quasi-governmental structures. Quasi-governmental structures are targeted in classic police work to the extent they engage in crime to establish, maintain and exercise power, typically through intimidation and the use of violence. However, once firmly entrenched, a quasi-governmental structure seldom has the need to openly engage in violence and intimidation (Gambetta, 1993; Reuter, 1994). Observable criminal behavior would then be limited to, for example, the collection of protection payments, although this tends to be done in low frequency on perhaps a weekly or monthly basis. Thus, similar to criminal associations, there may be few starting points for police investigations. In this situation, there is an understandable but analytically problematic tendency on the part of law enforcement agencies and legislatures to try to assign criminal responsibility to the leading figures of quasi-governmental structures – and of associational structures, for that matter – for the profit-making crimes committed by individuals under their protective roofs.

Tackling illegal governance

The preceding sections dealt with tackling illegal activities and criminal structures. Even though this also included a brief discussion of quasi-governmental structures, it makes sense to address the third basic dimension of organized crime, illegal governance, in a separate section because illegal governance is not necessarily linked to the exercise of power by a tangible structure that functions as an underworld government. Illegal governance can also involve individuals who, by virtue of their per-

sonal reputation, resolve conflicts and arbitrate disputes. Similarly, there can be ad-hoc governance structures that are set up for dealing with a single issue, for example influential underworld figures sitting down to discuss how to respond to incursions from an outside criminal group. Finally, there can be illegal governance in the form of decentralized self-regulation of a criminal subculture. In this constellation, subcultural norms may empower individuals to take action directly against someone who has violated the underworld code of honor, for example in cooperating with the police, without having to refer the matter to some higher underworld authority.

The main remedy against illegal governance is reducing the power vacuum created by the state. In essence, this means enforcing and strengthening the rule of law. On one hand, it requires targeting those who commit crimes in the exercise of illegal power. On the other hand, it involves the strengthening of legal institutions of governance. For example, if criminals offer illicit debt collection services, a countermeasure could be increasing the effectiveness of the civil justice system by hiring more judges. In addition, undermining the resources and the reputation of those assuming positions of influence within the underworld is an approach that is valid even where distinct criminal groups are not a factor.

CONCLUSION

This essay sought to advance two interrelated arguments. One argument is a call for an analytical approach to organized crime. Organized crime is a historically grown umbrella concept driven by three distinct focal concerns regarding the organization of crimes, the organization of criminals, and the organization of social spheres by criminals. These focal concerns do not highlight different sides of the same coin but relate to separate phenomena that have to be examined and understood in their own right. The other argument is that corresponding to these categorical differences on the phenomenological level, the measures that purport to tackle organized crime have to be target-specific. While there are some overlaps, fundamentally different imperatives apply, respectively, to the targeting of illegal activities, criminal structures, and illegal governance. Similarly, on a lower level of abstraction, a differentiated view is necessary. For example, when the focus is on criminal structures, preventive and repressive measures have to consider the different functions that criminal structures may serve. While illegal businesses geared towards crime for profit present classical targets of police work, requiring detectives to link suspects to specific offenses, the situation is different for other types of criminal structures. Criminal fraternities that foster trust and cohesion among their members or underworld governments that exert control over their respective turf present fewer starting points for criminal investigations because they tend to be involved in criminal activities at a much lower frequency than illegal businesses.

The value and necessity of an analytical approach to tackling organized crime has only been sketched here in all brevity. A more refined elaboration of this perspective would need to take the specific nature of a crime problem and the specific setting into account. What may work in one country or in one jurisdiction may not work elsewhere. However, the contention is that the basic conceptual framework outlined here is universally valid and relevant wherever efforts are made to tackle organized crime.

REFERENCES

- Arnold, E. /1862/: *The Marquis of Dalhousie's administration of British India*. London, Saunders, Otley, and Co.
- Bjørge, T. /2019/: Preventing organised crime originating from outlaw motorcycle clubs. *Trends in Organized Crime* 22(1): 84–122.
- Block, A.A. /1983/: *East Side, West Side: Organizing crime in New York 1930–1950*. New Brunswick, NJ, Transaction.
- Campana, P. /2011/: Eavesdropping on the Mob: The functional diversification of Mafia activities across territories. *European Journal of Criminology* 8(3): 213–228.
- Clark, M. /2005/: Organised crime: Redefined for social policy. *International Journal of Police Science, Management* 7(2): 96–109.
- Clarke, R.V., Eck, J.E. /2005/: *Crime Analysis for Problem Solvers: In 60 small steps*. Washington DC, U.S. Department of Justice.
- Cornish, D., Clarke, R.V. /2002/: Analyzing organized crimes. In: A.R. Piquero, S.G. Tibbetts (eds.), *Rational Choice and Criminal Behavior: Recent Research and Future Challenges* (pp. 41–62). New York, Routledge.
- Cragin, A.H. /1870/: *Execution of the Laws in Utah*. Washington DC, F., J. Rives, G.A. Bailey.
- Decker, S.H., Townsend Chapman, M. /2008/: *Drug Smugglers on Drug Smuggling: Lessons from the inside*. Philadelphia, PA, Temple University Press.
- Dobovšek, B. /2008/: Economic organized crime networks in emerging democracies. *International Journal of Social Economics* 35(9): 679–690.
- Friedrichs, D.O. /2010/: *Trusted Criminals: White Collar Crime in Contemporary Society*. 4th ed. Belmont, CA, Wadsworth.
- Gambetta, D. /1993/: *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Homer, F.D. /1974/: *Guns and Garlic: Myths and realities of organized crime*. West Lafayette, IN, Purdue University Press.
- Ignjatović, Đ. /1998/: *Organizovani kriminalitet, drugi deo, Kriminološka analiza stanja u sve-tu*. Belgrade, Policijska Akademija.
- Levi, M. /1998/: Reflections on Organized Crime: Patterns and Control. *Howard Journal of Criminal Justice* 37(4): 335–438.
- Lewis, G.C. /1836/: *Local disturbances in Ireland*. London, B. Fellowes.
- Lusthaus, J. /2013/: How organized is organized cybercrime? *Global Crime* 14(1): 52–60.
- Mack, J.A., Kerner, H.-J. /1975/: *The Crime Industry*. Westmead, Saxon House.
- National Advisory Committee on Criminal Standards and Goals /1976/: *Organized crime: Report of the Task Force on Organized Crime*. Washington DC, Government Printing Office.
- Neuman, M., Elsenbroich, C. /2017/: Introduction: the societal dimensions of organized crime. *Trends in Organized Crime* 20(1–2): 1–15.
- New York Times* /1907/: Undesirable Citizens. 25 April.
- Ploscowe, M. /1963/: New Approaches to the Control of Organized Crime. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 347(1): 74–81.
- Puzo, M. /1969/: *The Godfather*. New York, G.P. Putnam's Sons.
- Reuter, P. /1994/: Research on American Organized Crime. In: R.J. Kelly, K.-L. Chin, R. Schatzberg (eds.), *Handbook of Organized Crime in the United States* (pp. 91–120). Westport, CT, Greenwood.
- Schelling, T.C. /1971/: What is the Business of Organized Crime? *The Journal of Public Law* 20(1): 69–82.
- Schloenhardt, A. /2012/: Fighting Organized Crime in the Asia Pacific Region: New weapons, lost wars. *Asian Journal of International Law* 2(1): 137–167.

- Sims, E.W. /1920/: Fighting crime in Chicago: The Crime Commission. *Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology* 11(1): 21–28.
- Smith, D.C. /1994/: Illicit enterprise: An organized crime paradigm for the nineties. In: R.J. Kelly, K.-L. Chin, R. Schatzberg (eds.), *Handbook of Organized Crime in the United States* (pp. 121–150). Westport, CT, Greenwood.
- Spencer, H. /1881/: The Industrial type of society. *Popular Science* 20(11): 1–29.
- Task Force on Organized Crime /1967/: *The Task Force Report: Organized Crime: Annotations and Consultants' Papers*. Washington DC, Government Printing Office.
- Valenčič, B., Mozetič, P. /2006/: Slovenia. In: T. Vander Beken (ed.), *European organised crime scenarios for 2015* (pp. 95–135). Antwerp, Maklu.
- Varese, F. /2010/: What is Organized Crime? In: F. Varese (ed.), *Organized Crime: Critical Concepts in Criminology* (Vol. I, pp. 1–33). London, Routledge.
- von Lampe, K. /2016/: *Organized Crime: Analyzing illegal activities, criminal structures, and extra-legal governance*. Thousand Oaks, CA, Sage.
- von Lampe, K. /2019/: Definitions of Organized Crime. www.organized-crime.de/organized-crime/definitions.htm
- Woodiwiss, M. /2001/: *Organized Crime and American Power: A History*. Toronto, University of Toronto Press.

Klus von Lampe

Fakultet za ekonomiju i pravo, Berlin

BORBA PROTIV ORGANIZOVANOG KRIMINALA: OD TEORIJE DO PRAKSE

Autor nastoji da ispuni postojeći konceptualni vakuum u pojmovnom određenju raznovrsnih pojava oblika organizovanog kriminala u cilju jasnog i preciznog definisanja samog fenomena, što predstavlja preduslov za efikasnu borbu protiv njega.

Prvi deo rada posvećen je istorijskoj analizi koncepta organizovanog kriminala uz ukazivanje na raznoliku upotrebu ovog pojma (odnosio se na Mormone, indijske bande, čikaško podzemlje, italijansku mafiju itd). Nedostatak jedne univerzalno prihvaćene definicije ipak nije smetnja za određivanje tri glavne dimenzije ovog tipa kriminala: organizovanje zločina, organizovanje kriminalaca i angažovanje društvenih struktura od strane kriminalaca radi ostvarivanja kriminalnih ciljeva.

Drugi deo rada govori o tri aspekta borbe protiv organizovanog kriminala odn. davanju odgovora na pitanje „gde leži problem“ – u ilegalnim aktivnostima, kriminalnim strukturama ili ilegalnom upravljanju. Nadalje, optiranje između značaja strukture grupe ili zločina koji ta grupa vrši, autor rešava u korist same ilegalne aktivnosti kao takve i ističe bitnu ulogu preventivnih mera. Uz to, ukazuje se i na izdvajanje tri tipa organizacija: 1) preduzetničke strukture koje su usmerene ka sticanju dobiti 2) strukture koje imaju socijalnu funkciju 3) kvazi političke strukture koje teže osvajanju moći.

Na kraju, autor ističe i značaj jačanja vladavine zakona s posebnim osvrtom na strukture upravljanja (od strane moćnih pojedinaca ili ad hoc struktura usmerenih na rešavanje konkretnog problema).

Ključne reči: organizovani kriminal, ilegalne aktivnosti, strukture, upravljanje, mehanizmi reakcije.

*Katja Filipčič**

Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia

LIFE IMPRISONMENT IN SLOVENIA

Abstract: In 2008, Slovenia introduced the punishment of life imprisonment. Since then it can be imposed for certain crimes against humanity and for the (at least two) crimes of intentional homicide. The proposal for introducing life imprisonment was founded on two arguments: the introduction of life imprisonment being necessary to harmonise Slovenian law with the Rome Statute of the International Criminal Court and to harmonise it with the majority of European countries. In public debate, both arguments were rejected as false, while opponents of life imprisonment cited reasons against introducing it (e.g., rehabilitation as a purpose of punishment, respect for human dignity, the inefficiency of severe sentences). In the public debate, also elements of penal populism could be noticed. Although most experts opposed the introduction of life imprisonment, it was adopted in the Slovenian Criminal Code. In 2016, the Ministry of Justice at first proposed abolishing it, but the final political decision was different. A proposal to abolish the life imprisonment was withdrawn from the 2016 amendment to the Criminal Code and the Parliament did not vote on the proposal at all. Although the punishment of life imprisonment has been now a part of Slovenian law for eleven years, it has not yet been imposed.

Keywords: life imprisonment, the Rome Statute, penal policy, punitive populism, human rights

INTRODUCTION

In most European countries, the punishment of life imprisonment was introduced after the abolition of the death penalty, i.e. as a substitute for it, and, therefore, at the time of its introduction represented a reduction in repression. The underlying reason for the abolition of the death penalty was respect for human rights,¹ also reflected in the adoption of Protocol 6 to the European Convention on Human Rights on the Abolition of the Death Penalty in 1983. In Slovenia, however, the story of the introduction of life imprisonment is different. Slovenia abolished the death penalty in 1989 (the last execution was carried out in 1957) and was then content

* Associate Professor, katja.filipcic@pf.uni-lj.si .

1 More in: D. Van Zyl Smit and C. Appleton /2019/: *Life Imprisonment: a global human rights analysis*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

with the highest prison sentence of 20 years imprisonment. However, it introduced life imprisonment 19 years after the abolition of the death penalty (in 2008) as an alternative to 30 years in prison for some of the most heinous crimes. Nor an actual atrocious crime had been committed that could have received abundance of media attention and could have given direct rise to incorporation of life imprisonment into Slovenian criminal law due to public outcry. Thus, at first glance, it appears that the introduction of life imprisonment into Slovenian criminal law was the result of deliberate professional discussion and consensus within the profession. However, this was not the case. The article will outline the process of its adoption and the arguments for and against the introduction of the life imprisonment that were raised during the public debate. First, however, the characteristics of life imprisonment in Slovenian penal legislation will be presented.

1. LIFE IMPRISONMENT IN SLOVENIAN CRIMINAL LAW

Life imprisonment was introduced into Slovenian criminal law with the adoption of the new Criminal Code in 2008.² It can be imposed for two sets of offences for which a prison sentence of between 15 and 30 years is otherwise prescribed.

The first group of crimes is composed of four criminal offences against humanity (genocide, crimes against humanity, war crimes and aggression). These offences also fall within the subject-matter jurisdiction of the International Criminal Court under Article 5 of the Rome Statute. In fact, the definitions of these crimes in the Slovenian Criminal Code are directly mapped to the Rome Statute descriptions.

The second group of crimes includes forms of intentional deprivation of life: aggravated form of terrorism, assassination of the President of the Republic, aggravated threat of persons under international protection, aggravated taking of hostages, aggravated forms of certain crimes against the sovereignty of the Republic of Slovenia and its democratic constitutional organization and criminal offence of homicide.³ Unlike the offences in the first group, life imprisonment may be imposed only if the offender has committed two or more such offences for which he

2 Criminal Code (*Kazenski zakonik* – KZ-1), Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 55/08.

3 In the Slovenian Criminal Code, homicide is defined in Article 116:

“Whoever murders another human being by taking his life

1) in a cruel or perfidious manner;

2) due to taking action in official acts to protect public security, or in a pre-trial criminal procedure, or due to decisions of state prosecutors, or due to the proceeding and decisions of judges, or due to criminal complaint, or testimony in a court proceeding;

3) because of violation of equality;

4) out of desire to murder, out of greed, in order to commit or to conceal another criminal offence, out of unscrupulous vengeance, or from other base motives;

5) with the act committed within a criminal organisation to commit such offences, shall be sentenced to imprisonment for not less than fifteen years.”

or she is being tried at the same time and if the court has imposed a sentence of 30 years imprisonment for two or more offences merger. Under these conditions, therefore, life imprisonment shall be imposed as a single sentence.

The offender sentenced to life imprisonment may be released on parole after he or she has served twenty-five years in prison.

If a life sentence was imposed, the pardon or amnesty shall impose a sentence of imprisonment between twenty-five and thirty years. In such case, it should be considered that the punishment of imprisonment of such length was imposed and, therefore, release on parole is possible according to the rules applicable to such sentence (i.e. after three-quarters of the sentence served).

2. THE PROCEDURE OF ADOPTION OF LIFE IMPRISONMENT INTO SLOVENIAN LEGISLATION

2.1. Critique of the Proposed Criminal Code

A group consisting of only three members (a Supreme Court judge and two criminal law professors), on the contract of the Ministry of Justice (hereinafter referred to as the Ministry), prepared a proposal for a new Criminal Code. The Ministry presented the proposal to the public at the end of 2007. The professional public was astonished, as it was not known that the preparation of the text of the new law was underway. Besides, a short, only three-month public debate was scheduled. The bill contained several significant changes to both the general and special part of the Criminal Code, which proved to be ill-conceived and controversial. Besides individual solutions, criticism of the professional public was primarily aimed at rushing to adopt the Criminal Code as one of the most essential laws of any state with the rule of law. Here, the ambivalent nature of criminal law must be taken into account. On the one hand, criminal law enables the state the most significant human rights interferences, and on the other, it sets boundaries for such interferences.⁴ Therefore, the manner of the Code's adoption must be transparent, accompanied by an in-depth debate, and the state must provide sufficient time to come up with sound solutions.

The Ministry only allowed a three-month public debate. The exchange of arguments for and against the proposed novelties was lively and controversial, taking place in public panel discussions, on television shows, as well as in professional and general press. In the public debate, most attention was paid to the proposed introduction of life imprisonment. However, the criticism aimed at some other proposed changes to the general part of the Criminal Code, as well, such as:⁵

4 A. Šelih /2007a/: Ali potrebujemo nov kazenski zakonik?, *Delo*.

5 A. Šelih /2007a/: *op. cit.*; K. /2008/: Premalo pretehtani posegi v temeljne institute kazenskega prava: o predlogu kazenskega zakonika. *Delo*, 26. 1. 2008, n° 21; K. Filipčič /2007/: Časovna odmerjenost učinkov kaznovanja v KZ-1. *Pravna praksa*, n° 46, pp. XIV-XVI; M. Ambrož /2008/: Spremembe slovenske materialne kazenske zakonodaje in argument primerjalnega prava, *Podjetje in delo*, n. 6/7, pp. 1420–1426; M. Ambrož /2007/: Nova zgradba kaznivega dejanja v predlo-

- New regulation of the institute of necessity;
- The abolition of the institute of the offence of minor importance;
- Unusual definition of consent of the injured party;
- Change in the definition of negligence;
- Change of the statute of limitations;
- Exclusion of medical security measures from criminal law.

The authors of the draft law rarely participated in the discussions, and due to the summary clarifications of the proposal, we could only guess why the individual proposals were made at all. At the time of the public debate, the Faculty of Law of the University of Ljubljana organised a conference on the proposed new Criminal Code attended by 250 individuals and not even a single participant supported the bill (neither the proposed life imprisonment). Television confrontations and especially discussions published in professional journals and public media, were polemic. Defenders and opponents of life imprisonment were alleging the polemic ceased to be *ad rem* but instead turned into *ad personam* attacks.⁶ The public debate lasted for three months and was concluded with the approval of the bill by the government and the commencement of the legislative process in January 2008. Some comments from the public debate were taken into consideration by the Ministry, but most were not, and the Criminal Code was adopted (together with the introduction of life imprisonment) and entered into force on 1 November 2008.

2.2. *Life Imprisonment – Pro et Contra*

Compared to other proposed changes to the criminal law, the debate about life imprisonment was most heated. It included experts in the fields of criminal law, theory of law, philosophy, criminology and international law. The proposed introduction of life imprisonment received very little support, and many voiced their opposition to it. In the debate, the proponents themselves were most restrained. They penned their arguments into the bill itself, only one of them contributed an article in a professional journal,⁷ and their appearances in television interviews and confrontations were only slightly more frequent.

The arguments of the proposers of life imprisonment can be divided into two groups: arguments for the introduction of life imprisonment for offences defined as the most serious crimes by Slovenian criminal law implementing the Rome Statute and arguments for the imposition of life imprisonment for merged crimes when the offender commits two or more crimes of intentional homicide.

gu KZ-1, *Pravna praksa*, n° 41/42, pp. II-IV; M. Ambrož /2008b/: Poveljniška odgovornost in predlog KZ-1, *Pravna praksa*, n° 15, pp. 21–22; D. Korošec /2007/: Temeljno o splošnem pojmu kaznivega dejanja, *Pravna praksa*, n° 46, pp. VI-X.

6 M. Deisinger /2008/: Nekatero kazenske sankcije v osnutku KZ-1. *Pravna praksa*, n° 2, pp. 14–16; A. Šelih /2007/: Kazensko pravo kot zakonsko parvo, *Pravna praksa*, n° 46, pp. II-V.

7 M. Deisinger /2008/: *op. cit.*

2.2.1. Introduction of Life Imprisonment as Harmonisation with the Rome Statute

Much attention was paid to the argument of the proposers in the debate that the introduction of life imprisonment was necessary to comply with the Rome Statute, which Slovenia ratified on 22 November 2001. It, therefore, referred exclusively to the punishment of four offences under the Rome Statute (Article 5), for which the Statute provides for life imprisonment if justified by the exceptional gravity of the crime and the personal circumstances of the offender (Article 77).

According to the proposers, without such harmonisation, Slovenia would not have been able to conduct the trial for the offences set out in the Rome Statute or execute the sentence of life imprisonment imposed by an international court. If Slovenia did not impose life imprisonment, even though it is a party to the treaty establishing an international court, according to the proposers, it would be justifiably labelled a non-credible state.⁸

A controversial debate arose as to whether Slovenia was obliged, as a signatory to the Rome Statute, to prescribe life imprisonment for crimes defined in national law. The proponents even stated (entirely wrongly) that if Slovenia tried the alleged perpetrators of these crimes under national law, it could pronounce such sentence, even though it would not be enacted in Slovenian law.⁹ Several authors rejected such arguments.¹⁰ They clarified that the Rome Statute did not impose “an obligation to States to implement the substantive provisions of the Statute into their respective criminal laws”.¹¹ They also stressed that, with respect to penalties, Article 80 of the Rome Statute explicitly stated that no provision of the Statute on penalties affects the application by States of penalties prescribed by their national law.¹² Should the International Criminal Court pronounce a sentence of life imprisonment, such punishment shall be served “in a State designated by the Court from a list of States which have indicated to the Court their willingness to accept sentenced persons” (Article 103 of the Rome Statute). “It is, therefore, a possibility, not an international obligation of the States”.¹³ Even if the State expresses its willingness to accept the sentenced person, it may impose conditions (Articles 103 and 105 of the Statute), which may include the indication that national law does not provide for the sentence to be enforced, and it is, therefore, not enforceable by the Member State. The Rome Statute as regards the imprisonment imposed by the International Criminal Court enforces a consensual model¹⁴ and in no way imposes an unconditional obligation upon States to enforce the sentence imposed.

8 Criminal Code Proposal, EVA 2007–2011, 11 October 2007.

9 M. Deisinger /2008/: *op. cit.*; M. Deisinger /2008a/: Kdo se še spomni na holokavst?, *Pravna praksa*, n° 4, p. 21.

10 See, for example: L. Bavcon /2007/: Ali bi Slovenija zmoгла brez kazni dosmrtnega zavora?, *Pravna praksa*, n° 39/40, pp. 23–25; A. Novak /2007/: Dosmrtni zapor na trhljih temeljih, *Pravna praksa*, n° 41/42, pp. VI–VIII.

11 L. Bavcon: *op. cit.*

12 L. Bavcon: *ibid.*

13 A. Novak /2007/: *op. cit.*

14 M. Ambrož /2008a/: Izvršitev zaporne kazni, ki jo izreče MKS, *Pravna praksa*, n° 13, pp. 21–22.

The opinion of the Office of Legislation of the Government of the Republic of Slovenia was also unambiguous (No. 710–5/2007-Š of 2 November 2007). After a careful analysis of the provisions of the Rome Statute, the Government Office concluded that “the Rome Statute does not in any way require the introduction of this penalty in our legislation, and that it is, therefore, professionally wrong to assert or argue that this is in line with the Rome Statute.”

Beside the (false) allegations of Slovenia’s legal obligation to comply with the Rome Statute, the proposers argued that by introducing a life imprisonment, Slovenia would have demonstrated that it was a credible signatory to the international treaty and that, in value terms, evaluates the most aggravated forms of the worst crimes against humanity in the same way as most of the international community by prescribing the sentence of life imprisonment for such acts.¹⁵ This argument was counteracted in the debate that Spain and Portugal, which do not have life imprisonment, cannot be labelled as untrustworthy since such a claim would be not only inappropriate but also offensive. Novak stressed that it was more credible for a country to maintain its ethical conviction of appropriate punishment than to submit to its imaginary obligations so as not to deviate too much from some other countries.¹⁶

A predominant view in the public debate was that the arguments about the legal obligation to introduce life imprisonment for the sake of harmonisation with the Rome Statute were false and absurd.¹⁷ Therefore, the decision to introduce such a sanction was labelled as highly political, with its proponents endeavouring to justify it by legal arguments.¹⁸

2.2.2. Introduction of Life Imprisonment for the Sake of Harmonisation with the European Law

The proposed new Criminal Code also provided for life imprisonment for two or more offences of deliberate homicide for which a prison sentence of up to thirty years was prescribed (the proposers listed these offences), with the additional condition that the court imposes a sentence of imprisonment of thirty years for two merged offences each individually.

The proposer justified the introduction of life imprisonment for this group of crimes only on the basis that most EU countries had such a sentence and that, by introducing life imprisonment, Slovenian legislation would be in line with the laws of most EU countries. In a subsequent public debate, the proposers supplemented their argument by stating that by introducing a life imprisonment, Slovenia would approach the 24 European countries (which had the sentence at the time) in a mitigated form, since, with respect to homicide, the possibility of imposing was proposed only for merger of the most severe forms of homicide, subject to the

15 M. Deisinger /2008/: *op. cit.*

16 A. Novak /2008/: Nepotrebnost usklajevanja kazenskih sankcij z Rimskim statutom, *Pravna praksa*, n° 3, pp. 17–18.

17 D. Petrovec /2007/: Meje lojalnosti, *Pravna praksa*, n° 41/42, pp. IX.

18 A. Novak /2008/: *op. cit.*

additional condition of two or more imposed sentences of thirty years imprisonment.¹⁹ Thus, life imprisonment could be imposed only for the most extreme (and rare) cases.

Opponents of life imprisonment argued that European criminal law did not require the harmonisation of legal systems, nor did it require harmonisation of criminal sanctions. In the discussion, it was also pointed out that a comparative legal argument could be a “convincing supporting argument, but at the same independent substantive reasons must exist supporting a particular legislative solution. But obviously there were none of them”.²⁰ Namely, the proposer did not conduct any analysis on the crime trends or on the number of crimes for which it proposed life imprisonment and, therefore, had not based the proposal on the need for possible increased crime rates. If indeed it had performed such an analysis, it would not have been able to base its proposal for the introduction of life imprisonment, as the number of the most serious crimes declined during that period. Besides, many studies demonstrate that the level of criminality does not depend on the severity of the penalties prescribed and imposed but rather on numerous other factors.

2.2.3. *Life Imprisonment and the Value of Human Life*

The Criminal Code proposal cited only the two arguments analysed above, which were sharply criticised and rejected in the subsequent public debate. During a public discussion, however, the proposers criticised the opponents of life imprisonment that their opposition was indicative of “insensitivity to the deceased victims of the worst crimes”²¹ and that they had forgotten the issue of value of human life. A member of the group that drafted the new Criminal Code even referred to the “mathematical justice” of punishment (the Talion principle) when he calculated that if someone had committed genocide against the Chinese, he would have been imprisoned in Slovenia only for 1.37 seconds for each killed human being.²²

Such views suggest an emphasis on victim-centred justice. It is undisputed that a concrete crime affects a concrete victim and that the state has an obligation to prosecute the perpetrator. However, in modern society, the victim’s need to punish the perpetrator has been taken up by the state. The authority to punish was transferred from the victim to the state to free the punishment of the perpetrator from the victim’s hands. The victim would decide on the form and severity of punishment based on his or her subjective notions of justice, his or her personality traits and the subjective experience of victimisation, while the perpetrator is entitled to an impartial trial. Therefore, punishment is impartially decided by the state (courts), which also pursues the same goals by punishing all perpetrators. In punishment, the state must also meet the expectations of the victims on the appropriate punish-

19 M. Deisinger /2008/: *op. cit.*

20 A. Novak /2007/: *op. cit.*

21 M. Deisinger /2008/: *op. cit.*

22 Cited in: B. Flander and M. Zupan /2007/: *Domišljija rablja in ječarja, Pravna praksa*, n° 41/42, pp. II-VI.

ment. However, taking into account, merely or primarily, the (different) expectations of victims as regards punishment would regress criminal law to its dark ages (public lynching, torture of convicts, summary trials without a fair procedure). This raises the question why time-limited prison sentences are not appropriate from the perspective of victims, as well. This question remained unanswered in the public debate.

However, if the role of victims is negligent or almost non-existent in criminal law, it is widely accepted in criminal law that the state is obliged to assist them in solving the problems resulting from being victimised by a crime; both through measures in criminal proceedings to reduce secondary victimisation, and through the establishment of programmes for the psychological support of victims and the creation of funds to recover the damage they have suffered as a result of the crime.

Emphasising the role of the victim and his or her dignity also opened discussions on the dignity of the convicted person. By punishing him or her, the state interferes with his or her rights and in the process sets its own limits. What should such restrictions be and what purpose should punishment pursue? In the discussions on the purpose of punishment, the ideas of retributivism and utilitarianism were discussed,²³ as well as different starting points for thinking about justice. Thus, for instance, a supporter of the proposal to introduce life imprisonment wrote that the offender voluntarily committed the most infamous act, and his or her exclusion from everyday life restores to society a sense of justice, a fragment of moral compensation.²⁴ There were numerous discussions on justice which demonstrated, in particular, the already known different conceptions of justice and the purpose of punishment, which also include value aspects and are derived from the answers to questions: What is human, to what extent does human responsibility extend, is society (co)responsible for individual's behaviour, what is the purpose of punishment?

Besides, opponents of life imprisonment also emphasised the importance of respecting the dignity and humane treatment of all those deprived of their liberty for committing a crime, as is already apparent from the International Covenant on Civil and Political Rights (Article 10). Bavcon thus argued that the sentence of life imprisonment was contrary to the International Covenant because it directly denied human dignity: "For life is not mere vegetation, bare survival, but it also encompasses the possibility and right to personal development, to creativity, freedom, emotional and social connection, etc."²⁵ Another interesting reasoning by Kmet should be noted, who responded to the proposers' belief that a person sentenced to life imprisonment could be conditionally released after 25 years and that the offender himself or herself would be able to achieve a time-limited sentence by his or her behaviour. Concerning parole, the author concludes, "the nature of a society cannot be judged by the privileges (parole) it grants, but by the cruelty it is capable of".²⁶

23 B. Debenjak /2008/: Regeneracija besed pravica, pravičnost, krivda, umno ravnanje: o reformi kazenskega zakonika, *Delo*, 16. 2. 2008, n° 38.

24 B. Debenjak: *ibid.*

25 L. Bavcon: *op. cit.*

26 S. Kmet /2007/: Dosmrtni zapor – družba prezira?, *Pravna praksa*, n° 41/42, pp. X-XI.

2.3. Penal Populism and Public Opinion

Penal populism can be defined in many ways, most often denoting the actions of political actors when (actual or perceived) criminal orientation of the public is exploited or misused for their political gain.²⁷ It is characterised by an expressive, emotional and irrational approach to the formulation of punitive policies, and as a rule is reflected in the reform of criminal law in the direction of escalation of punishment.²⁸ It cannot be argued that the public debate on life imprisonment was riddled with penal populism as defined above because experts were usually involved in it. Politicians rarely expressed their views on life imprisonment. However, in some of the publicly uttered opinions of experts, we find elements of penal populism, especially in appearances by proponents of life imprisonment.²⁹ Both of the primary arguments of the advocates (the need to impose life imprisonment to respect the international treaty and to harmonise punitive policy with other European countries), which the Ministry wrote in its explanation of the bill, have characteristics of penal populism. They proved to be legally unfounded, and the opponents of life imprisonment arguably dismissed them as false. However, both were also emotionally charged, as they were supported by the view that Slovenia would lose its reputation in the international community if it did not introduce a life sentence.

Elements of penal populism could also be noticed in some individual statements by proponents of life imprisonment, such as the mathematical calculation of the value of human lives in the case of a 30-year prison sentence for genocide against the Chinese or e.g. a question asked by one of the authors of the proposal to justify the life imprisonment from the perspective of victims: “Have we perhaps forgotten about the victims of the worst crimes that occurred in Srebrenica, Vukovar and Knin and the brutal serial killings in Slovenia?”³⁰

Opponents of life imprisonment were far more convincing and less penal-populist in their arguments.³¹ The public debate moved from the professional journals to the public media, publishing not only journalistic articles but also summaries of statements made by various experts expressed in public appearances, interviews with experts and publishing their pieces in special sections, most often in “letters to the editor”. An analysis of four newspapers (published daily) throughout the public debate revealed that the headlines for the articles were mostly neutral rather than sensationally or emotionally coloured; contributions that could be characterised as media “penal populism” were rare.³²

27 B. Flander and G. Meško /2013/: Punitivnost in kaznovalni populizem v Sloveniji, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, n° 4, pp. 330–344.

28 More on penal populism, e.g. Đ. Ignjatović /2017/: Kazneni populizam – in: *Kaznena reakcija v Srbiji, VII deo*, (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Edicija Crimen, pp. 11–31.

29 B. Flander /2014/: Kaznovanje v Sloveniji (quo vadis) – in: *Zbornik prispevkov*, (B. Flander, I. Areh, M. Modic, eds.), Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, <http://www.fvv.uni-mb.si/dv2014/zbornik/Flander.pdf>.

30 M. Deisinger /2008/: *op. cit.*

31 B. Flander /2014/: *op. cit.*

32 B. Flander and G. Meško /2013/: *op. cit.*

Penal populism and public demands for a stricter punishment policy go hand in hand. Therefore, the findings of the public opinion polls indicating that the proponents of life imprisonment had the support of the public are interesting. The *Večer* (daily newspaper) asked its readers whether they supported the introduction of life imprisonment or whether Slovenia needed life imprisonment. At the outset of the public debate and at its conclusion (adoption of the law in Parliament), 75 per cent of the respondents supported life imprisonment.³³ The Slovenian Public Opinion Survey, conducted a year after the introduction of life imprisonment (2009), portrayed the same picture; at the time, 75.5 per cent of Slovenians agreed to the introduction of life imprisonment.³⁴

3. ATTEMPTED ABOLITION OF LIFE IMPRISONMENT IN 2016

Although the criticism of the introduction of life imprisonment into Slovenian criminal law prevailed in public debate, the penalty became part of the new Criminal Code, which entered into force on 1 November 2008. Since its adoption, the Code was amended several times, and on 4 November 2016, the Ministry of Justice proposed, among other changes, the abolition of life imprisonment. The Ministry grounded the abolition with the following arguments:

- In 2008, life imprisonment was introduced without convincing arguments. The obligation to introduce this penalty does not arise from the Rome Statute, nor is required due to Slovenia's EU membership.
- Tougher punishment does not affect crime trends. At the time of the introduction of life imprisonment, no analyses were made of the crime trends to justify the introduction of life imprisonment, as well as no analysis of how the introduction of life imprisonment in other countries affected the extent of crime.
- The sentence of life imprisonment reflects only retaliation to the perpetrator; however, retaliation or retribution are by no means the primary purposes of punishment.
- In the years following the introduction of this sentence, the system of enforcement of criminal sanctions did not adjust, either on a normative or actual level, to the possibility of enforcing life imprisonment, which is different from the enforcement of other sentences of imprisonment, both in spatial terms and in terms of the treatment of such a convict.

33 M. Mitar and S. Kurdija /2009/: Attitudes towards life sentence in Slovenia 2009 – in: *Criminology and crime policy between human rights and effective crime control: book of abstracts* (G. Meško and B. Tominc, eds.), Cambridge: The European Society of Criminology; Ljubljana: The Slovenian Academy of Sciences and Arts: The Faculty of Law: The Faculty of Criminal Justice and Security: The Institute of Criminology at the Faculty of Law, p. 45.

34 N. Toš (ed.) /2009/: *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009*, Dokumenti SJM, Ljubljana.

The amendment to the Criminal Code was submitted for professional coordination, and several institutions responded and provided their opinion to the Ministry. The abolition of life imprisonment was explicitly supported by the Slovenian Ombudsman, the Institute of Criminology at the Faculty of Law, and some representatives of the profession. Some institutions stated that they did not oppose the abolition of the life imprisonment (Supreme State Prosecutor's Office, Association of State Prosecutors). The Supreme Court did not form a consensus on the proposed abolition of life imprisonment, and the views of the Supreme Court judges varied. The Institute of Criminology organised a roundtable discussion on life imprisonment, where representatives of some institutions reiterated their views already forwarded to the Ministry.³⁵ The public debate on the proposed abolition of life imprisonment was much more modest than at the time it had been introduced. The opponents apparently felt that all arguments opposing the life imprisonment had already been made public in 2007 and 2008 at the time of its introduction and that it was clear from that time the introduction of the life imprisonment was a mistake. Such mistake was also acknowledged by the Ministry proposing abolition of life imprisonment.

But they were wrong. After professional coordination on the proposed amendments to the Criminal Code, the Ministry withdrew the proposal of abolishing the life imprisonment. The Ministry did not reveal any reasons for such decision. Obviously, it was a political decision or a conclusion that such a change did not enjoy unanimous public support and that the proposal would not receive sufficient support in Parliament.

EPILOGUE

The sentence of life imprisonment was introduced into the Slovenian criminal law for the most serious crimes (in some cases it can be imposed only for the merged crimes), and the possibility of parole is also regulated by law. The latter only means that Slovenia will not be accused of human rights violations by the European Court of Human Rights (at least in light of the Court's current case law).³⁶ This does not mean, however, that the state cannot establish higher criteria for respect for human rights. This is what we, the opponents of life imprisonment, were advocating for, though in vain.

The sentence of life imprisonment in Slovenia has not yet been imposed, although it has been on the law for eleven years. What exactly does this imply? That the opponents of its introduction can also be reconciled because the narrow set of crimes and the strict conditions for its imposition make it unlikely that it will ever be imposed? And thus we should accept it since its introduction is not and will not

35 Recording of the roundtable discussion is available at https://www.youtube.com/watch?v=NkEECPozD_k, 12 October 2019.

36 In several judgments, the ECtHR has recognised the sentence of life imprisonment without parole constitutes a violation of Article 3 of the European Convention on Human Rights. See, for example judgments in *Kafkaris v. Cyprus* (2008) and *Vinter and others v. United Kingdom* (2013).

continue to cause any “harm” in the future? However, this is not the case. Psychology insights demonstrate that the most severe punishment to some extent affects the overall punitive policy. Even if the court does not impose maximum sentences or very rarely does so, it also affects the imposition of higher sentences for offences for which this maximum penalty is not otherwise prescribed. Namely, the maximum penalty in criminal law has the anchoring effect. When assessing a penalty for a particular crime, the judge compares the sentence framework for that crime with the highest sentence in the system. Thus, the most severe punishment becomes the anchor or criterion for assessing the appropriateness of all less severe penalties.³⁷ Let us consider how the penal policy of the Slovenian courts has changed since the 1990s when the maximum prison sentence for the most serious crimes also increased.

Until the 1990s, the Slovenian penal system was characterised by the rehabilitative purpose of punishment,³⁸ and in recent decades in Slovenia, too, we have noticed trends characteristic of most European countries: at the conceptual level, this is primarily a turn to more retributive rhetoric reflected in the tightening of punishment. The number of prisoners has more than doubled since Slovenia's independence in 1991 (judges impose more prison sentences and longer sentences among them), as a result of different, interrelated reasons, from changes in legislation, changes in relation of public, social and economic changes.³⁹ However, this trend is not related to the level of perceived crime.⁴⁰ At least some of the tightening of the penal policy can be explained by the effect of raising the most severe penalty described above. In 1999, a judge compared the three-year prison sentence with 20 years in prison, and later with 30 years in prison, and after 2008 he or she compares it to life imprisonment, so the three-year sentence seems relatively lighter.⁴¹ To confirm this thesis that raising the maximum sentence has the effect of tightening the penal policy for all crimes, a more extensive and detailed analysis, which has not yet been carried out in Slovenia, would be required. However, the lessons learned from psychology are convincing, and these lessons should be taken into account when introducing a life imprisonment into Slovenian criminal law.

37 M. Mihelj Plesničar /2015/: Tudi sodniki so ljudje: odločanje o sankcijah, kognitivne bližnjice in iskanje poti mimo njih – in: *Možgani na zatožni klopi: nevroznanost, kazensko pravo in kriminologija* (R. Salecl ed.), IUS Software, GV založba, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana, pp. 107–129; A. Šelih /2017/: Dosmrtni zapor in njegova odprava, *Zbornik znanstvenih razprav*, n° 1, pp. 7–23; K. Filipčič /2014/: Kaznovalna politika v Sloveniji – in: *Skoraj stoletje profesorja Ljuba Bavconca: parvus liber amicorum*. (D. Petrovec, M. Ambrož, eds.), Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana, pp. 34–47.

38 D. Petrovec /1998/: *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*, Studia Humanitatis, Ljubljana.

39 M. Mihelj Plesničar and M. Drobња /2019/: Kaznovanje in kaznovalna politika v Sloveniji: konceptualni premiki in praktične posledice, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, n° 2, pp. 119–128.

40 However, in the face of the tightening of the sentences imposed, there are two points to be made: (1) Slovenia, with just over 60 prisoners per 100,000 inhabitants, is one of the least oppressive European countries. (2) In the last two decades, some changes to the criminal law have also focused on rehabilitation; elements of restorative justice with the settlement institute and a focus on community work sanctions with the possibility of alternative means of serving shorter prison sentences.

41 M. Mihelj Plesničar /2015/: *op. cit.*

BIBLIOGRAPHY

- Ambrož M. /2007/: Nova zgradba kaznivega dejanja v predlogu KZ-1, *Pravna praksa*, n° 41/42.
- Ambrož M. /2008/: Spremembe slovenske materialne kazenske zakonodaje in argument primerjalnega prava, *Podjetje in delo*, n° 6/7.
- Ambrož M. /2008a/: Izvršitev zaporne kazni, ki jo izreče MKS, *Pravna praksa*, n° 13.
- Ambrož M. /2008b/: Poveljniška odgovornost in predlog KZ-1, *Pravna praksa*, n° 15.
- Bavcon L. /2007/: Ali bi Slovenija zmogla brez kazni dosmrtnega zapora?, *Pravna praksa*, n° 39/40.
- Debenjak B. /2008/: Regeneracija besed pravica, pravičnost, krivda, umno ravnanje: o reformi kazenskega zakonika, *Delo*, 16. 2. 2008, n° 38.
- Deisinger M. /2008/: Nekatero kazenske sankcije v osnutku KZ-1. *Pravna praksa*, n° 2.
- Deisinger M. /2008a/: Kdo se še spomni na holokavst?, *Pravna praksa*, n° 4.
- Filipčič K. /2007/: Časovna odmerjenost učinkov kaznovanja v KZ-1. *Pravna praksa*, n° 46.
- Filipčič K. /2008/: Premalo pretehtani posegi v temeljne institute kazenskega prava: o predlogu kazenskega zakonika. *Delo*, 26. 1. 2008, n° 21.
- Filipčič K. /2014/: Kaznovalna politika v Sloveniji – in: *Skoraj stoletje profesorja Ljuba Bavconna: parvus liber amicorum*. (D. Petrovec, M. Ambrož, eds.), Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana.
- Flander B. /2014/: Kaznovanje v Sloveniji (quo vadis) – in: *Zbornik prispevkov* (B. Flander, I. Areh, M. Modic, eds.), Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, <http://www.fvv.uni-mb.si/dv2014/zbornik/Flander.pdf>.
- Flander B. and Meško G. /2013/: Punitivnost in kaznovalni populizem v Sloveniji, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, n° 4.
- Flander B. and Zupan M. /2007/: Domišljija rablja in ječarja, *Pravna praksa*, n° 41/42.
- Ignjatović Đ. /2017/: Kazneni populizam – in: *Kaznena reakcija v Srbiji, VII deo*, (Đ. Ignjatović, ed.), Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, Edicija Crimen.
- Kmet S. /2007/: Dosmrtni zapor – družba prezira?, *Pravna praksa*, n° 41/42.
- Korošec D. /2007/: Temeljno o splošnem pojmu kaznivega dejanja, *Pravna praksa*, n° 46.
- Mihelj Plesničar M. /2015/: Tudi sodniki so ljudje: odločanje o sankcijah, kognitivne bližnjice in iskanje poti mimo njih – in: *Možgani na zatožni klopi: nevroznanost, kazensko pravo in kriminologija* (R. Salecl ed.), IUS Software, GV založba, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Ljubljana.
- Mihelj Plesničar M. and Drobnjak M. /2019/: Kaznovanje in kaznovalna politika v Sloveniji: konceptualni premiki in praktične posledice, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, n° 2.
- Mitar M. and Kurdija S. /2009/: Attitudes towards life sentence in Slovenia 2009 – in: *Criminology and crime policy between human rights and effective crime control: book of abstracts* (G. Meško and B. Tominc, eds.), Cambridge: The European Society of Criminology; Ljubljana: The Slovenian Academy of Sciences and Arts: The Faculty of Law: The Faculty of Criminal Justice and Security: The Institute of Criminology at the Faculty of Law.
- Novak A. /2007/: Dosmrtni zapor na trhlih temeljih, *Pravna praksa*, n° 41/42.
- Novak A. /2008/: Nepotrebnost usklajevanja kazenskih sankcij z Rimskim statutom, *Pravna praksa*, n° 3.
- Petrovec D. /1998/: *Kazen brez zločina: prispevek k ideologijam kaznovanja*, Studia Humanitatis, Ljubljana.

Petrovec D. /2007/: Meje lojalnosti, *Pravna praksa*, n° 41/42.

Šelih A. /2007/: Kazensko pravo kot zakonsko parvo, *Pravna praksa*, n° 46.

Šelih A. /2007a/: Ali potrebujemo nov kazenski zakonik?, *Delo*, 4.12.2007.

Šelih A. /2017/: Dosmrtni zapor in njegova odprava, *Zbornik znanstvenih razprav*, n° 1.

Toš N. (ed.) /2009/: *Vrednote v prehodu IV. Slovensko javno mnenje 2004–2009*, Dokumenti SJM, Ljubljana.

Van Zyl Smit D. and Appleton C. /2019/: *Life Imprisonment: a global human rights analysis*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Katja Filipčič

Pravni fakultet, Univerzitet u Ljubljani, Slovenija

DOŽIVOTNI ZATVOR U SLOVENIJI

APSTRAKT

Autorica analizira kaznu doživotnog zatvora koja se u slovenačkom pravu može izreći za dve vrste krivičnih dela – ona koja su predviđena i Rimskim statutom i za teške oblike pojedinih krivičnih dela, uz specifičnost da se mora raditi o njihovom sticaju. U radu se izlaže proces uvođenja ove kazne u Krivični zakonik Slovenije 2008. godine i daje kritički osvrt na izostanak temeljne javne rasprave i neubedljive razloge o harmonizaciji sa Rimskim statutom i evropskim pravom s obzirom na to da se takvo usklađivanje zasniva pre svega na volji država članica, a ne na pravnoj obavezi. Ističe se značaj ljudskih prava u svetlu humanosti i dostojanstva žrtve i učinioca kroz vrednosne aspekte kazne i uslovnog otpusta čija mogućnost je dobro rešenje imajući u vidu praksu Evropskog suda za ljudska prava. Podvlači se uticaj kaznenog populizma koji prati strože kazne i neretko koristi kao političko sredstvo, ali i neuspeli pokušaj ukidanja ove kazne inicijativom ministra pravde iz 2016. godine. Autorica ukazuje na odsustvo istraživanja kriminalne aktivnosti koje bi opravdalo doživotni zatvor i neprilagođenost odredaba o izvršenju krivičnih sankcija ovoj kazni. Pri tom, samo postojanje doživotnog zatvora u sistemu kazni ima i psihološki uticaj na sudije prilikom odmeravanja kazne za druga krivična dela čineći tako kriminalnu politiku represivnijom iako za 11 godina ova kazna nijednom nije izrečena.

Ključne reči: doživotni zatvor, Rimski statut, kaznena politika, kazneni populizam, ljudska prava.

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

SUPERMAKS ZAVODI I ČELIJSKA IZOLACIJA:

Istorijat, pojmovno određenje i razlozi širenja primene

Apstrakt: Pre skoro četrdeset godina najmasovniji zavodski sistem na svetu (američki) iznedrio je prvu supermaks¹ ustanovu sa specifičnim režimom dugotrajne (prolongirane) čelijske izolacije. Od tada su te institucije i navedeni režim predmet ozbiljnih razmatranja i mnoštva kritičkih osvrta koji ipak nisu mogli da spreče da se ne samo u SAD, nego i u mnogim drugim zemljama, osnuju ovakve ustanove. Taj trend nije zaobišao ni Srbiju u kojoj do sada, sem sporadičnih pominjanja da se radi o izuzetku od opšteg pravila o zajedničkom izdržavanju kazne (koji je decenijama bio bitna karakteristika našeg penitencijarnog sistema), nije izazvao poseban osvrt. Iako je za to bilo mnogo razloga. Zato ćemo na početku dati istorijski osvrt na period pre nastanka ovakvih ustanova i ukazati na okolnosti u kojima je osnovan prvi zavod ovakvog tipa. Zatim će biti učinjen napor da se odredi jasna definicija supermaks ustanova i ukaže na razloge njihovog umnožavanja.

Ključne reči: zatvaranje, kazneni zavodi, filadelfijski (pensilvanski) sistem, supermaks, čelijska izolacija

UVOD

U tekstu je dat osvrt na jedan od najkontroverznijih zahvata u savremenoj penološkoj praksi. Trebalo bi objasniti kako je došlo do toga da krajem prošlog veka nekom u Americi padne na pamet da na prostoru jednog prosečnog kupatila (ili, jednostavnije – parking mesta) mesecima ili čak godinama drži ljudsko biće lišeno najvećeg dela stvari koje smatramo neophodnim za normalan život i zašto se takva praksa proširila u mnogim zemljama. Sve to odigrava se dva veka pošto je takav

* Redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs .

1 U daljem tekstu biće objašnjeno zašto se ovaj termin uvodi u našu penološku terminologiju i zašto se on ne može izjednačiti sa do sada korišćenim opštim izrazom „ustanova sa maksimalnim obezbeđenjem“ (čija je supermaks posebna podvrsta).

eksperiment u Filadelfiji doživeo fijasko. Treba ući u logiku onih koji se zalažu za otvaranje ovakvih ustanova i opravdavaju njihovo postojanje. No pre toga, biće potrebno dati preciznu definiciju šta se pod izrazom „supermaks ustanova“ podrazumeva. Kao i u drugim slučajevima razmatranje, dakle, treba započeti pojašnjenjem pojmova koje koristimo.

Ovde je potrebno dati još jednu napomenu: u tekstu se nastojalo odgovoriti na jedan deo pitanja koja Jeffrey Ross /2007/ smatra relevantnim za objašnjenje supermaks ustanova.² On pored uobičajenih tema (opšti pogled, fokusiranje na pojedince i efekti boravka u supermaks zavodima) otvara i niz obično zanemarenih: 1) zašto (i da li) su supermaks ustanove neophodne? 2) koje su posebne okolnosti dovele do osnivanja ovakvih ustanova? 3) da li su nastale zato što su danas zatvorenici teži za korigovanje i opasniji? 4) ili zbog neuspeha u upravljanju korekcionim ustanovama? 5) ili zbog pritiska javnosti da se sa kriminalcima obračuna još brutalnije? 6) da li su igde ovakve ustanove doživele javnu osudu i da li su zbog toga ukinute? i 7) postoji li razlika između supermaks zavoda u SAD i onih u „ostatku sveta“?

1. KRATAK ISTORIJSKI OSVRT

1.1. Začeci supermaks ustanova

Zametak penitencijarnih institucija nastao je u Engleskoj u obliku zavoda koji su služili za zatvaranje prostitutki od kojih se očekivalo pokajanje (e. *penitent*) / Davis, 2015:19/, a kazneni zavodi u današnjem smislu reči nastali su Americi.³ U kolonijalno doba, kao načini sankcionisanja kriminalaca korišćeni su smrtna, telesne kazne i javno ponižavanje, a posle Revolucije tom spisku dodat je još i prinudni rad /Kann, 2015:7/. Zatvaranje je dugo vremena imalo sporedan karakter jer su (i) kolonisti⁴ lišavanje slobode smatrali privremenom merom, a ne kaznom.

Vremenom, stanje se menja. U društvu u kome je individualna sloboda smatrana ključnom osobinom ljudskog bića, lišavanje prava na slobodu kretanja postaje ozbiljna sankcija, pogodna da zameni smrtnu i telesne kazne za čitav niz neprihvatljivih dela.⁵ Zatvoreno lice, lišeno porodice i prijatelja, nalazi se u nezavidnom, ponižavajućem položaju. Postepeno u Pensilvaniji raste uticaj reformističkog pokreta koji čine pripadnici kvekerske verske sekte.⁶ U njihovim redovima javlja se ideja da zavodsku izolaciju treba iskoristiti kako bi se prestupniku dala šansa da se

2 Imajući u vidu očekivani obim ovog rukopisa, odgovor na ostala pitanja koja postavlja Ross (pre svega ona koja se odnose na kritike, evropska iskustva i budućnost supermaks ustanova) biće dat u nekom drugom tekstu ovog autora.

3 Michel Ignatieff /1978/ tvrdi da su ove ustanove samo malo mlađe od SAD.

4 Kao i ljudi u Starom i Srednjem veku.

5 Ovoj transformaciji doprinelo je u to vreme rašireno shvatanje o muškosti u značenju lične nezavisnosti i sposobnosti da se nosi teret brige za porodicu. /ibid: 6/.

6 Pod njihovim uticajem još 1682. je ukinuta smrtna kazna za bele silovatelje. Za učinioce – crne robove i dalje je bilo predviđeno vešanje. Jer, u to vreme se smatralo (čak i nekoliko Osnivača SAD su delili to mišljenje) da crnci nisu ljudska bića u pravom smislu te reči. Za njih su bili predviđeni vešanje i telesne kazne /Kann, 2005:12/.

„ponovo rodi“. Zato je na njega trebalo uticati kako bi postao smeran i popravio se – time je društvo, umesto da izgubi – dobijalo građanina.⁷

U takvoj klimi gradi se kazneni zavod u Filadelfiji u kome je prvi put primenjen režim sličan onom koji danas postoji u supermaks ustanovama.⁸ Bio je to čuveni *Walnut Street Jail* osnovan 1790. u kome je kao i u kasnije izgrađenom zavodu Čeri Hill (*Eastern State Penitentiary*, otvoren 1829.) bio primenjen „filadelfijski sistem“ izdržavanja kazne zatvora. Njegovi tvorci verovali su da je moguće preobratiti prestupnike strogom izolacijom i religioznom podukom. Interesantno je da je ovaj režim bio namenjen samo muškim pripadnicima bele rase.⁹ Zavod je tako organizovan da je učinjeno sve kako bi se sprečio bilo kakav kontakt ne samo osuđenika međusobno, nego i njihova komunikacija sa osobljem ustanove. Da bi se usredsredili na razmišljanje o grehu, pokajali se i doživeli moralni preporod, jedino što se od stvari u samici moglo naći, osim inventara, bile su religiozne publikacije. U ćelijama su provodili sve vreme, sem jednosatne šetnje koju su takođe obavljali sami.

Ovo nikako ne znači da je cilj režima bila puka retribucija i mučenje. Kao kuriozitet koji ide u prilog toj tvrdnji može se navesti interesantan podatak: zavod u Filadelfiji imao je centralno grejanje pre Bele kuće u kojoj u Vašingtonu boravi predsednik SAD.

Model primenjen u ovom zavodu učinio se prihvatljivim penitencijarnim vlastima u mnogim delovima Amerike, ali i u nekim evropskim zemljama. Ocenjeno je on ne samo da sprečava loš uticaj zatvorenika jednih na druge,¹⁰ nego je manje opasan za osoblje, jer sprečava nasilje i pobune u zavodima. Istina, nije bilo sporno i da će izgradnja zavoda i njihovo funkcionisanje biti znatno skuplji od dotadašnjih ustanova sa zajedničkim smeštajem zatvorenika.

Međutim, loše strane boravka u ovakvim kaznionicama pokazale su se ubrzo. Primećeno je da je veći broj osuđenika koji su duže boravili u zavodu pokazivao znake duševne poremećenosti, a zabeležen je i veći broj njihovih samopovreda i samoubistava. /Collica, 2005:913/. Prvi pokušaj da se režim ublaži bila je dozvola osuđenima da rade u ćelijama, a još veća je ozvaničena osnivanjem (1821.) zavoda u Oburnu (*Auburn Correctional Facility*, država Njujork). Tu je uveden „sistem ćutanja“ koji je osuđenike zatvarao u samice noću, dok su danju mogli da rade,¹¹ ali uz izričitu zabranu bilo kakve međusobne komunikacije (kršenje ove zabrane

7 Nema sumnje da je jedan od razloga postepenog smanjenja primene smrtne kazne bila svest da se njenim izvršenjem samo povećavao broj samohranih majki i nezbrinute dece.

8 Tracy Hresko /2006/ tvrdi da su prvi slučajevi korišćenja posebnih delova kaznenih ustanova u kojima su ljudi bili smešteni izolovani u ćelijama zabeleženi u doba vladavine engleskog kralja Džordža II (kraj XVII i početak XVIII veka).

9 Čak i kada se kasnije (oko 1790.) počelo sa zatvaranjem crnaca, i dalje se (kao i u slučaju litalica, sirotinje, domorodaca ...) nije verovalo u mogućnost njihovog moralnog preporoda. Zatvaranje je imalo za cilj njihovo stavljanje u sužanjski status u klasičnim kaznionicama u kojima nije ni pomišljalo na primenu tehnika usmerenih na izmenu njihovog ponašanja.

10 „Kriminalna zaraza“.

11 Rubin i Reiter /2018/ navode da je ovaj režim uveden iz praktičnih razloga. Ćelije su bile tako male da su u njima mišići zatvorenika atrofirali, a teskoba je uticala devastirajuće na njihovo psihičko stanje.

bilo je brutalno kažnjavano).¹² Za dalju priču o ovim ustanovama bitna je jedna presuda Vrhovnog suda SAD iz 1890. kojom je režim ćelijskog izolovanja proglašen za previše okrutan. Radilo se slučaju *In Re Medley* u kome je konstatovano da

„značajan broj zatvorenika, čak i posle kraće izolacije, dolaze u stanje poluludila iz koga ne mogu izaći, dok drugi postaju ludački nasilni; treći pribegavaju samoubistvu. Oni koji su poštovali red u ustanovi nisu se popravili i najvećem broju slučajeva nisu više bili sposobni da se kasnije uključe u zajednicu“ / Jeffreys, 2013:126/.

Posle ove presude gase se ustanove u kojima je navedeni režim bio primenjivan da bi 1913. i zavod Čeri Hil u Filadelfiji bio konačno zatvoren. Sve do 1980-tih godina jedini njegovi tragovi bile su ćelije u kojima su smeštani zatvorenici koji su se ogrešili o zavodski režim zbog čega im je izricana disciplinska mera upućivanja u samicu. Međutim, suštinska razlika u odnosu na period od pre dva veka bila je u tome što je većina zakonodavstava predvidela ograničeno trajanje ovakvog boravka (po pravilu 15, odn. u slučaju teških i ponovnih ogrešenja o disciplinu 20 odn. 30 dana);¹³ dobar deo zakonodavstava ima i izričiti odredbu da ova (kaznena) izolacija ne može trajati duže od precizno određenog vremenskog perioda tokom jedne godine.¹⁴

Treba ukazati da su u nekim državama ovakve garancije izostale, pa je u nizu penitencijarnih sistema na najteže zatvorenike primenjivan prikiveni sistem ćelijske izolacije. Oni su odlukom zavodskih vlasti odmah posle puštanja u opšti režim zajedničkog izdržavanja već sutradan ponovo upućivani u samicu tako da su u njoj – izuzev nekoliko dana – faktički provodili celu godinu („model 365–5 dana“). Time je ćelijska kaznena izolacija faktički pretvorena u prolongiranu („administrativnu“) i to znatno pre no što je osnovana prva od institucija o kojima se izlaže u ovom tekstu.

1.2. Okolnosti u kojima je nastao prvi supermaks zavod

Treća četvrtina XX veka vreme je velikog preispitivanja američkog sistema koju prati razočaranje efektima deklarativno proglašene (a nikada stvarno primenjene) filozofije resocijalizacije. Širi se klima koja se najkraće mogla svesti na odgovor na pitanje postavljeno u naslovu poznate knjige koju je napisao Robert Martinson /1974/ – „ništa ne funkcioniše“. Iako su stavovi izneti u toj monografiji sa puno osnova višestruko kritikovani, to nije smetalo desnim ideolozima da ih iskoriste kao odličan argument da se, u sklopu objave jednog od mnogobrojnih ratova zločinu i kriminalitetu /–v. Ignjatović, 2015/, založe za povratak retribucije izražene kroz parole „red i zakon“ (e. *law and order*) i „dati im ono što su zaslužili“ (e. *just desert*).

12 Pored telesnih sankcija, jedna od disciplinskih mera bila je i celodnevno smeštanje u samicu (u žargonu zatvorenika – „u rupu“ – e. *hole* /Andrus, Richards, 2005:920/).

13 Clear, Cole i Reisig /2006:326/ pišu da je ovo ograničenje u većini američkih kaznenih ustanova 20 dana. Posledice kažnjavanja su ne samo gubitak privilegija, nego i anuliranje „dobrog vremena“ (e. *good time*) čiji protek je uslov za dobijanje nekih pogodnosti.

14 Naš važeći Zakon o izvršenju krivičnih sankcija – ZIKS – predviđa da maksimalan boravak u samici ne može trajati duže od šest meseci.

Naglo raste broj zatvorenih lica, ustanove postaju prenaseljene, prava osuđenika se masovno krše, a sa njima se sve brutalnije postupaju. Jedan od bitnih činilaca onog što će se dogoditi povezan je, kako navodi Laura Rovner /2015/, i sa urušavanjem sistema socijalnog zbrinjavanja ugroženog stanovništva i posebno – za ukidanje velikog broja ustanova namenjenim za boravak lica sa duševnim smetnjama (deinstitutionalizacija). Navedena lica počinju se masovno smeštati u kaznene ustanove¹⁵ u kojima stanje postaje sve gore.

Zbog svega navedenog, dolazi do brojnih zavodskih pobuna od kojih neke odnose više ljudskih života. Jedna od njih dogodila se u kaznenom zavodu sa maksimalnim obezbeđenjem Marion u Ilinoisu u koji je posle zatvaranja poznatog zavoda Alkatraz („Stena“ – e. *Rock*) prebačen jedan broj¹⁶ najopasnijih zatvorenika (većina su bili članovi organizovanih kriminalnih bandi).¹⁷ Uskoro (1972.) Federalni biro za zavode (*Federal Bureau of Prisons* – BOP) gradi u Marionu takozvanu „H jedinicu“ u kojoj, kao i u Alkatrazu ranije, izdvaja u posebne ćelije pojedine zatvorenike sa ironičnim obrazloženjem da je to mesto za njihovo reformisanje – svrha je da se „promeni njihovo ponašanje, a oni vrata u (‘normalnu’) zavodsku populaciju“. Tu su prinudno primenjivani različiti psihološki postupci uslovljavanja ponašanja,¹⁸ uključujući i tretmane drogama, kao i „ispiranje mozga“ kojim su američki psiholozi bili fascinirani posle korejskog rata.

Tokom 1970-tih raste nasilnost zatvorenika (samo broj napada na zavodsko osoblje povećao se za skoro 50%), pa BOP osniva novu „jedinicu 6. nivoa“ namenjenju dugotrajnoj izolaciji. Međutim, stanje se ne poboljšava. Početkom 1980-tih eskaliraju skoro svi oblici nepoželjnog ponašanja: zabeleženo je 14 pokušaja bekstva, 10 grupnih nereda, 54 napada na druge osuđenike koji su rezultirali teškim telesnim povredama, dok su osmorica lišena života /Pizarro, Stenius, 2009:121/.

Ipak, čini se da je kap koja je prelila čašu bila pobuna u kojoj su 1983. u Marionu osuđenici držali kao taoce nekoliko pripadnika zavodskog osoblja. U odvojenim događajima, koji su se odigrali istog dana (20. oktobra) dvojica su na kraju usmrćeni hladnim oružjem, dok su četiri bila teško povređena; u nastojanju da se u zavodu uspostavi red, 25 lica je smrtno stradalo na strani pobunjenika.¹⁹

Na odgovor penitencijarne administracije nije se čekalo dugo: dana 28. oktobra direktor zavoda Norman Carlson naredio je uvođenje „(vremenski) neodređene administrativne segregacije“. Taj izuzetno strog režim,²⁰ koji je popularno označen kao „zaključavanje“ (e. *lockdown*) karakteriše smeštanje svih osuđenika u posebne

15 Hafemeister i George /2013/ konstatuju da od tada do danas u Americi mentalno oboleli imaju tri puta veću „šansu“ da budu zatvoreni nego hospitalizovani.

16 Roy King /1999/ navodi da je u prvom trenutku prebačeno njih deset.

17 U ovom slučaju, primenjen je „koncept koncentracije“ (najteži zatvorenici smeštali su se po pravilu u tri zavoda sa maksimalnim stepenom obezbeđenja: Alkatraz, Marion i „stari“ Florens), za razliku od „sistema disperzije“ koji se vodi idejom da ovakve zatvorenike treba upućivati u različite ustanove (za njega se zalagao poznati britanski kriminolog poljskog porekla Leon Radzinowicz).

18 Program „CARE (*Control and Rehabilitation Effort*)“ sa kojim se krenulo 1968.

19 David Ward /2005:15/ tvrdi sa je najveći broj usmrćen od strane svojih „kolega“.

20 Richard Lippke /2004/ smatra da on predstavlja ekstremno strogo postupanje i u tom smislu je antipod relativno humanom režimu u skandinavskim kaznionicama.

ćelije u kojima svakodnevno provode 23 časa u izolaciji, osim jednog sata kada izlaze da sami vežbaju. Svako napuštanje ćelije prati posebna procedura: sprovode ga tri stražara pošto mu prethodno vežu ruke, a na noge stave lance. Sve dotadašnje zajedničke aktivnosti (obedovanje u menzi, rad i rekreacija, obrazovni programi, čak i zajednička molitva u zavodskoj kapeli) su ukinuti. Celokupni život osuđenika odvijao se u ćeliji. Tako je, po većini američkih penologa, nastala prva supermaks ustanova u svetu.²¹

Režim primenjen u njoj ispunjavao je sve uslove da bude označen kao ćelijska izolacija, onako kako je shvataju Ashley Rubin i Keramet Reiter /2018:1608/: *susticanje dva najrestriktivnija uslova tokom lišavanja slobode – ograničenje kretanja zatvorenika maksimalnim produženjem vremena koje provodi u ćeliji i onemogućavanje ljudskih kontakata (fizičkih i društvenih) u toliko strogoj da ne izgubi smisao.*“

Ovaj model zatvaranja ubrzo se proširio ne samo u SAD,²² nego i u ostatku sveta. Budući da se u njihovom označavanju koristi mnoštvo naziva i da se režim koji se u takvim ustanovama javlja u velikom broju modifikacija, tekstove o ovoj penološkoj temi često prate nepreciznosti i konfuzija. Zato je neophodno pre daljeg izlaganja razjasniti ključne pojmove koji se ovde koriste.

2. DEFINICIJA SUPERMAKS USTANOVA I NJIHOVE BITNE CRTE

2.1. Različiti nazivi i problemi pri definisanju

Jedan od najvećih poznavalaca ove materije u svetu, Sharon Shalev /2009:3/, ističe da ne postoji opšteusvojena definicija supermaks zavoda, kao i da među državama koje čine SAD postoji veliko šarenilo u pogledu naziva ustanova koje bi se mogle takvim označiti: koriste se izrazi „specijalne kontrolne jedinice“, „jedinice sa intenzivnim“ ili „specijalnim menadžmentom“, „sa sigurnosnim smeštajem“,²³ autorka smatra da je sve navedene izraze moguće zameniti izrazom „supermaks“ („*supemax*“) koji je skraćena od „super maksimum obezbeđenja“ (*super-maximum security*).

- 21 Ima i onih koji tvrde da je – zbog veličine ćelija koje su ranije bile namenjene za smeštaj više zatvorenika – prva prava supermaks ustanova ona koja je kasnije dograđena u kompleksu zavoda Marion; drugi, pak, smatraju da je pravo da se nazovu prvom pravom supermaks ustanovom rezervisano za kalifornijski zavod Pelikan Bej (*Pelican Bay*) osnovan 1989. (zato što su svi zatvorenici od njenog uspostavljanja bili pod režimom ćelijske izolacije); treći u tom kontekstu pominju kaznionicu podignutu 1994. u Koloradu jer je prva ponela zvanično ime „supermaks“ – *Supermax Florence* (Florens) /Rovner, 2017:464/, poznata i kao „Alcatraz na steni“ (*Alcatraz on Rock*).
- 22 Pizarro i Stenius /2009:122/ navode da su krajem 1998. godine 34 jurisdikcije u okviru SAD uvele jednu ili više ovakvih ustanova, a Daniel Mears /2005/ tvrdi, na osnovu istraživanja u kome su bili anketirani upravnici kaznenih zavoda, da supermaks ustanove postoje u 44 države. *Human Rights Watch* ih je 1997. izbrojao 57 (obuhvatajući analizom federalne i zavode država koje čine Federaciju).
- 23 „*Special control unit*“, „*intensive management unit*“, „*special management unit*“, *security housing unit* ili „*special handling unit*“ – SHU“. U upotrebi su još i nazivi: „*treatment center*“ „*central handling unit* – CHU“ i „*penitentiary administrative maximum* – ADX“.

Problem nije samo u različitim nazivima – ovakve ustanove koriste različite procedure postupanja sa zatvorenicima, pa većina autora koji se bave ovom problematikom u svojim radovima najčešće izbegavaju da ih definišu ili (kao američki penolog Chase Riveland /1999:4/) tvrde da je nemoguće odrediti njihovu univerzalnu definiciju (niti precizirati koga treba tamo smestiti). Budući da ne delimo takva mišljenja, nastojaćemo da odredimo pojam supermaks ustanova uzimajući u obzir gledišta koja se mogu naći u literaturi.

U nastojanju da ih u jednom svom dokumentu definiše, *Human Rights Watch* (HRW) navodi da ih karakterišu: pojedinačno ćelijsko osamljivanje zatvorenika; da su njihove zajedničke aktivnosti zabranjene; cilj je da se onemogući svaka (čak i vizuelna) komunikacija među njima; posete i telefonski kontakti su krajnje ograničeni; elektronika služi sveopštem nadzoru nad takvim licima; „ovi zavodi primenjuju usavršenu, modernu tehnologiju namenjenu optimizovanju socijalne kontrole i one izoluju, regulišu i nadgledaju u meri u kojoj to nikada ranije nije bilo moguće“ /HRW, 1997:19/.

Američki Nacionalni korekcionni institut (*National Correctional Institute – NIC*) tvrdi da se radi o najrestriktivnijem i najbezbednijem smeštanju (bilo da su u pitanju samostalna ustanova ili njen deo) u kome su zatvorenici izolovani međusobno i od opšte zavodske populacije i to zbog: teških zločina; ponovljenih napada na druge ili nasilničkog ponašanja u instituciji; pokušaja ili izvršenog bekstva iz ustanove sa posebnim obezbeđenjem; pretnje ili iniciranja nereda u korekcionnoj ustanovi /NIC, 1997/.

U *Enciklopediji o kaznenim zavodima i korekcionim ustanovama* Craig Haney /2005:938/ tvrdi da se radi o kaznenim ustanovama u koje se smeštaju lica koja zavodske vlasti vide kao najopasnije i najproblematičnije.

Gore navedeni pokušaji mogu nam samo delimično pomoći u nastojanju da definišemo supermaks ustanove. Jer, u prvom slučaju se pre radi o nizanju crta koje se vezuju za ovakve institucije, dok su ostale dve dosta suzile ovaj pojam. Naročito druga jer bez potreba limitira vrstu organa koji su ovlašćeni da upućuju osuđena lica u ovakve zavode. Drugi prigovor definicijama koje daju i NIC i Haney tiče se konstatacije da se u te ustanove upućuju najopasniji i najproblematičniji osuđenici; iako će o tome, kao i o prvom prigovoru, biti reči u daljem izlaganju, treba napomenuti: ta konstatacija ne odgovara onome što se događa u stvarnom životu, ali to ne bi trebalo da utiče na pojmove koje koristimo u ovoj oblasti.²⁴

2.2. Pokušaj određivanja univerzalne definicije

Ovde bi nam mogao biti od koristi popis zajedničkih osobina karakterističnih za većinu supermaks zavoda koji se može naći u penološkoj literaturi:

- ćelije dimenzija 21,4–24,4 m² (u originalu /Shalev, 2009:3/ 70–80 kvadratnih fita). U prostoriji se najčešće nalaze samo krevet bez ivica, stolica, lavabo i toalet. Spisak stvari koje se mogu držati u ćeliji je strogo ograničen;

24 Stvar još više komplikuje to što i u ovim ustanovama svi zatvorenici nisu u istom režimu izdržavanja kazne. U većini se primenjuje neka vrsta progresije – tzv. „sistem nivoa ili stepenica“ (e. *system of levels or steps*) kojim se lica motivišu da dobrim vladanjem pređu u grupu sa povoljnijim uslovima smeštaja. /Hafemeister, George, 2013/.

- u tom prostoru osuđenici provode u samoći od 22^{1/2} do 24 časa;
- čak se i lečenje i psihijatrijska pomoć obavljaju pomoću „telemedicine“, bez neposrednog kontakta sa lekarom;
- oni mogu da sami vežbaju u ćeliji ili u posebnom zatvorenom prostoru bez sprava sat dnevno;
- nema zajedničkog boravka niti grupnih aktivnosti;
- ne rade, a obrazovni programi (ako uopšte postoje) se sprovode sporadično i samo unutar ćelije;
- učestalost i vreme trajanja porodičnih poseta je vrlo ograničeno i obavljaju se kroz staklenu barijeru; nisu dozvoljeni nikakvi fizički kontakti sa posetiocima u bilo kojoj prilici;²⁵
- primenjuju se visoko sofisticovane mere kontrole, nadzora i inspekcije;²⁶
- najzad, karakteriše ih specifična arhitektura koja omogućava sa svaki zatvorenik bude striktno izolovan od drugih lica u istim statusu i to za sve vreme boravka u ustanovi.²⁷

Shalev /2009:4/ posle nabranjanja nekih od napred navedenih bitnih crta zaključuje da se od ostalih kaznenih ustanova u kojima se u naše doba može sprovesti kaznena separacija, one koje se mogu označiti kao supermaks razlikuju: a) po svojoj veličini; i b) po dužini izolacije kojoj su zatvorena lica izložena.

Na osnovu ovih i drugih proučavanih izvora, čini se da bi se supermaks ustanove mogle odrediti kao: *penitencijarne institucije u kojima se lica lišena slobode nalaze u dugotrajnoj²⁸ ćelijskoj izolaciji odlukom nadležnih organa koju karakterišu ekstremne mere kontrole i nadzora*. Ova definicija se čini prihvatljivom zbog toga što je u stanju da obuhvati najveći broj varijeteta u organizaciji i funkcionisanju ovakvih institucija u svetu koje mogu biti razvrstane po sledećim kriterijumima:

- ▶ organizacioni model ustanove:
definicijom su obuhvaćene i one koje su samostalne (posebni zavodi) ili su u sklopu neke veće institucije (za njih je pogodniji naziv „supermaks ustanove“);²⁹
- ▶ čijim odlukama se lica lišena slobode upućuju u supermaks ustanove:
u pitanju su ne samo zavodi u koje zatvorenike šalju penitencijarne vlasti,³⁰ nego i oni koje svojim odlukama „popunjavaju“ sudovi. U prvom slučaju

25 Poslednjih godina, širi se praksa zamene poseta video konferencijama /Haney, 2005:940/.

26 Primer takvog automatizovanog zavoda je već pominjani zavod Pelikan Bej (*Pelican Bay State Prison*) u Kaliforniji sa kontrolnom sobom iz koje se vrši video nadzor svega što se u ustanovi događa sa komandama „na dugme“. Takve ustanove postoje i u državama Njujork, Oklahoma, Illinois i drugim delovima SAD.

27 Kako navodi Stacey Hannem-Kish /2005:909/, sinonimi za ćelijsku izolaciju su „segregacija“ i „dislokacija“.

28 Uglavnom unapred neodređenog trajanja, kako naglašavaju neki autori /Mears, 2005/.

29 Da bi se tekst oslobodio stalnog ponavljanja istih termina, navedena dva izraza će biti korišćena kao sinonimi iako smo svesni da imaju različita značenja i da bi bilo doslednije kada bi kao zajedničku oznaku za obe vrste koristili naziv „supermaks ustanova“ odn. „institucija“.

30 Kao vid reklasifikacije.

radi se o tzv. administrativnoj segregaciji“ (jer odlučuje upravni organ, tj. zavodska administracija);³¹ u drugom, to čini sud i zbog toga se radi o „segregaciji na osnovu sudske odluke“ ili skraćeno – „sudskoj izolaciji“.

- ▶ pravni status lica smeštenih u ove ustanove: termin „lica lišena slobode“ nije slučajno izabran. Naravno da se u većini situacija u uslovima dugotrajne ćelijske izolacije nalaze osuđena lica, ali – kako se u literaturi može pročitati /Shalev, 2015/ – u nekim zemljama (kao karakteristične se navode one skandinavske) je raširena posebna praksa: u supermaks ustanove se u dugotrajnu izolaciju upućuju pritvoreni kako bi se sprečili da ponove delo ili onemogućili da utiču na svedoke; postoje i slučajevi kada se bez sumnje radi o zloupotrebi: oni protiv kojih se vodi krivični postupak izlažu se ekstremnoj izolaciji kako bi se primorali da, u nastojanju da što pre izađu iz za njih neizdrživih uslova, priznaju delo koje im se stavlja na teret.³²
- ▶ razlog upućivanja u supermaks jedinicu: za određivanje pojma supermaks ustanova irelevantno je zašto su nadležni subjekti odlučili da se lišenje slobode izvrši u ovakvoj ustanovi. U vreme njihovog osnivanja, da bi se predupredili eventualni prigovori kako se radi o nehumanom postupanju, u prvi plan je isticana tvrdnja da se radi o malom broju „najgori od najgorih“ zatvorenika³³ – oni koji su izvršili najteže zločine i ne pokazuju znake da bi odustali od takvih ponašanja prema osoblju ustanove, ostalim zatvorenicima ili bilo kom licu sa kojim dođu dodir. Prvih godina, uglavnom je bilo tako. A onda se primena ćelijske izolacije iz više razloga proširila na ogroman broj lica od kojih najveći deo ne spada u pomenute kategorije.³⁴

3. OBJAŠNJENJA RAZLOGA ZA ŠIRENJE MREŽE SUPERMAKS USTANOVA

Od kada je 1983. deo zavoda Marion pretvoren u supermaks jedinicu kreće proces ubrzane gradnje ovakvih institucija širom SAD. U literaturi se može naći podatak da ih je početkom ovog veka bilo na desetine – i što je još važnije – trend širenja mreže se nastavlja. Više autora pokušalo je da objasni zašto se to događa i razlozi se svode na sledeće:

-
- 31 Nju treba razlikovati od već pomenute „kaznene izolacije“ – kratkotrajnog upućivanja lica u samicu zbog izvršenog disciplinskog prekršaja.
 - 32 Takva praksa se nastavlja i posle usvajanja Istanbulske izjave o upotrebi i efektima ćelijske izolacije (*Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement*) usvojene na međunarodnom Simpozijumu o psihološkim traumama koji je održan decembra 2007. (-v. www.solitaryconfinement.org/istanbul)
 - 33 U već citiranom dokumentu NIC govori se o 'najopasnijim, nepokornim, agresivnim i antagonističkim zatvorenicima'.
 - 34 Tako da kriterijum za njihovo upućivanje u supermaks ustanove nije više ono šta su učinili, nego to kako ih penitencijarna administracija procenjuje /Hafemeister, George, 2013/.

● ove ustanove i režim koji se u njima primenjuje se odlično uklapaju u model kaznenog populizma koji je u drugoj polovini XX veka zapljusnuo obe strane Atlantika. To nastojanje da se birači uvere kako nadležni čine sve kako bi smanjili opasnost od kriminaliteta i u tu svrhu koriste velike reči kako će to „zlo biti zauvek iskorenjeno“, a sa prestupnicima treba postupati što oštrije (e. *tough on criminals*). Bez obzira što su efekti ovakve ideologije porazni, /Ignjatović, 2017/ ona, sa izuzetkom nekoliko država,³⁵ nije ustuknula pred kritikama jer oni koji donose odluke kojima se usmerava politika kontrole kriminaliteta ne samo da veruju kako ona najviše prija uhu prosečnog građanina, nego im je komotnije da vrše ovakve izmene u zakonodavstvu i penitencijarnoj praksi no da se zaista uhvate u koštac sa činiocima koji utiču na kriminalitet;

● supermaks ustanove i u njima nametnuti režim imaju značajnu podršku penitencijarne administracije jer se zaposleni u kaznenim zavodima osećaju sigurnije³⁶ nego u ustanovama u kojima je primenjen režim zajedničkog izdržavanja kazne;

● uz navedeni, treba istaći još jedan razlog zašto su supermaks zavodi i režim ćelijske izolacije toliko omiljeni u zavodskom sistemu. Oni omogućavaju ono što je san mnogih generacija ljudi uposlenih u totalnim institucijama³⁷ – daju im osećaj potpune kontrole i neprekidnog nadzora nad licima lišenim slobode. U ćelijama u kojim su ona smeštena u ovakvim ustanovama, svetlo se nikada ne gasi, sve aktivnosti (uključujući i obavljanja fizioloških potreba) su vidljive osoblju (neposredno ili na monitorima koji prikazuju ono što kamere u ćeliji snimaju; u svakom trenutku mora biti vidljiv neki deo kože zatvorenika³⁸ – jednom reči, zamisao o Panoptikonu (Bentham) je ovde dovedena do krajnje tačke. Supermaks zavodi daju zaposlenima mogućnost da svoju vlast nadziranja demonstriraju u svakom trenutku: pre izlaska iz ćelije i po povratku u nju, obavezan je telesni pregled zatvorenika; tokom posete je uobičajeno da se razgovor snima; kontroliše se pošta i pošiljke koje dobijaju; uvodi se još čitav niz često ponižavajućih procedura koje ne samo zatvoreniku, nego i onima kojima je dozvoljeno da ih posete zagorčavaju život.³⁹ Sve u nameri da se zatvoreno lice prepusti na milost i nemilost osoblja zavoda;

● popularizaciji i širenju sistema supermaks ustanova doprinosi i ono što je norveški kriminolog Nils Christie /1994/ nazvao „industrija kontrole kriminaliteta“

35 Kao na primer u Kanadi o kojoj će biti reči kasnije.

36 Daniel Mears /2005/ navodi rezultate već pomenutog istraživanja u kome su respondenti bili upravnici supermaks zavoda. Od ciljeva koji se, po njihovom mišljenju, postavljaju pred ove institucije više od 90% ih se opredeljuje da su to: – povećanje reda i sigurnosti u ustanovi; i – onemogućavanje delovanja nasilnih zatvorenika i remetilaca njenog funkcionisanja (i redukcija njihovog recidivizma); iza toga dolaze, sa opadajućim procentom odgovora: – smanjenje rizika od pobuna i uticaja zavodskih gangova (oko 80%); – onemogućavanje bekstva (72%); – rehabilitacija zatvorenika (33%); i smanjenje stope kriminaliteta u društvu (24%) .

37 Među prvima koji su se bavili pojmom i karakteristikama tih institucija bio je Ervin Goffman /1957/ koji ih u poznatom izlaganju na simpozijumu o preventivnoj i socijalnoj psihijatriji razvrstava u pet grupa (kazneni zavodi spadaju u treću kategoriju jer se tu smeštaju oni koji se smatraju opasnim).

38 Noću ih, ako spavaju pokriveni po glavi i sasvim umotani u pokrivač, obavezno probude i zahtevaju da se povinuju naredbi.

39 I oni se često podvrgavaju telesnom pregledu i sličnim procedurama čiji je cilj da se obeshrabre da ponovo dođu.

– preciznije, ovde se radi o zavodsko – industrijskom kompleksu. Mnogim tržišnim subjektima je uvođenje supermaks ustanova bio „dar sa neba“. Pri tome se ne misli samo na građevinske firme koje podižu ovakve (enormno skupe) kaznionice,⁴⁰ nego i na sve one koji ih snabdevaju različitim (ne samo prehrambenim) proizvodima jer ih činjenica da se unutar zavoda ne organizuje nikakva radna aktivnost svodi na ulogu isključivih potrošača;

- ekonomski interes u korist otvaranja supermaks zavoda imaju i lokalne vlasti jer se one po pravilu podižu u područjima „gde je Bog rekao 'laku noć'“. Koji god da su razlozi za ovakvo lociranje (a oni nisu samo bezbednosni)⁴¹ lokalne vlasti su uvek obradovane mogućnošću da se u njihovom ataru izgradi takva ustanova;

- održanju postojećeg stanja pogoduje i jedna okolnost koja se može dovesti u vezu sa jednom od najvažnijih crta svake birokratije: da radi na svom održavanju. U literaturi se može naći podatak da je u SAD primećeno sledeće: s obzirom na proklamovane kriterijume ko su „pacijenti“ za supermaks ustanove i na broj već izgrađenih zavoda, neki od njih bi bili poluprazni (i ubrzo bi se razmišljalo o njihovom zatvaranju). Budući da se radi o „skupim igračkama“⁴² od čijeg postojanja zavisi veliki broj ljudi (ne samo zaposleni u zavodu), počela su se u ove ustanove upućivati i lica za koja je potpuno jasno da im tamo nije mesto.⁴³ Na kritike takve prakse često se odgovara argumentima *punitivnog individualizma*: zatvorenici koji se ne mogu uskladiti sa društvenim pravilima sami biraju da budu nepodobni za postupanje i zato zaslužuju dodatno kažnjavanje za svoje prekršaje.⁴⁴

- najzad, osoblje je zainteresovano da ostane zaposleno u ovakvim ustanovama jer su njihove zarade znatno više od onih koje primaju njihove kolege angažovane u ostalim kaznenim zavodima /Pizarro, Stenius, 2009:123/.

Inače i samim službenicima u ovim ustanovama je jasno koliki je promašaj predstavljalo njihovo osnivanje, ali iz više razloga, oni to ne priznaju javno (dok su u statusu zaposlenih). Da bi se odagnala takva razmišljanja, pokušalo se objavljivanjem posebnih publikacija. Ross /2007/ navodi dve knjige⁴⁵ – prvu je decembra 2002.

40 Ross /2007/ navodi kako je 1989. izgradnja samo jednog ovakvog zavoda (*Baltimor Supermax*), zajedno sa troškovima prve godine rada iznosila 21 milion dolara – sve to, da bi u njemu bilo smešteno 288 zatvorenika.

41 Tako se postiže i efekat da se posete svedu na minimum jer je često vrlo teško doći do zavoda koji se nalazi u nekoj zabiti na drugom kraju zemlje. Prema najnovijim podacima koje je objavio *Prison Reform Movement*, 51% zatvorenika u SAD smešteni su u zavodima koji su 100–500 milja (180–800 km) udaljeni od članova porodice i prijatelja koji bi mogli da ih posete –v. @PrisonReformMvt, <https://twitter.com/PrisonReformMvt>, 19. novembar 2019.

42 Dovoljno je navesti samo jedan podatak koji potkrepljuje ovu ocenu: Pizarro i Steius /2009:123/ tvrde da se za jedan dan boravka zatvorenika u ovakvoj stanovi iz američkog budžeta izdvaja oko 90\$, dok je kod „tradicionalnih zavoda“ ta cena ispod 50\$.

43 Što se – kada se imaju u vidu rezultati istraživanja o tome kakve sve posledice na zatvorena lica ostavlja boravak u ovakvim ustanovama – graniči sa zdravom pameću i pokazuje pravo lice onih koji delaju u okviru penitencijarnog sistema. Istovremeno, objašnjava i zašto se taj sistem tako uporno brani od uvida javnosti i sve to pravda „potrebama bezbednosti“.

44 Zbog toga Hafemeister i Jeff George /2013/ tvrde da su supermaks zavodi postali repozitorijum za društveno problematične i duševno bolesne ljude.

45 Njihovi naslovi su: *Supermax Prisons: Beyond the Rocks*; i *Big House: Life Inside a Supermax Security Prison*.

objavila Američka asocijacija za korekciju (*American Correctional Association*) i predstavlja skup praktičnih uputstava kako se vodi zavod, bez ikakvog kritičkog osvrta. Drugu je juna 2004. objavio bivši upravnik Minesota korekcionne ustanove (*Oak Park Heights*) sa tekstom uglavnom anegdotskog karaktera i više služi da se Jim Bruton pohvali kako je bio uspešan u rešavanju konkretnih problema funkcionisanja zavoda.

Poznata međunarodna organizacija za zaštitu ljudskih prava (*HRW*) je 1990. istakla da je porast broja supermaks zavoda možda najproblematičniji trend u pogledu ljudskih prava u korekcionom sistemu SAD. Krajem prošlog veka u njima je bilo više od 20.000 zatvorenika, a njihov broj se neprestano uvećava /Haney, 2005:939/. Oni su tada činili oko 2% od svih lica koja su u federalnim i ustanovama država članica SAD izdržavali kaznu zatvora dužu od jedne godine /King, 1999/. Derek Jeffery /2013:8/ tvrdi da je broj lica u administrativnoj segregaciji u periodu 1995–2000. porastao za 38%,⁴⁶ pa ih je prvih decenija ovog veka bilo 50–80.000. Broj supermaks ustanova i masovnost u njima smeštene populacije po nekim autorima pokazuje da ćelijska segregacija osuđenika postaje ne više samo alternativni – već vladajući način izvršenja kazne zatvora za veliki broj lica lišenih slobode /Hannem-Kish, 2005:912/.

4. SUPERMAKS USTANOVE I ĆELIJSKA IZOLACIJA: ISKUSTVA IZVAN SAD

Dosadašnje izlaganje odnosilo se pre svega na SAD ne samo zato što su ove vrste zavoda prvo nastale u Americi, nego i zbog toga što je njen kazneni model u mnogim delovima sveta prihvaćen kao uzor koga treba slediti. Biće dat osvrt na situaciju na Novom Zelandu i na evropskom kontinentu. Pre toga, pažnju zaslužuje jedan izuzetak – Kanada, koja nije podlegla trendovima zaoštavanja kaznene reakcije i zato će izlaganje početi sa njom. Zatim ćemo se osvrnuti na Novi Zeland i evropska iskustva.

4.1. Kanada

I pored toga što su istovremeno u njenom južnom susedu (SAD) u poziciju da odlučuju došli oni čija kaznena ideologija bi se mogla izraziti konstatacijom „kriminalce treba zaključati i baciti ključ“, Kanada je poslednjih decenija zadržala stabilnu stopu zatvorenih lica. Naučna i stručna javnost ove zemlje suprotstavila se navedenim tendencijama⁴⁷ ukazujući građanima na dve stvari koje ih nikako nisu ostavile ravnodušnim: – da se izmene krivičnih zakona pokušavaju pisati polutajno, u zatvorenom krugu anonimnih „stručnjaka“; i – da bi desničarska kaznena ideologija

46 Još više – za 68% – je porastao broj lica koja su upućena u samicu zbog disciplinskih prekršaja.

47 Justin Piché /2016/ ukazuje kako je sprečeno da ta ideologija pređe kanadsku granicu sa SAD. U Kanadi se u raskrinkavanju njenih pravih efekata – pre svega ekspanzije zatvaranja, uz ostale orijentacije (abolicioniste, etnografski i feministički orijentisane naučnike) posebno angažovala javna kriminologija (e. *public criminology*) koja je kombinovala delovanje eksperata sa neakadskim angažmanom marginalizovanih kategorija ljudi.

imala vrlo jasnu konsekvencu: kao i u SAD, ona bi dodatno opteretila poreske obveznike, a njihova sigurnost ne bi se nimalo povećala. Zato ne samo da nije došlo do osnivanja supermaks kaznionica, nego je sve učinjeno da se suzi primena (disciplinske) penitencijarne segregacije i odbije svaki pokušaj širenja ovog načina izvršenja kazne zatvora. Oslanjajući se dosledno na liberalni pristup zatvaranju, u toj zemlji se i dalje najadekvatnijim smatra „kampus model“ zajedničkog izdržavanja kazne lišenja slobode /Piché, Major, 2015/. Tome su značajan doprinos dali i sudovi i pravosudna tela poput komisija koje su kontrolisale stanje u kaznionicama.

4.2. *Novi Zeland*

Ova država je najbolji primer zašto upotreba komparativnog metoda koji se oslanja samo na normativno stanje često dovodi u zabludu. Ne samo da se ćelijska izolacija ne pominje u propisima koji regulišu izvršenje krivičnih sankcija, nego i Korekciona služba izričito naglašava da se takav tretman ne primenjuje u penitencijarnim ustanovama Novog Zelanda. Nadležni potkomitet Ujedinjenih nacija, kao i novozelandski Ombudsman tvrde suprotno. Autor Ti Lamusse /2018:3 et seq./ čak navodi da postoje više načina da zatvorenik bude u njegovoj zemlji podvrgnut režimu ćelijske izolacije:

prvi je tzv. 'dirigovana segregacija' kod koje se upravnik zavoda može, bez sprovođenja bilo kakvog postupka odlučiti da zatvorenik koji predstavlja rizik za sigurnost i red u zavodu ili za drugog bude odvojen od ostalih lica lišenih slobode. To se sprovodi u posebnim odeljenjima (e. *management units*) u četiri zavoda i – nezavisno od toga što pravna norma načelno određuje da traje najduže 14 dana, može biti produžena na neograničen period;

drugi je 'zaštitna segregacija' i ona se primenjuje kada zavodsko osoblje procenjuje da je interes zatvorenika da ne bude smešten zajedno sa drugima. Posle inicijalnih 14 dana, ovaj režim se može nastaviti neograničeno uz redovno preispitivanje (svaka tri meseca) da li je takva segregacija i dalje potrebna;⁴⁸

sledeća forma je disciplinska mera upućivanja u samicu i nominalno traje najduže 15 dana, ali za teže delikte može biti produžena. Sprovodi se u posebnim jedinicama kaznenih zavoda opšteg tipa, uključujući i jedan zavod za žene;

četvrti oblik je upućivanje u jedinice za rizične (*At-Risk Unit – ARU*)⁴⁹ i pribegava joj se kada se radi o licima koja bi mogla sama sebe da povrede. Normativno nije opredeljeno maksimalno vreme njenog trajanja;

najzad, postoji i 'de fakto ćelijska izolacija' kod koje uprava zavoda procenjuje da je za lice lišeno slobode najbolje da bude smešteno duže od 22 sata izdvojeno, bez pristupa svežem vazduhu.

Dakle, i pored tvrdnje nadležnih organa da u njihovoj zemlji ne postoji ćelijska izolacija, Lamusse dokazuje da na Novom Zelandu postoji pet njenih modaliteta

48 Od zaštitne treba razlikovati 'voljnu segregaciju' koju od uprave traži sam zatvorenik, ali je karakteristično da on ima isti režim izdržavanja kazne zatvora kao lica kojima su određene dirigovana i zaštitna segregacija.

49 Ima ih 14 u 18 kaznenih ustanova na Novom Zelandu /ibid:6/.

iako ne nose takav naziv, kao i da postoje brojne penitencijarne jedinice u kojima su ta lica smeštena.⁵⁰ Autor navodi da je marta 2017. godine oko 4% zavodske populacije na Novom Zelandu bilo podvrgnuto ćelijskoj izolaciji⁵¹ i da poslednjih godina taj procenat stalno raste.

4.3. *Evropski kontinent*

Pre svega, teško je govoriti o evropskom kaznenom sistemu jer su kultura, pravna pravila i praksa u različitim zemljama koje čine Stari kontinent vrlo različite. Međutim, moguće je utvrditi neke zajedničke crte, pre svega zahvaljujući delatnosti niza nadnacionalnih subjekata i usvajanju međunarodnih instrumenata iz oblasti ljudskih prava.⁵² Kada se radi o ćelijskoj izolaciji, ona se u evropskim zemljama često primenjuje:

* prema pritvorenima;⁵³ jedan od najpoznatijih primera primene ovakve ćelijske izolacije na našem kontinentu odigrao se u Švajcarskoj. To je

slučaj *Kröcher and Möller v. Switzerland*: dana 20. decembra 1977. dvoje mladih Nemaca Gabriele Kröcher i Christian Möller su uhapšeni u pokušaju da uđu na teritoriju Švajcarske, pri čemu su u razmeni vatre ranili dva službenika pogranične službe. Budući da su kod sebe imali oružje, lažne dokumente i veliku količinu novca koju je anarhističko teroristička grupa *Pokret 2. juni* dobila kao otkup u slučaju otmice jednog austrijskog milionera, švajcarske pravosudne vlasti su ih smestile u kazneni zavod u Bernu. Ceo sprat je ispražnjen, kao i ćelije sa kojima su njihove bile povezane. Svaki kontakt sa drugim licem i spoljnim svetom su isključeni. Svakodnevno se pretresaju ćelije i njihova odeća. Ne smeju pri sebi imati duvan, šibice ili bilo šta što svetli. Oboje su bili pod neprekidnim video nadzorom, prozori zavareni i zamračeni, ventilacija je bila veštačka, svetlo neprekidno uključeno. Nisu imali pristup televizoru, radio aparatu i novinama,⁵⁴ oduzeti su im kalendari i ručni satovi. Mogu 20 minuta dnevno provesti u ventilisanoj zatvorenoj prostoriji pod stalnim nadzorom. Sve to tokom osam meseci dok im nije izrečena presuda /Shaley, 2015/.

* zatim postoji i mogućnost da ona bude zaštitna mera: u slučaju lica koja bi bila u opasnosti ukoliko bi bila smeštena sa drugim zatvorenima; ali tada separacija može biti primenjena samo ukoliko ne postoji drugi način da se lice zaštiti i u najkraćem mogućem periodu; i

* kao administrativna/sudska mera: u nizu država se razvila praksa primene dugotrajne ćelijske izolacije u malim jedinicama kaznenih zavoda za malobrojne

50 Suštinski, ništa ne menja to što ne postoji poseban supermaks zavod namenjen isključivo licima koja su u režimu izolacije.

51 U nekim zavodima (autor navodi Hawke's Bay) oni čine 16% ako se uzmu u obzir i lica koja su de fakto u ovom režimu /ibid: 10/.

52 Misli se prevashodno na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (EKLJP) koja u članu 3. zabranjuje torturu, druge forme nehumanog i degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja.

53 O čemu je već bilo reči.

54 Knjige su mogli čitati, ali su one posle toga morale biti uništene.

zatvorenike reklasifikovane u te ustanove zbog opasnosti i rušilačkog ponašanja. U tekstu u kome se bavi iskustvima evropskih zemalja, Sharon Shalev /2015/ navodi da takve ustanove postoje u Belgiji, Holandiji i Ujedinjenom Kraljevstvu (UK). Režimi koji se primenjuju prema zatvorenicima su u principu blaži od onih u supermaks zavodima u SAD⁵⁵ i jasno je da se pitanje supermaks ustanova mnogo manje dramatično postavlja na našem kontinentu.

Što se Srbije tiče, u njen penitencijarni sistem je 2009. godine⁵⁶ ugledanjem na strana iskustva bez neke posebne pripreme i uvida u efekte koje je imao na penitencijarnu praksu tih zemalja uveden novi način izdržavanja ove kazne. Predviđen je za posebno teška krivična dela koja su nabrojana u Zakonu. Odluku o primeni ovog režima izvršenja kazne (i to samo) prema punoletnim muškarcima donosi sud, a sprovodi se u novoj supermaks ustanovi („posebno odeljenje zavoda sa maksimalnim obezbeđenjem“) koje je smešteno unutar Kazneno popravnog doma u Požarevcu.

Analiza zakonskih odredaba o ovom modalitetu izvršenja /–v. Ignjatović, 2019/ ukazuje da u našoj Republici postoji ublaženi model ćelijske izolacije koji je i dalje okrenut filozofiji inkluzije osuđenih lica u zajednicu (što se vidi i iz toga što se po smeštaju osuđenog u tu jedinicu određuje program postupanja sa tim licem, a po izdržanoj kazni, pruža mu se postpenalna pomoć). Opravdana je bojazan da će od 01.12.2019. kada su na snagu stupile izmene Krivičnog zakonika koje sadrže i uvođenje kazne doživotnog zatvora, a naročito modaliteta kod koga je isključena mogućnost uslovnog otpusta dovesti u pitanje ovakvo oslanjanje na filozofiju tretmana i da će se izvršenje kazne lišenja slobode u tim slučajevima svesti na retribuciju.

ZAKLJUČAK

Bez obzira koju od u tekstu pominjanih američkih kaznenih ustanova uzme-mo za prvu koja je uvela novi model izvršenja kazne zatvora (možda je bolje reći: koja je vratila u penološku praksu pensilvanski sistem samica), jasno je da je njihov nastanak povezan sa trendom zaoštavanja kaznene reakcije u Americi koji je na talasu populizma i jačanja retributivnog pristupa kažnjavanju doveo do brutalnih nemira u kaznionicama; onda se pribeglo nasilnom gušenju nereda, što je izazvalo još teže pobune. Izlaz iz ovog kruga nasilja potražen je u osnivanju ustanova koje skoro celodnevno izoluju zatvorenike onemogućavajući im svaku međuljudsku komunikaciju. Tu novotariju popularisali su ne samo nadležne penitencijarne vlasti, nego i pripadnici zavodsko – industrijskog kompleksa; podržale su ga lokalne zajednice u kojima su takvi zavodi planirani za izgradnju, a građanima je sugerisano da je to jedini način da se društvo zaštiti od najopasnijih zločinaca. Već prvi pogled na

55 Na primer u UK, kontakt sa licima izvan zavoda je sveden na retke posete najbližih srodnika, ali se ohrabruje komunikacija zatvorenika sa osobljem ustanove; u Holandiji im je po pravilu dozvoljeno da zajedno sa „kolegama“ gledaju TV program u zajedničkim prostorijama, u Belgiji oni koji su slabog imovnog stanja dobijaju 10 evra mesečno za najnužnije potrepštine i mogu u svakom trenutku imati 10 knjiga u ćeliji /ibid./.

56 Zakonom o izvršenju kazne zatvora za dela organizovanog kriminala – ZIKZOK.

navedene argumente pokazuje da su takva očekivanja bila bez osnova. I pored toga, ove ustanove opstaju i predstavljaju jednu od okosnica penitencijarnog sistema u Americi. Taj trend, uz nekoliko izuzetaka, proširio se i u druge delove sveta, uključujući i Srbiju. Sa svim posledicama o kojima će biti reči u nekom narednom tekstu.

LITERATURA

- Andrus T. and Richards S. /2005/: State prison system – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (Bosworth M., ed.), Thousand Oaks.
- Christie N. /1994/: *Crime Control as Industry*, London.
- Clear T., Cole G. and Reisig M. /2006/: *American Corrections*, 7th ed., Belmont.
- Collica K. /2005/: Special housing units – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.
- Davis A. /2015/: Race, gender and prison history: from the convict lease system to the supermax prison – in: *Gender and Prison* (D. Britton, ed.), Aldershot.
- Goffman E. /1957/: Characteristics of total institutions – in: Symposium on Preventive and Social Psychiatry, 15–17. April, Washington.
- Hafemeister T. and George J. /2013/: The ninth circle of hell: an Eighth Amendment analysis of imposing prolonged solitary confinement on inmates with a mental illness, *Denver University Law Review*, n° 1.
- Haney C. /2005/: Supermax prisons – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.
- Hannem-Kish S. /2005/: Solitary confinement – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.
- Hresko T. /2006/: In the cellars of hollow men – use of solitary confinement in U.S. prisons and its implications under international laws against torture, *Pace International Law Review*, n° 1.
- Human Rights Watch /1997/: *Cold Storage– Super-Maximum Security Confinement in Indiana*, New York.
- Ignatieff M. /1978/: *Just Measure of Pain– Penitentiary in the Industrial Revolution (1750–1850)*, New York.
- Ignjatović Đ. /2015/: Epidemiološka kriminologija, *Sociologija*, n° 2.
- Ignjatović Đ. /2017/: Kazneni populizam – u: *Kaznena reakcija u Srbiji VII* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd.
- Jeffreys D. /2013/: *Spirituality in Dark Places – The Ethics of Solitary Confinement*, New York.
- Kann M. /2015/: Penitence for privileged: manhood, race and penitentiaries in early America – in: *Gender and Prison* (D. Britton, ed.), Aldershot.
- King R. /1999/: Rise and rise of supermax– An American solution in search of a problem? *Punishment and Society*, n° 1.
- Limusse T. /2018/: *Solitary Confinement in New Zealand Prisons*, ESRA; Aucland.
- Lippke, R. /2004/: Against supermax. *Journal of Applied Philosophy* n° 2.
- Martinson R. /1974/: What works? Questions and answers about prison reform, *Public Interest*, Spring.
- Mears D. /2005/: Critical look at supermax prisons, *Correctional Compendium*, n° 5.
- NIC (National Institute of Corrections) /1997/: *Supermax Housing– Survey of Current Practice*, Longmont.

- Piché J. /2016/: Playing the „treasury card“ to contest prison expansions: lessons from public criminology campaign, *Social Justice* n° 3.
- Piché J., Major K. /2015/: Prisoner writing in / on solitary confinement: contributions from the Journal of Prisoners on Prisons (1988–2013), *Canadian Journal of Human Rights*, n° 4.
- Pizarro J. and Stenius V. /2009/: Supermax prisons– their rise, current practices and effect on inmates – in: *Corrections– Text / Reader* (M. Stohr, A. Walsh, C. Haney, eds.), Los Angeles.
- Riveland C. /1999/: *Supermax prisons– Overview and general considerations*, Washington.
- Ross J. /2007/: Supermax prisons, *Social Science and Modern Society*, n° 3.
- Rovner L. /2015/: Dignity and Eighth Amendment – new approach to challenging solitary confinement, *Advance* n° 9.
- Rovner L. /2017/: On litigating constitutional challenges to the supermax – improving conditions and shining a light, *Denver Law Review*, n° 2 / University of Denver Sturm College of Law, Legal Research Paper Series, Working Paper n° 18–07.
- Rubin A. and Reiter K. /2018/: Continuity in the face of penal innovation– revisiting the history of American solitary confinement, *Law & Social Inquiry*, n° 4.
- Shalev S. /2009/: *Supermax – Controlling risk through solitary confinement*, Portland.
- Shalev S. /2015/: Solitary confinement – the view from Europe, *Canadian Journal of Human Rights*, n° 4.
- Ward D. /2005/: ADX: Florence – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.

Dorđe Ignjatović

Faculty of Law, University of Belgrade

SUPERMAX INSTITUTIONS AND SOLITARY CONFINEMENT: HISTORY, TERM DEFINITION AND RATIONALE FOR SPREADING

SUMMARY

After short reminding on more than a one-century abandoned Philadelphian model of solitary confinement, the definition of supermax prison has been given: this is a *penitentiary institution in which persons deprived of freedom are held in the long cell confinement by a decision of authorities in the conditions of strict control and supervision*. By opinion of the author, this definition includes all institutions if they satisfied stated condition, regardless of organizational model, the judicial status of persons situated in those institutions, as well as decision and reasons of detention.

The birthplace of these institutions are the USA, and time of its introduction (the last quarter of 20th century) is characterized by the sharpening of criminal reaction in the wave of penal populism and strengthening of retributive models of sentencing which brot to brutal rebellions in the prisons, which has been violently suppressed, and resulted in more serious rebellions. Way out form this circle of violence was traced in institutions in which prisoners

are whole day isolated without any human communication. This new solution has been popularized not only by penitential authorities, but also by: workers in the prison industry complex; local communities in which those prisons are situated; and by citizens, to whom has been suggested that is the only way to protect themselves from the most dangerous criminals. At first sight, we can recognize that those arguments are without serious weight. Although those institutions still survive and represent one of the bases of the penitential system in America. This trend, with few exceptions, has spread in the other parts of the world, including Serbia, in which the heaviest crime perpetrators can be sanded to isolation by the court decision.

Key words: imprisonment, penal institutions, Philadelphia (Pennsylvania) system, super-max, solitary confinement

UDK: 343.91-053.6-055.2(497.11)''2008/2017''

doi: 10.5937/crimen1903257L

ORIGINALNI NAUČNI RAD

Prihvaćeno: 27.11.2019.

Natalija Lukić*

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

KRIMINALITET MALOLETNICA U BEOGRADU – STUDIJA O IDENTIFIKACIJI PODGRUPA

Apstrakt: Predmet rada je teorijska i empirijska analiza kriminaliteta maloletnica, tačnije ispitivanje da li među maloletnim prestupnicama može da se napravi klasifikacija između agresivnih i onih koje to nisu. Rad je zasnovan na istraživanju koje je sprovedeno za period 2009–2019. godine za područje Beograda, a podaci su za ukupno 59 maloletnica prikupljeni u centrima za socijalni rad u četiri beogradske opštine. U kriminološkoj literaturi pravi se razlika između agresije i nasilja, a istraživanje je sprovedeno tako da ukaže na eventualne razlike između agresivnih i neagresivnih maloletnica, kao i nasilnih i nenasilnih. Rezultati ukazuju da se prva klasifikacija ispostavila kao relevantnija na planu uspostavljanja razlika između maloletnih prestupnica. Agresivne maloletnice ostvarivale su lošije rezultate u odnosu na neagresivne u pogledu više testiranih nezavisnih varijabli na tri nivoa posmatranja: individualni, porodični i socijalni.

Ključne reči: kriminalitet maloletnica, agresija, nasilje, istraživanje, Beograd.

UVOD

Kriminalitetu maloletnica u literaturi je posvećeno znatno manje pažnje u poređenju sa muškarcima istog uzrasta. Razloga za takvu situaciju ima više. Najpre, učešće devojaka u maloletničkom kriminalitetu je zanemarljivo. Navodi se da je u proseku maloletnih muškaraca 3–4 puta više u odnosu na maloletnice koje su učinile neko krivično delo, dok je kod krivičnih dela sa elementima nasilja taj odnos 5:1.¹ Prema podacima dobijenim u Dunedin longitudinalnoj studiji, koja je obuhvatila kohortu od 1037 lica rođenih iste godine, došlo se do zaključka da su maloletnice ređe u poređenju sa maloletnicima dolazile u kontakt sa policijom, bile krivično osuđivane i bile osuđivane na kaznu zatvora. Takođe, studije samooptuživanja pokazale su da su maloletni muškarci češće vršili krivična dela u poređenju sa maloletnicama.²

* Docent, natalija.lukic@ius.bg.ac.rs.

1 M. Chesney-Lind, R. G. Shelden /2014/: *Girls, Delinquency and Juvenile Justice*, Chichester, p. 11.

2 T. E. Moffitt et al. /2004/: *Sex Differences in Antisocial Behaviour, Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*, Cambridge, pp. 24–33.

Pretpostavljamo da zbog istih razloga kriminalitet maloletnica nije naišao na preteranu zainteresovanost domaćih autora. Osim nekoliko radova (V. Miladinović, S. Konstantinović-Vilić, V. Đurđić /1992/: *Kriminalitet maloletnica*, Beograd i B. Popović /2002/: *Socio-demografske karakteristike maloletnih prestupnica, Istraživanja u defektologiji*, n° 1) koji za predmet imaju analizu ovog fenomena, najveći broj izvora odnosi se na ukupan maloletnički kriminalitet.

U Srbiji je učešće maloletnica u ukupnom maloletničkom kriminalitetu ispod 10%. U tabeli 1 predstavljeni su podaci o relativnom učešću maloletnica u prijavljenom i presuđenom kriminalitetu za desetogodišnji period od 2008–2017. godine.

Tabela 1: Relativno učešće maloletnica (%)
u odnosu na ukupni maloletnički kriminalitet (2008–2017).

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Prijavljene maloletnice	7,4%	7,1%	6,3%	6,5%	6,6%	6,9%	8,2%	9,4%	9,9%	10,1%
Osuđene maloletnice	4,9%	4,9%	6,2%	6,3%	5,3%	4,8%	7,1%	7,4%	7,5%	8,7%

Izvor: Republički zavod za statistiku

Možemo videti da je u periodu od 2008. do 2017. godine učešće maloletnica bilo oko 6–7%, a da je od 2014. godine došlo do porasta. Iako promena za 2–3% ne izgleda kao značajna, potrebno je navesti da je apsolutno učešće maloletnica značajno poraslo. Tako se na primer do 2014. godine broj prijavljenih maloletnica kretao oko 250, da bi u poslednje dve analizirane godine iznosio oko 350, što je za 40% više. Navedeni statistički podaci zavređuju detaljniju analizu. Potrebno je utvrditi da li je navedena promena rezultat učestalijeg kriminalnog ponašanja maloletnica ili je u pitanju određena promena u načinu reagovanja organa krivičnog progona. No, kako to nije predmet ovog rada, nećemo se baviti daljim objašnjenjima ove promene u kretanju kriminaliteta maloletnica.

Još jedan razlog zbog kog je zainteresovanost autora za kriminalitet maloletnica manji povezan je sa težinom krivičnih dela koja one vrše. Naime, krivična dela devojaka uglavnom spadaju u kategoriju lakših. Najčešće su u pitanju imovinska dela (pretežno krađa), dok je učešće maloletnica u nasilničkom kriminalitetu znatno manje u poredjenju sa muškarcima istog uzrasta. Tako na primer Loeber i saradnici na osnovu sprovedene longitudinalne studije o kriminalitetu devojaka (*Pittsburg Girls Study*) uzrasta od 11 do 19 godina navode da je oko četvrtine ispitanica potvrdilo izvršenje krivičnog dela u godini koja je prethodila istraživanju. Najzastupljenija su bila dela sa elementima nasilja, potom sitna krađa, učestvovanje u tuči, teška krađa i naposljetku zloupotreba psihoaktivnih supstanci. No, velika zastupljenost nasilnih dela objašnjava se činjenicom da je najveći broj tih devojaka učinio krivično delo napada pod kojim se podrazumeva udaranje drugog u nameri da se povredi, te se ne može izvoditi zaključak da ovaj tip kriminaliteta maloletnica čine teška dela sa elementima nasilja.³ Postoje različiti podaci o učešću maloletnica u vršenju kri-

3 R. Loeber et al. /2017/: *Female Delinquency from Childhood to Young Adulthood, Recent Results from the Pittsburg Girls Study*, Cham, p. 5–8. U literaturi se dosta polemise o navodnom porastu

vičnih dela povezanih sa psihoaktivnim supstancama. Većina studija pokazuje da nema velikih razlika u zastupljenosti polova u vršenju ovih krivičnih dela, ali ima i zaključaka da ih maloletnice ređe vrše.⁴ U državama u kojima postoje statusni delikti, maloletnice najčešće odgovaraju za kršenje tih propisa (na primer bežanje od kuće, nepohađanje škole, nemogućnost uspostavljanja roditeljske kontrole nad ponašanjem maloletnice).⁵

TIPOLOGIJA MALOLETNIH PRESTUPNICA

U literaturi nema puno radova koji se bave klasifikacijom maloletnih prestupnica prema vrsti krivičnih dela koja čine. Autori koji su sprovedili longitudinalne studije ukazuju na razlike koje postoje između maloletnica koje tokom života izvrše manji broj dela i sa izlaskom iz adolescentskog perioda odustaju od dalje kriminalne karijere i maloletnica koje istrajavaju u kriminalnim aktivnostima. Druga grupa je znatno malobrojnija.⁶ Potvrđeno je da razlika između maloletnika koji krivična dela vrše u adolescentskom periodu i maloletnika koji i posle adolescencije nastavljaju sa kriminalnim aktivnostima postoji bez obzira na pol. Kriminalitet maloletnika ograničen na adolescentski period povezan je sa negativnim uticajem vršnjaka, a ne odlikuje ga primena nasilja. Ti maloletnici nemaju neurološke probleme i ne odlikuje ih hiperaktivnost. Kod devojaka do vršenja krivičnih dela dolazi po ulasku u pubertet. Maloletnici koji istrajavaju u kriminalnim karijerama imaju slabo razvijene odnose sa članovima porodice, rano napuštaju školu, impulsivni su i imaju psihopatske crte ličnosti. No, autori koji su ove zaključke izveli na osnovu sprovedene longitudinalne studije navode da je potrebno sprovesti dodatna istraživanja kako bi se proverilo da li navedeno važi i za maloletnice, bez obzira što su i one bile obuhvaćene uzorkom.⁷

Dalje, studije o maloletnim prestupnicima pokazuju da se može napraviti razlika između maloletnika koji vrše nasilna i onih koji vrše druga krivična dela. U jednom istraživanju autori su podelili maloletnike (oba pola) u tri kategorije prema izvršenim krivičnim delima na one koji su vršili dela bez elemenata nasilja, one koji su izvršili samo nasilna dela i one koji su vršili raznovrsna krivična dela. Zaključili su da se nasilni maloletnici razlikuju u pogledu gotovo svih analiziranih karakteristika. Oni su imali neadekvatniji nadzor roditelja, ranije su počinjali kriminalne karijere, češće imali delinkventne prijatelje, češće zloupotrebljavali opojne droge.⁸ U jednom istraživanju koje se bavilo klasifikacijom maloletnica, autori su podelili

učešća maloletnica u kriminalitetu, a zaključci izvide na osnovu zvaničnih izveštaja i studija samooptuživanja. Iako ima autora koji tvrde da je učešće maloletnica u ukupnom maloletničkom kriminalitetu poraslo, drugi autori tvrde da se radi o socijalnoj konstrukciji. Navedeno prema: N. Lukić /2019/: Nasilnički kriminalitet žena – in: *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, pp. 327–348.

- 4 T. E. Moffitt et al.: *op.cit.*, pp. 33–37. Uporedi: M. Chesney-Lind, R. G. Shelden: *op.cit.*, pp. 9–13.
- 5 O kritikama odgovornosti maloletnica za ove prestupe vidi: S. Hoyt, D. G. Sherer /1998/: *Female Juvenile Delinquency: Misunderstood by the Juvenile Justice System, Neglected by Social Science, Law and Human Behavior*, Vol. 22, n° 1, pp. 81–107.
- 6 R. Loeber et al.: *op.cit.*, pp. 23–28; M. Chesney-Lind, R. G. Shelden: *op.cit.*, pp. 22–24.
- 7 T. E. Moffitt et al.: *op.cit.*, pp. 207–226.
- 8 V. Lai, G. Zeng, C. M. Chu /2016/: *Violent and Nonviolent Youth Offenders, Preliminary Evidence on Group Subtypes, Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 14, n°3, pp. 313–329.

respondentkinje u tri grupe: one koje su krivično osuđene, one prema kojima je primenjen oportunitet krivičnog gonjenja i visoko-rizične maloletnice koje nisu izvršile krivično delo ali su ispoljile neki oblik antisocijalnog ponašanja, kao što je na primer bežanje od kuće. Prema maloletnicama su određene različite mere koje su se izvršavale u prostorijama u kojima maloletnice stanuju, u zajednici i u zavodima. Ustanovili su da su maloletnice kojima je određena neka mera zavodskog karaktera depresivnije, češće su pokušavale samoubistvo, češće su se obraćale za psihijatrijsku pomoć, iskusile su neki negativan životni događaj (ubistvo ili smrt člana porodice, seksualno zlostavljanje, život u domu, članstvo u gangu), više su bile uključene u kriminalne aktivnosti i češće su dolazile iz porodica koje su primale socijalnu pomoć.⁹ U longitudinalnoj studiji koju su sproveli Lanctôt i saradnici maloletnice su bile podeljene prema vrsti učinjenih krivičnih dela: krivična dela sa elementima nasilja, imovinska krivična dela i zloupotreba psihoaktivnih supstanci. Autori su na osnovu intervjuisanja u tri navrata (prosečno oko uzrasta od 15, 17 i 23 godine) zaključili da se učestalost nasilnih dela smanjuje sa starenjem, a da maloletnice koje su izvršile najviše nasilnih krivičnih dela ulaze u kategoriju generalnih povratnica.¹⁰

RAZLIKE U ETIOLOŠKOJ DIMENZIJI AGRESIVNIH I NEAGRESIVNIH MALOLETNIKA

U literaturi je znatno više pažnje posvećeno objašnjenju ponašanja agresivnih maloletnica u poređenju sa drugim kategorijama. U nastavku će stoga pre svega biti reči o objašnjenju kriminalnog ponašanja ove kategorije maloletnica uz isticanje određenih specifičnosti ili razlika kod ostalih grupa. Etiološki aspekt moguće je razložiti na tri kategorije faktora rizika koji se dovode u vezu sa kriminalitetom maloletnica: individualne karakteristike, porodično i socijalno okruženje.

Na **individualnom** planu ukazuje se na značaj bioloških faktora kao što je manji broj otkucaja srca, smanjena provodljivost kože i niži nivo testosterona. Pojedini autori uključuju i prenatalne faktore rizika poput gojaznosti majke, korišćenja duvana i zloupotreba psihoaktivnih supstanci u trudnoći.¹¹ U savremenoj kriminološkoj literaturi ističe se da postoji genetska predispozicija za kriminalno ponašanje, ali da geni sami nisu dovoljni za potpuno objašnjenje, već se moraju uzeti u obzir i socijalni faktori koji imaju posrednu ulogu u aktiviranju određenih genetskih predispozicija.¹² Kod maloletnica se navodi da raniji hormonski razvoj može da se do-

-
- 9 M. C. Ruffolo, R. Sarri, S. Goodkind /2004/: Study of delinquent, diverted, and high-risk adolescent girls: Implications for mental health intervention, *Social Work Research*, Vol. 28, n°4, pp. 237–245.
 - 10 N. Lanctôt, C. Émond, M. LeBlanc /2004/: Adjudicated Females Participation in Violence from Adolescence to Adulthood, Results from a Longitudinal Study – in: *Girls and Aggression, Contributing Factors and Intervention Principles* (M. M. Moretti, C. L. Odgers, M. A. Jackson, eds.), New York, pp.75–84.
 - 11 T. Vaillancourt, S. Hymel /2004/: The Social Context of Children`s Aggression – in: *Girls and Aggression, Contributing Factors and Intervention Principles* (M. M. Moretti, C. L. Odgers, M. A. Jackson, eds.), New York, pp. 57–73.
 - 12 Genetske studije o ponašanju na primerima jednojajčanih blizanaca pokazuju da je 40–60% varijanse u objašnjenju kriminaliteta maloletnika rezultat genetike, zatim dolaze socijalni faktori

vede u vezu sa kriminalitetom.¹³ Pored bioloških, značaj svakako imaju i određeni psihološki faktori. Podaci sprovedenih studija pokazuju da su psihički poremećaji rasprostranjeni kod 60–70% svih adolescenata koji dođu u kontakt sa organima krivičnog progona. Oko 25% ima dijagnostikovan teži psihički poremećaj. Psihijatrijski problemi rašireniji su među zavodskom populacijom. Kod devojaka koje se nalaze u zavodskim ustanovama depresija je učestala, odnosno češća u poređenju sa generalnom opštom populacijom maloletnica, a isto važi i za poremećaje ponašanja (10 do 20 puta čeći nego u opštoj populaciji). Kod devojaka u vaspitnim ustanovama u oko 80% slučajeva postoji prisustvo više dijagnoza (poremećaj ponašanja, depresija, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, anksioznost).¹⁴

Brojna sprovedena istraživanja pokazuju da se u objašnjenju kriminaliteta maloletnika, a posebno maloletnica ne mogu prenebregnuti **porodični faktori**. Među njima je moguće napraviti podklasifikaciju na strukturu porodice i odnose između članova, vaspitne stilove roditelja i iskustvo viktimizacije porodičnim nasiljem.

Kada je u pitanju struktura porodice, ima autora koji navode da porodice sa jednim roditeljem predstavljaju faktor koji se može povezati sa vršenjem krivičnih dela.¹⁵ No, nije utvrđeno da je to zaista tako. Zapravo, samohrani roditelji, a posebno ako su u pitanju maloletne majke¹⁶, suočeni su sa drugim problemima poput nižeg socio-ekonomskog statusa,¹⁷ što može takođe da se dovede u vezu sa kriminalitetom maloletnica.¹⁸ Dalje, postoje različiti razlozi zbog kojih porodica ne mora

koji utiču samo na jednog blizanca, a najmanji značaj imaju socijalni faktori kojima su na istovetan način izloženi blizanci. Molekularne genetske studije pokazuju da mladi koji su imali najviše genetskih predispozicija za kriminalitet mogu usvojiti pro-socijalne obrasce ukoliko postoji podrška roditelja i obratno. Vidi više u: C. L. Gibson, A. Davis /2015/: A Biosocial Perspective on Juvenile Delinquency – in: *The Handbook of Juvenile Delinquency and Juvenile Justice* (M. D. Krohn, J. Lane, eds.), Chichester, pp. 139–160. Tako na primer, rezultati jedne longitudinalne studije pokazuju da je 12% maloletnika koji su imali genetsku predispoziciju za agresivno ponašanje i koji su istovremeno bili izloženi dejstvu nepovoljnog socijalnog okruženja bili odgovorni za 44% svih krivičnih dela u toj kohorti. Vidi: J. P. Wright, K. M. Beaver /2009/: A Systematic Approach to Understanding Human Variability in Serious Persistent Offending – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford, pp. 163–178.

- 13 P. Sylvers et al. /2009/: Biological Factors and the Development of Persistent Criminality – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford, pp. 141–162.
- 14 S. Hawkins Anderson /2012/: Girls in the Juvenile Justice System: The Causes and Correlates of Girl's Involvement – in: *Delinquent Girls, Contexts, Relationships and Adaptation* (S. Miller, L. D. Leve, P. K. Kerig, eds.), New York, pp. 41–56.
- 15 S. Hoyt, D. G. Sherer: *op.cit.*, pp. 55–56.
- 16 Pojedini autori navode da rano rođenje deteta takođe predstavlja faktor rizika jer su u pitanju majke koje su suočene sa ekonomskim problemima, koje nisu dovoljno zrele za roditeljsku ulogu ili majke sklone antisocijalnom ponašanju. Navedeno prema: T. E. Moffitt et al.: *op.cit.*, p. 94.
- 17 U jednom istraživanju autori su došli do zaključka da je značajniji uticaj dugogodišnjeg siromaštva u poređenju sa slučajevima kada su maloletnici samo kratkotrajno bili izloženi takvom okruženju. O tome vidi: C. Hay, W. Forrest, The Implications of Family Poverty for a Pattern of Persistent Offending – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford, pp. 54–70.
- 18 L. J. Siegel, B. C. Welsh /2011/: *Juvenile Delinquency, The Core*, Belmont, p. 170. Pojedini autori navode rezultate istraživanja koji potvrđuju da na kriminalitet maloletnica važan uticaj vrši sredina u kojoj one žive. Što je sredina dezorganizovanija i što je veća izloženost kriminalnom

biti kompletna. Smatra se i da struktura porodice ne mora imati najveći značaj, već to može biti i loš odnos između roditelja u kompletnoj porodici kao i veliki broj stresnih promena u porodičnom okruženju (vidi u nastavku).¹⁹ Uticaj ovog faktora je i kulturno uslovljen. Ako je procenat razvoda veći u jednom društvu, može se očekivati i da će veći broj mladih poticati iz nekompletnih porodica.²⁰ Ukazuje se i na uticaj koji na vršenje krivičnih dela mogu imati različiti staratelji. U slučajevima kada je maloletnica poverena na staranje dedi ili babi, a ne roditeljima, postoje posebni izazovi. Naime, roditeljske sposobnosti baba i deda su smanjene, takođe su prisutniji i zdravstveni problemi. Dalje, otvara se i pitanje nadzora odnosno koliko su oni u mogućnosti da vrše nadzor nad maloletnicom, što sve može doprineti kriminalnom ponašanju.²¹ Rezultati sprovedenih studija pokazuju da devojke koje su bile u hraniteljskim porodicama imaju znatno veće izgleda za kršenje propisa u poređenju sa opštom populacijom. Navedeno važi ne samo u slučajevima kada je zlostavljanje maloletnice u primarnoj porodici razlog njenog izmeštanja u hraniteljsku porodicu, već i u drugim slučajevima kao što je na primer problematično ponašanje same maloletnice. Ukoliko sud i utvrdi da postoje uslovi za neku meru vanzavodskog karaktera, u velikom broju slučajeva opredeliće se za zavodsku meru jer hraniteljske porodice često ne žele da ostanu uključene u slučajevima takvih šticećenika.²²

Osim strukture porodice, važna je i njena funkcionalnost. Istraživanja pokazuju da disfunkcionalne porodice odlikuje neadekvatna komunikacija.²³ Članovi tih porodica manje razgovaraju, na manje ravnopravan način, a relacije među članovima su češće okarakterisane odbrambenim i negativnim obrascima. U funkcionalnim porodicama prosocijalno ponašanje nagrađuju svi članovi porodice, nedopušteno svi kažanjavaju, dok u disfunkcionalnim reakcija ne zavisi od tipa ponašanja.²⁴ Interesantno je da je u istraživanjima o maloletnim prestupnicima koji su vršili isključivo imovinska krivična dela, odnosno krađe, takođe zaključeno da pripadaju porodicama u kojima kohezija nije adekvatna, a članovi su međusobno distancirani. Pojedini autori posebno ukazuju na značaj neuključenosti oca u porodičnom životu.²⁵ Dalje, autori kao porodične faktore rizika navode i loš socio-ekonomski status porodice²⁶, veliki broj dece o kojima brigu vodi samo jedan roditelj²⁷ kao i krivično

ponašanju, veće su i mogućnosti da se maloletnica opredeli za kršenje propisa. Vidi: D. J. Shoemaker /2009/: *Juvenile Delinquency*, Lanham, p. 143.

19 S. Hoyt, D. G. Sherer: *op.cit.*, pp. 95–96.

20 D. J. Shoemaker: *op.cit.*, p. 142.

21 S. Hawkins Anderson: *op.cit.*, p. 42–43.

22 *Ibid.*

23 Studije pokazuju da maloletnici koji su najagresivniji imaju i do dvadeset puta veće šanse da pripadaju disfunkcionalnim porodicama. Vidi: L. S. Pagani /2009/: *The Influence of Family Context on the Development and Persistence of Antisocial Behaviour* – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford, pp. 37–53.

24 T. Morton /1987/: *Childhood Aggression in the Context of Family Interaction* – in: *Childhood Aggression and Violence, Sources of Influence, Prevention and Control* (D. H. Crowell, I. M. Evans, C. R. O'Donnell), New York, pp. 135–137.

25 *Ibid.* Slično i S. Hoyt, D. G. Sherer: *op.cit.*, p. 97.

26 T. Vaillancourt, S. Hymel: *op.cit.*, p. 61.

27 L. J. Siegel, B. C. Welsh: *op.cit.*, p. 171; L. S. Pagani: *op.cit.*, pp. 42–43.

osuđivanost njenih članova.²⁸ Među faktorima se navodi i mentalno zdravlje roditelja²⁹ i njihova zloupotreba psihoaktivnih supstanci i alkohola.³⁰

Kvalitet odnosa između maloletnika i roditelja ima bitnu ulogu u objašnjenju maloletničkog kriminaliteta.³¹ Posebno se izdvaja teorija vezivanja (*Bowlby*).³² Brojne studije su pokazale da između oblika vezivanja i kasnijeg ponašanja postoji povezanost. Dakle, u poređenju sa decom koja su imala razvijen siguran odnos sa roditeljima/starateljima, drugi oblici povezivanja (ambivalentno-anksiozni i ambivalentno-odbijajući) dovođeni su u vezi sa nekonformističkim i agresivnim ponašanjem, hiperaktivnošću kao i narcisoidnim, antisocijalnim i paranoidnim karakteristikama ličnosti. Ova teorija se pokazala kao naročito primenljiva u odnosu na maloletnice, imajući u vidu da se one više nego muškarci socijalizuju u pravcu vođenja računa o drugima kao i da sebe procenjuju na osnovu mišljenja koje drugi o njima imaju.³³ I drugi autori potvrđuju da su najjači prediktori kriminaliteta maloletnica nedostatak podrške roditelja, njihovo neslaganje sa izborom vršnjaka kao i međusobni konflikti (no, nije jasno da li su ti konflikti uzrok ili posledica vršenja krivičnih dela). Maloletne prestupnice imaju negativniju sliku o svojim roditeljima u poređenju sa maloletnicama koje nisu dolazile u kontakt sa krivičnim organima. Takođe se pokazalo da one imaju više sukoba sa svojim roditeljima.³⁴

Studije ukazuju i na značaj stresnih događaja koji se negativno odražavaju na razvoj adolescenata jer prouzrokuju ili dugotrajni ili kratkotrajni, ali intenzivni stres. Poseban značaj ima promena porodičnog okruženja. U istraživanju koje je obuhvatilo 100 maloletnica koje su se nalazile u vaspitnim ustanovama utvrđeno je da na dužinu zloupotrebe psihoaktivnih supstanci kao i dužinu odsustva od kuće usled bežanja uticaj ima broj promena škola kao i mesta boravka. Dakle, pokazalo se da je ova vrsta nestabilnosti povezana sa određenim oblicima nedozvoljenog ponašanja.³⁵

Na vaspitni stil roditelja/staratelja kao faktora koji može doprineti razumevanju etiologije kriminaliteta maloletnika ukazivao je još bračni par Glueck 50-ih godina prošlog veka.³⁶ Brojna istraživanja ukazuju na povezanost oštrog i punitivnog vaspitavanja i agresije, a slično vredi i za preterano popustljiv odnos. Sa druge strane, umereno kažnjavanje kao i nagrađivanje za socijalno prihvatljivo ponašanje redukuju agresivnost.³⁷ Vaspitni stil se razlikuje u zavisnosti od pola deteta. Prema ćerkama

28 T. Vaillancourt, S. Hymel: *op.cit.*, 57–73.

29 T. E. Moffitt et al.: *op.cit.*, p. 94.

30 L. J. Siegel, B.C. Welsh: *op.cit.*, p. 179, L. S. Pagani: *op.cit.*, p. 45.

31 J. P. Hoffmann /2015/: Parenting and Delinquency – *The Handbook of Juvenile Delinquency and Juvenile Justice* (M. D. Krohn, J. Lane, eds.), Chichester, pp. 161–180.

32 Pored te, značaj u objašnjenju odnosa između roditelja i maloletnika i kriminaliteta maloletnika imaju i kontrolne i teorije socijalnog učenja, biološke teorije i objašnjenja makro nivoa. Vidi detaljnije u: J. P. Hoffmann: *op.cit.*, pp. 170–175.

33 M. M. Moretti, K. Dasilva, R. Holland /2004/: Aggression from an Attachment Perspective, Gender Issues and Therapeutic Implications – in: *Girls and Aggression, Contributing Factors and Intervention Principles* (M. M. Moretti, C. L. Odgers, M. A. Jackson, eds.), New York, pp. 41–56.

34 S. Hoyt, D. G. Sherer: *op.cit.*, p. 97.

35 J. McLeer, D. DeHart /2013/: Childhood Instability and Girl's Delinquency: Role of Changes in Schools, Homes and Caregivers, *Journal of Child and Adolescent Trauma*, n° 6, pp. 74–89.

36 D. J. Shoemaker: *op.cit.*, p. 144.

37 T. Morton: *op.cit.*, p. 120.

se uglavnom zauzima blaži pristup, a one su za razliku od sinova pod većom kontrolom i ograničenjima kako im se ne bi dogodile loše stvari tokom odrastanja.³⁸ Interesantno je da je u slučajevima kada se pozivaju organi krivičnog progona zbog nemogućnosti „uspostavljanja kontrole“ nad ponašanjem ćerke, žrtva njenog nasilja po pravilu majka zbog značajnije uloge koju ima u vaspitavanju.³⁹

Naposletku, studije pokazuju da se prisustvovanje kriminalnim događajima kao i lično iskustvo viktimizacije povezuju sa maloletničkim kriminalitetom. Za razliku od muškaraca, koji takve događaje kraće trpe pre nego što odreaguju, kod devojaka je drugačije. One te probleme internalizuju kroz povlačenje u sebe, depresiju, samoubistvo, a posle nekoliko proživljenih negativnih iskustava reaguju agresivno.⁴⁰ Viktimizacija dovodi i do drugih posledica kao što su bežanje od kuće, opijanje, psihički poremećaji, loš uspeh u školi, zloupotreba opojnih droga, prostitucija, pokušaj samoubistva.⁴¹ Osim lične viktimizacije, maloletnice mogu usvojiti agresivne obrasce koji su prisutni u porodičnom okruženju.⁴² Ranije se smatralo da porodični sukobi imaju više uticaja na muškarce nego ne devojke. Jedino je kod statusnih delikata drugačije (pre svega kod bežanja od kuće). Porodični konflikti povezani su sa drugim varijablama koje ostvaruju uticaj na kriminalitet maloletnica – smanjena identifikacija sa roditeljima, nedostatak roditeljske kontrole i izloženost socijalnim obrascima koji podržavaju kršenje propisa.⁴³ No, novija istraživanja pokazuju da je učestalost zlostavljanja u porodici bila najviša upravo kod agresivnih maloletnica.⁴⁴

Među **socijalnim faktorima** posebno se ističe uticaj vršnjaka.⁴⁵ U objašnjenju njihovog uticaja, mnogi autori primenjuju teorije socijalnog učenja,⁴⁶ ali ima mišljenja da nisu vršnjaci ti koji dovode do usvajanja kriminalnih obrazaca, već takve vršnjake biraju određeni maloletnici (na primer zbog nedostatka samokontrole).⁴⁷ Sprovedena istraživanja pokazuju da između popularnosti malo-

38 L. J. Siegel, B. C. Welsh: *op.cit.*, p. 155.

39 S. Hawkins Anderson: *op.cit.*, pp. 41–56. U istraživanju koje je kod nas sprovedeno o nasilju mladih nad roditeljima utvrđena je statistički značajna veza između pola žrtve nasilja i učinioca. Naime, ćerke isključivo viktimizuju majke, a sinovi očeve. Vidi: M. Ljubičić /2019/: Nasilje mladih nad roditeljima u Beogradu: analiza dokumentacione građe, *Crimen*, n°1, pp. 19–36.

40 S. Hawkins Anderson: *op.cit.*, pp. 41–56.

41 M. Chesney-Lind, R. G. Shelden: *op.cit.*, pp. 37–42.

42 Ima mišljenja da značajniji uticaj na kasnije ponašanje maloletnika ima posmatranje nasilnih obrazaca u porodičnom okruženju nego proživljena viktimizacija. Vidi: L. J. Siegel, B. C. Welsh: *op.cit.*, p. 176.

43 M. Chesney-Lind /1987/: Girls and Violence, An Exploration of the Gender Gap in Serious Delinquent Behavior – in: *Childhood Aggression and Violence, Sources of Influence, Prevention and Control* (D. H. Crowell, I. M. Evans, C. R. O'Donell), New York, pp. 219.

44 M. Chesney-Lind, R. G. Shelden: *op.cit.*, pp.55–58.

45 J. D. Hawkins, D. Lishner /1987/: Etiology and Prevention of Antisocial Behavior in Children and Adolescents – in: *Childhood Aggression and Violence, Sources of Influence, Prevention and Control* (D. H. Crowell, I. M. Evans, C. R. O'Donell), New York, pp. 266–267.

46 Agresivno ponašanje se usvaja kroz direktno ili indirektno nagrađivanje kao i na osnovu oponašanja sebi sličnih uzora. Osim nagrađivanja agresivnog i kažnjavanja prosocijalnog ponašanja, značajno je i to što se za agresivno ponašanje traže opravdanja (na primer, okrivljavanje žrtava). Navedeno prema: T. Vaillancourt, S. Hymel: *op.cit.*, pp. 62–63.

47 Po trećem, interakcionom modelu, postoji recipročan odnos između ovih shvatanja. Naime, maloletnici određenih psiho-socijalnih karakteristika biraju vršnjake sklone kriminalnim

letnika u srednjoškolskom uzrastu i relativne odnosno socijalne agresije⁴⁸ postoji pozitivna veza. Uostalom, studije takođe potvrđuju da na dobijanje popularnosti uticaja ima i činjenica da velikom broju slučajeva ispoljavanja agresivnosti prisustvuju maloletnici koji na različite načine odobravaju takve događaje.⁴⁹ Kao primer krivičnog dela maloletnica na čije vršenje značajnu ulogu imaju vršnjaci navodi se krađa. Najčešće se ovo krivično delo vrši u tržnim centrima u kojima mladi provode najviše vremena. Iako se po pravilu krađe vrše u vršnjačkim grupama, ne treba prenebrežniti da ulogu mogu imati i depresija, siromaštvo, uzbuđenje ali i teška porodična situacija i lična viktimizacija.⁵⁰ No, u objašnjenju imovinskih krivičnih dela koja se vrše zajedno sa vršnjacima treba primeniti i teorije o podkulturama mladih. Tako, na primer, Vaz navodi da su mladi u Kanadi opterećeni potrebom da poseduju proizvode koji predstavljaju statusne simbole, opsednuti muzikom i sredstvima koja im omogućavaju snažna uzbuđenja, a England da industrija i trgovina šire ponudu dobara posebno namenjenih mladima koji svoje životne navike podređuju logici dokoličarske klase i hedonizma.⁵¹ Na maloletnice uticaj posebno mogu izvršiti stariji partneri koji imaju sklonosti ka kriminalnom ponašanju i koji ih podstiču na kriminalitet, delinkvenciju ili im omogućavaju zloupotrebu psihoaktivnih supstanci.⁵²

Pored vršnjaka, i uspeh u školi povezan je sa kriminalitetom maloletnica. Podaci pokazuju da je oko 40% maloletnica izbačeno iz škole pre izvršenja krivičnog dela, 80% devojaka koje su bile u kontaktu sa pravosudnim sistemom bilo je suspendovano iz škole, a oko 50% ponavljalo razred. Prekid školovanja se takođe po nekim autorima dovodi u vezu sa kriminalitetom, ali ipak treba voditi računa da postoje i drugi razlozi koji na to mogu uticati (nepostojanje afiniteta prema obrazovanju, trudnoća, sukobi sa nastavnicima, briga o članovima porodice). U oko 40 % slučajeva potencijali se ne koriste u dovoljnoj meri za učenje, odnosno postoji diskrepancija između potencijala i ostvarenih rezultata.⁵³ Interesantno je pitanje u kom periodu neuspeh u školi može biti povezan sa delinkvencijom. Po pojedinim studijama, ključan momenat je kraj osnovne škole.⁵⁴ Dve teorije se navode kao objašnjenje povezanosti uspeha u školi i kriminaliteta. Po kontrolnoj teoriji, loš uspeh u školi i shodno tome i kriminalitet, posledica su nedostatka povezanosti sa roditeljima i nastavnicima kao i slabe usmerenosti ka postizanju uspeha. Po teoriji pritiska, loš uspeh predstavlja pritisak koji dovodi do frustracija i redukuje posvećenost konvencionalnim aktivnostima, zbog čega postoje veći izgledi za kriminalitet.⁵⁵

obrascima, a druženje sa njima povratno deluje na dalje slabljenje socijalnih veza. Vidi: J. M. Eassey, M. Buchanan /2015/: Fleas and Feathers, The Role of Peers in the Study of Juvenile Delinquency – in: *The Handbook of Juvenile Delinquency and Juvenile Justice* (M. D. Krohn, J. Lane, eds.), Chichester, pp. 199–216.

48 *Ibid.*

49 Podrazumeva ponašanja poput socijalnog isključivanja i ponižavanja, ogovaranja, klevetanja i sl.

50 M. Chesney-Lind, R. G. Shelden: *op.cit.*, 34–37.

51 Navedeno prema: Đ. Ignjatović /2015/: Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme – in: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (I. Stevanović, ed.), Beograd, pp. 19–38.

52 S. Hawkins Anderson: *op.cit.*, pp. 41–56.

53 *Ibid.*

54 J. D. Hawkins, D. Lishner: *op.cit.*, pp. 266.

55 S. Hoyt, D. G. Sherer: *op.cit.*, p. 99.

EMPIRIJSKA ANALIZA

3.1. Uzorak

Uzorak u ovom istraživanju čine podaci koji su prikupljeni za 59 maloletnica u centrima za socijalni rad na teritoriji grada Beograda (oddeljenja Vračar, Palilula, Novi Beograd i Čukarica). Podaci su prikupljeni za period 2009–2019 godine, a ovaj duži vremenski interval određen je zbog okolnosti da maloletnih učinitelji krivičnih dela nema puno, što pokazuje i veličina uzorka. U uzorak smo uvrstili dve kategorije maloletnica u odnosu na fazu krivičnog postupka. Prvu su činile lica prema kojima je vođen i okončan sudski postupak, a druga kategorija sastavljena je od maloletnica u odnosu na koje je, iz razloga celishodnosti, javni tužilac odustao od krivičnog gonjenja. Na taj način smo došli u mogućnost da u uzorku budu zastupljene i maloletnice za koje smo pretpostavili da su izvršile lakša krivična dela, a ne samo slučajevi osuđenih maloletnica.⁵⁶ Predmete koji nisu pravno okončani na jedan od dva opisana načina nismo analizirali.

3.2. Cilj istraživanja

Cilj rada je poređenje agresivnih i neagresivnih maloletnica. Odlučili smo se za klasifikaciju po kriterijumu agresivnosti, a ne krivičnopravnom pristupu (odnosno kriterijumu osuđenosti za krivično delo sa elementima nasilja). Naime, podaci iz dosijea pokazuju kakve su karakteristike ličnosti maloletnica, a pri tome dostupni su i podaci i o ponašanjima koja nisu rezultirala osudom u krivičnom postupku (u nekim slučajevima podaci su dostavljeni od strane škola, u drugim je policija pozivana zbog agresivnog ponašanja i sl.). Pored toga, u svakom dosijeu postoji procena voditelja slučaja da li je maloletnica inače agresivna, nevezano za konkretno krivično delo.⁵⁷ Shodno tome, pod agresivnim maloletnicama podrazumevali smo najpre one koje su osuđene za neko delo sa elementima nasilja, kao i maloletnice za koje je na osnovu podataka iz dosijea utvrđeno da su agresivne na osnovu već opisanih kriterijuma.

Da bismo objasnili zbog čega smo ocenu o agresivnosti smatrali relevantnijom u odnosu na vrstu krivičnog dela daćemo dva primera iz uzorka.⁵⁸

56 Tako je na primer u 2017. godini od ukupnog broja prijavljenih maloletnica njih 40.5% osuđeno. Vidi: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20185641.pdf>, 31. oktobar 2019.

57 Pod agresijom većina autora podrazumeva namerno nanošenje povrede koja može biti fizičke kao i psihičke prirode. U poređenju sa agresijom, nasilje se shvata kao uži pojam i vrlo često u literaturi određuje na osnovu krivičnopravnog pristupa. O razlici između agresije i nasilja vidi: Đ. Ignjatović /2011/: Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, *Crimen*, n°2, pp. 179–211.

58 U kriminološkoj literaturi, utvrđivanje određene varijable (u ovom slučaju agresije) ne čini se samo na osnovu zvaničnih evidencija o kriminalitetu. Tako je na primer u Dunedin studiji ova karakteristika maloletnika određivana na osnovu samo-optuživanja, procene nastavnika i roditelja o agresivnom ponašanju maloletnika kao i na osnovu registrovanih krivičnih dela. Vidi: T. E. Moffitt et al.: *op.cit.*, pp. 54–55. Dalje, u studijama o maloletničkoj agresiji utvrđivanje takvog ponašanja vrši se na osnovu utvrđivanja raznovrsnih varijabli. Neke uključuju krivična dela sa elementima nasilja, dok druge (na primer učestvovanje u tuči, udaranje drugog) mogu pod

U prvom slučaju maloletnica je osuđena za krivično delo krađe stvari iz butika, zbog čega bismo je po krivičnopravnoj klasifikaciji svrstali u nenasilne. Ranije je ne-osuđivana. No, maloletnica je ocenjena kao agresivna zbog čestih sukoba sa ostalim članovima porodice izraženim kroz pretnje da će ubiti oca i dedu, bacanje i razbijanje stvari po kući kao i fizičko nasrtanje na članove porodice, o čemu je obavestavana i policija. Majka navodi da nije u stanju da kontroliše ponašanje svoje ćerke. Kako za opisane postupke maloletnica nije krivično odgovarala, ne bismo je mogli okarakterisati kao nasilnu, ali očigledano je prisustvo agresivnosti.

U drugom primeru, maloletnica je osuđena za krađu u tržnom centru zajedno sa drugaricama. Navodi se da je impulsivna, da ima problem u ponašanju, zbog čega ide na psihoterapiju. Konstantno dolazi u verbalne i fizičke sukobe sa drugim maloletnicima iz škole kao i sa školskim policajcem. Zbog toga je prebačena u drugu školu. Kako roditelji nisu mogli ništa da preduzmu, škola se obratila centru za socijalni rad za pomoć.

No, kako bismo ispitali da li ima razlike u zauzimanju šireg, kriminološkog, ili užeg, krivičnopravnog, pristupa izvršili smo i analize za grupu maloletnica koje su učinile nasilna krivična dela (u istraživanju smo ih podelili na nasilne/nenasilne). Polazeći od teorijskog uvoda, cilj rada da je ispita da li između agresivnih i neagresivnih maloletnica postoje razlike u pogledu određenih karakteristika na individualnom, porodičnom i socijalnom planu. Naravno, podaci iz dosijea nisu detaljni u meri da mogu obuhvatiti sve faktore rizika navedene u prvom delu rada, ali jedan deo njih jeste analiziran.

3.3. Hipoteze

Hipoteze smo postavili polazeći od karakteristika na tri nivoa (individualni, porodični i socijalni) koje su po teorijskim stavovima zastupljenije kod agresivnih maloletnica. Dakle, u poređenju sa neagresivnim maloletnicama pretpostavke su sledeće:

Individualni nivo

1. Agresivne maloletnice češće su mlađeg maloletničkog uzrasta
2. Agresivne maloletnice češće zloupotrebljavaju alkohol i psihoaktivne supstance
3. Agresivne maloletnice su češće pokušale da izvrše samoubistvo
4. Agresivne maloletnice su izvršile više krivičnih dela

Porodični nivo

1. Psihopatologija roditelja (zloupotreba alkohola i psihoaktivnih supstanci, mentalna bolest, krivična osuđivanost) zastupljenija je kod agresivnih maloletnica

određenim uslovima ispuniti uslov za krivičnu odgovornost, ali i za prekršajnu. Pored pomenute Dunedin studije, vidi na primer i: N. Lancôt, C. Émond, M. LeBlanc: *op.cit.*, pp. 77–79.

2. Agresivne maloletnice iskusile su veći broj stresnih porodičnih promena (razvod, promena starateljstva, smrt roditelja/staratelja)
3. Vaspitni stil roditelja/staratelja agresivnih maloletnica češće je ocenjen kao neadekvatan
4. Agresivne maloletnice češće su bile fizički ili seksualno zlostavljane u porodici
5. U porodicama agresivnih maloletnica češće je zastupljeno nasilje između roditelja/staratelja

Socijalni nivo

1. Agresivne maloletnice ostvaruju lošiji uspeh u školi
2. Prekid školovanja (odustanak maloletnice ili izbacivanje iz škole) češći je kod agresivnih maloletnica
3. Agresivne maloletnice u većem broju slučajeva provode vreme sa vršnjacima koji su skloni kriminalnim aktivnostima

Rezultati

Deskriptivna analiza podataka

Uzorak je sastavljen od ukupno 59 maloletnica. Što se uzrasta tiče, mlađih maloletnica u uzorku je 26 ili 44%, a starijih maloletnica 33 (56%). Većina maloletnica u uzorku ima završenu osnovnu školu (90%), dok njih 5 ili 8.5% nije završilo ni osnovnu školu, a jedna maloletnica je završila srednju školu. Broj maloletnica koje žive u kompletnoj porodici (45.8%) približan je broju maloletnica koje žive samo sa jednim od roditelja (47.5%) zbog razvoda ili raskida, dok samo sa majkom zbog smrti oca žive 3 maloletnice, a sa ocem zbog smrti majke jedna. Međutim, iako skoro polovina devojaka u uzorku živi u kompletnoj porodici, sa biološkim roditeljima živi jedna trećina (30.5%), dok je najveći broj onih koje žive sa majkom i drugim srodnicima uključujući i novog bračnog ili vanbračnog partnera majke kao i njegovu decu iz prethodnih brakova (52.5%). Sa ocem i drugim srodnicima žive 3 maloletnice u uzorku (5.1%), sa drugim licima njih 6 (10.2%), dok je u hraniteljskoj porodici samo jedna devojka (1.7%). Najveći udeo porodica broji 4 člana (40.7%), potom 3 (32.2%) i 2 (11.9%). Što se tiče materijalnog statusa porodice, najzastupljenija je kategorija koja ima prosečna primanja (45.8), potom primanja ispod proseka (30.5%) i znatno ispod proseka (16.9%), dok je najmanje porodica koje imaju primanja iznad prosečnih (6.8%). Majke više od polovine maloletnica u uzorku su zaposlene (61%) što je više u poređenju sa zaposlenim očevima (55%). No, kod očeva je u 18 slučajeva nedostajala informacija o zaposlenju, što je bio slučaj kod svega 6 majki. Najveći broj maloletnica nije udato (93.2%), dok je maloletnica u vanbračnoj (5.1%) i bračnoj zajednici (1.7%) neuporedivo manje. Samo jedna maloletnica imala je dete u vreme vođenja krivičnog postupka, dok su dve bile u drugom stanju. Zaposlenih je takođe malo (5 ili 8.5%).

Broj maloletnica koje su procenjene kao neagresivne je 31 (53.4%), 27 je agresivno (46.6%), dok u jednom slučaju procene nije bilo. Kada pogledamo podatke o broju maloletnica koje su nasilne (dakle, u kriminalnim karijerama imaju bar jedno krivično delo sa elementima nasilja⁵⁹) vidimo ih je skoro pa duplo manje u odnosu na one koje nikada nisu izvršile takvo krivično delo (37.3% u odnosu na 62.7%). Ukrštanje ovih podataka pokazuje da je u 5 slučajeva maloletnica izvršila imovinsko krivično delo, a procenjena je kao agresivna. Nijedna maloletnica koja je izvršila nedozvoljeno držanje opojnih droga ili neko drugo krivično delo nije ocenjena kao agresivna.

U uzorku je najviše maloletnica koje su osuđene za imovinsko krivično delo (25 odnosno 42.4%), potom za krivično delo sa elementima nasilja (22 odnosno 37.3%), krivično delo nedozvoljenog držanja opojnih droga (8 ili 13.6%) i za ostala krivična dela (4 ili 6.8%). Interesantno je da ni u jednom slučaju nasilnog krivičnog dela maloletnice nisu koristile oružje. Maloletnice retko vrše krivična dela u sticaju (8 ili 13.6%), dok je većina (51 ili 86.4%) osuđena za samo jedno izvršeno krivično delo. Sa druge strane, preko polovine je krivično delo učinilo u saučesništvu (36 ili 61%) od čega najčešće sa jednim (41%) ili dva saučesnika (30%). U više od 80% slučajeva krivično delo je izvršeno u saučesništvu takođe sa maloletnikom. Prikupili smo i podatke o žrtvama krivičnih dela. Kada su u pitanju žrtve fizička lica, najčešće su istog pola kao i učiniteljke (90%), dok su u preostalim 10% muškog pola. Takođe, žrtve su najčešće maloletne (62%). Po pitanju odnosa sa žrtvom, u približnom broju slučajeva se od ranije poznaju (41%) i ne poznaju (34.5%), a ređe su u drugarskim (13.8%) ili rodbinskim odnosima (10.3%).

Što se tiče ishoda postupka, u polovini slučajeva javni tužilac je iz razloga celishodnosti odustao od daljeg krivičnog gonjenja (52.5%), dok je protiv 25 maloletnice doneta osuđujuća presuda. U najvećem broju slučajeva javni tužilac je odustao od daljeg krivičnog gonjenja imovinskih krivičnih dela (18 ili 58%), nasilnih krivičnih dela (7 ili 22.6%), nedozvoljenog držanja opojnih droga (4 ili 13%) i ostalih krivičnih dela (2 ili 6.5%). U odnosu na klasifikaciju na agresivne i neagresivne maloletnice zanimljivo je da je javni tužilac odustao od krivičnog gonjenja 9 agresivnih maloletnica (33.3%), dok je protiv 21 maloletnice ocenjene kao neagresivne došlo do odustanka (67.7%). Ta veza je i statistički relevantna ($\chi^2 = 6.842$, $c = 0.343$, $p = 0.009$). Interesantno je da je vaspitni nalog retko primenjivan (u samo 3 slučaja). Od krivičnih sankcija najzastupljenije su vaspitne mere (80%), upućivanje u vaspitno-popravni dom (16%) i upućivanje u ustanovu za lečenje i osposobljavanje (4%).

Provera hipoteza

Hipoteze smo proveravali primenom statističkih metoda hi-kvadrat test i binarna regresiona analiza. Sve testove sproveli smo u programu SPSS, verzija 18.

Na **individualnom nivou** najpre smo ispitivali uzrast maloletnica u trenutku izvršenja krivičnog dela. Primenom binarne regresije ustanovili smo da postoji stati-

59 Kako je u pitanju manji vremenski period u kome maloletnica može sa krivičnog aspekta biti učiniteljka krivičnog dela, uzeli smo da je i jedno nasilno krivično delo dovoljno da maloletnicu svrstamo u tu kategoriju. Procena o agresivnosti je, sa druge strane, nevezana za izvršena krivična dela, već za ličnost maloletnice.

stički relevantna veza između mlađeg uzrasta i agresivnosti ($B = -.752$, $Wald = 6.693$, $p = 0.010$). Analiza uzrasta u odnosu na varijablu nasilnih/nenasilnih maloletnica takođe se pokazala kao bitna ($B = -.639$, $Wald = 5.127$, $p = 0.024$). Dakle, vršenje nasilnih krivičnih dela zastupljenije je u uzrastu mlađih maloletnica, što se može objasniti već navedenim teorijskim objašnjenjima po kojima sa razvojem dolazi do ređeg ispoljavanja agresivnog ponašanja, a u svakom slučaju fizičke agresije koja kod maloletnica biva zamenjena drugim oblicima agresivnog postupanja poput verbalne ili socijalne agresije.

Dalje smo utvrdili da agresivne maloletnice nisu češće zloupotrebljavale alkohol ili psihoaktivne supstance. Ova varijabla odnosi se na uopštenu zloupotrebu, a ne u vreme izvršenja krivičnog dela. Kada je zloupotreba alkohola u pitanju, podaci pokazuju da je za samo 4 maloletnice navedeno da ispunjavaju ovaj kriterijum. Kod psihoaktivnih supstanci je drugačije. Za ukupno 16 maloletnica (28.5%) utvrđeno je da zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance (u 3 slučaja nije bilo podataka). Među agresivnim maloletnicama više je onih koje ne zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance. Nije bilo mogućnosti da se precizno utvrdi koliko se učestalo koriste psihoaktivne supstance. Statistički relevantna veza nije utvrđena ni kada smo ispitivali odnos između zloupotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci i vršenja nasilnih krivičnih dela.

U uzorku su samo dve maloletnice pokušale samoubistvo, a obe su procenjene kao agresivne. No, ova veza se nije pokazala kao statistički značajna. Isti je rezultat i kod poređenja nasilnih/nenasilnih maloletnica. Naposljetku, kada je u pitanju broj krivičnih dela poredili smo dve kategorije maloletnica u odnosu na varijablu ranije osuđivanosti i varijablu krivičnih dela učinjenih u sticaju. Ispostavilo se da nijedna od njih nije statistički bitno povezana sa kategorizacijom maloletnica. Ranije osuđivanih maloletnica bilo je više zastupljeno u kategoriji agresivnih (5 naspram 1), a isto se ispostavilo za maloletnice koje su učinile više krivičnih dela u sticaju (6 naspram 2). Ni kod nasilnih/nenasilnih maloletnica nismo ustanovili statistički značajne veze u odnosu na ove varijable.

Na **porodičnom nivou** najpre smo testirali psihopatologiju roditelja. Prikupili smo podatke za sledeće varijable: mentalno zdravlje (da li je roditelj psihički bolestan ili ne), zloupotreba alkohola i psihoaktivnih supstanci, agresivnost (da li je roditelj agresivan ili ne), krivična odgovornost. Ispitivanje u odnosu na majku maloletnica pokazalo je da ne postoji statistički značajna veza između svih analiziranih varijabli i agresivnosti maloletnica. Rezultati su isti i kada je u pitanja analiza nasilnih i nenasilnih maloletnica. Psihopatologija očeva maloletnica pokazala se značajnijom u poređenju sa majkama. Ukoliko je otac zavisnik od upotrebe alkohola ili psihoaktivnih supstanci, verovatnije je da će maloletnica biti agresivna ($\chi^2 = 8.922$, $c = 0.461$, $p = 0.003$). Takođe, postoji povezanost između krivične osuđivanosti oca i agresivnosti maloletnica ($\chi^2 = 4.437$, $c = 0.329$, $p = 0.035$), kao i između agresivnih očeva i maloletnica ($\chi^2 = 7.892$, $c = 0.450$, $p = 0.005$). Nije potvrđena povezanost između mentalne bolesti oca i agresivnosti maloletnica. No, u uzorku je samo jedan otac bio mentalno bolestan, zbog čega i ne bismo mogli izvoditi pouzdane zaključke. Interesantno je da je testiranje svih varijabli koje se

odnose na psihopatologiju oca i nasilnih/nenasilnih maloletnica pokazalo da postoji samo statistički značajna veza između zavisnosti oca od upotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci i maloletnica koje su izvršile neko nasilno krivično delo ($\chi^2 = 9.212$, $c = 0.468$, $p = 0.002$).

Potom smo ispitivali da li na agresivnost maloletnica uticaja ima broj stresnih porodičnih promena. Koristili smo metod binarne regresije imajući u vidu da je broj stresnih promena numerička varijabla. Ova veza se pokazala kao statistički značajna ($B = .876$, $Wald = 6.736$, $p = 0.009$) u smislu da što je veći broj stresnih događaja povećava se i verovatnoća da će maloletnica biti agresivna. Dakle, stabilnost u porodičnim odnosima nasuprot stresnim događajima oličenim u promeni staratelja usled razvoda/raskida, lišenja roditeljskog prava ili smrti roditelja/staratelja pokazuje se kao važan faktor u razumevanju agresivnog postupanja. No, treba imati u vidu da je u nekim slučajevima promena staratelja uzrokovana i postupanjem same maloletnice i njene želje shodno tome da ne ostane sa licem koje se o njoj stara. Testiranje ove varijable u odnosu na kategorizaciju maloletnica na nasilne i nenasilne nije se pokazalo kao statistički značajno.

Dalje, kada je u pitanju vaspitni stil roditelja odnosno staratelja ispostavilo se da između načina vaspitavanje majke i agresivnosti maloletnica postoji povezanost koja je statistički značajna ($\chi^2 = 8.095$, $c = 0.391$, $p = 0.004$). Smatrali smo da neadekvatno vaspitavanje postoji u slučaju fizičkog kažnjavanja kao i u slučaju previše popustljivog stava koji ne omogućava da se roditelj postavi kao autoritet i da uspostavi pravila ponašanja. U svakom dosijeu postoji procena voditelja slučaja što je omogućilo precizniju analizu podataka. I kod kategorije nasilnih/nenasilnih maloletnica ($\chi^2 = 5.887$, $c = 0.354$, $p = 0.015$) ustanovili smo statistički značajnu vezu. Dalje, postoji i statistički značajna veza između vaspitnog stila oca i agresivnosti maloletnica. Ako je vaspitavanje ocenjeno kao neadekvatno, veća je verovatnoća da će maloletnica biti agresivna ($\chi^2 = 10.868$, $c = 0.486$, $p = 0.001$). Ova veza se pokazala kao relevantna i u odnosu na varijablu nasilne/nenasilne maloletnice ($\chi^2 = 5.887$, $c = 0.354$, $p = 0.015$).

Naposletku, poslednja varijabla koju smo testirali kao nezavisno promenljivu na porodičnom nivou odnosi se na viktimizaciju maloletnice u porodici, pri čemu smo beležili pre svega slučajeve fizičkog i seksualnog zlostavljanja. U uzorku su sve maloletnice žrtve bile fizički zlostavljane. Pokazalo se da postoji statistički relevantna veza ($\chi^2 = 7.393$, $c = 0.381$, $p = 0.007$) između viktimizacije i agresivnog ponašanja. Veza je nešto slabija, ali potvrđena i između viktimizacije i vršenja nasilnih krivičnih dela ($\chi^2 = 4.476$, $c = 0.293$, $p = 0.034$). Što se tiče druge situacije u kojoj maloletnica nije žrtva nasilja, ali je nasilje zabeleženo između roditelja, pokazalo se da postoji statistički relevantna veza ($\chi^2 = 5.290$, $c = 0.373$, $p = 0.021$). U odnosu na varijablu nasilnih/nenasilnih maloletnica ta veza nije uspostavljena.

Što se tiče **socijalnog nivoa**, najpre smo analizirali uticaj vršnjaka na agresivno ponašanje. Klasifikaciju vršnjaka vršili smo na osnovu dva kriterijuma. Po prvom smatrali smo da su vršnjaci skloni kriminalnom ponašanju ukoliko su učestvovali zajedno sa maloletnicom u izvršenju krivičnog dela. Po drugom kriterijumu beležili

smo da maloletnica ima vršnjake sklone kriminalnom ponašanju ukoliko je to izričito navedeno u dosijeku. Statistička analiza je pokazala da postoji statistički značajna veza ($\chi^2 = 6.603$, $c = 0.356$, $p = 0.010$). Prema apsolutnim pokazateljima 91.7% agresivnih maloletnica imalo je takvo vršnjačko okruženje, dok je kod neagresivnih maloletnica taj udeo bio 60.7%. Ta veza nije utvrđena kod nasilnih/nenasilnih maloletnica.

Kada je u pitanju uspeh u školi, ispitivali smo povezanost ostvarenog uspeha u osnovnoj kao i srednjoj školi i klasifikacije maloletnica. Ispostavilo se da ostvareni uspeh i u osnovnoj ($\chi^2 = 15.840$, $c = 0.704$, $p = 0.001$) i u srednjoj školi ($\chi^2 = 9.977$, $c = 0.587$, $p = 0.019$) jeste značajno statistički povezan sa agresivnošću/neagresivnošću. Agresivne maloletnice postizale su lošiji uspeh u poređenju sa neagresivnim devojkama. Tako na primer, nijedna agresivna maloletnica nije ostvarila odličan uspeh u osnovnoj ili srednjoj školi. Kod nasilnih/nenasilnih veza se pokazala kao značajna kod uspeha u osnovnoj školi ($\chi^2 = 12.430$, $c = 0.614$, $p = 0.006$). Testirali smo još dve varijable: prekid školovanja kao i izbacivanje iz škole. No, nismo utvrdili da su te varijable značajno statistički uticale na klasifikaciju maloletnica.

Tabela 2: Deskriptivni podaci i statistički relevantni zaključci

	Agresivne (n=27)	Neagresivne (n=31)	Nasilne (n= 22)	Nenasilne (n=37)
Uzrast	B= -.752, Wald=6.693, p = 0.010		B= -.639, Wald=5.127, p = 0.024	
Mlađe maloletnice	15 (55.5%)	10 (32.2%)	12 (54.5%)	14 (37.8%)
Starije maloletnice	12 (48.4%)	21 (67.8%)	10 (45.5%)	23 (62.2%)
Zloupotreba alkohola	3 (11.1%)	1 (3.2%)	3 (13.6%)	1 (2.7%)
Zloupotreba PAS	10 (37%)	9 (30%)	8 (36.4%)	12 (33.3%)
Samoubistvo	2 (7.4%)	0	2 (9.1%)	0
Broj krivičnih dela				
Ranija osuđivanost	5 (18.5%)	1 (3.2%)	4 (18.2%)	2 (5.4%)
Sticaj	6 (22.2%)	2 (6.5%)	5 (22.7%)	3 (8.1%)
Psihopatologija majke				
Mentalna bolest	0	1 (3.4%)	0	1 (2.9%)
Zavisnica od PAS ili alkohola	2 (8.7%)	2 (7.1%)	2 (11.1%)	2 (5.9%)
Agresivna	2 (9.1%)	1 (3.6%)	2 (11.8%)	1 (2.9%)
Krivično osuđivana	2 (9.1%)	0	2 (11.8%)	0
Psihopatologija oca				
Mentalna bolest	0	1(4.5%)	0	1 (4%)
Zavisnik od PAS ili alkohola	10 (55.6%) 3 (12.5%) $\chi^2 = 8.922$, $c = 0.461$, $p = 0.003$		9 (60%) 4 (14%) $\chi^2 = 9.212$, $c = 0.468$, $p = 0.002$	
Agresivan	7 (41.2%) 1(4.5%) $\chi^2 = 7.892$, $c = 0.450$, $p = 0.005$		5 (35.7%)	3 (12%)
Krivično osuđivan	7 (41.2%) 3 (12.5%) $\chi^2 = 4.437$, $c = 0.329$, $p = 0.035$		5 (35.7%)	5 (18.5%)
Broj stresnih porodičnih promena	B= .876, Wald=6.736, p = 0.009			

	Agresivne (n=27)	Neagresivne (n=31)	Nasilne (n= 22)	Nenasilne (n=37)
Neadekvatan vaspitni stil				
Majka	16 (66.7%) 8 (27.6%) $\chi^2 = 8.095, c= 0.391, p=0.004$		13 (68.4%) 12 (34.3%) $\chi^2 = 5.887, c= 0.354, p=0.015$	
Otac	19 (90.5%) 11 (44%) $\chi^2 = 10.868, c= 0.486, p=0.001$		15 (88.2%) 16 (53.3%) $\chi^2 = 5.887, c= 0.354, p=0.015$	
Nasilje u porodici				
Nad maloletnicom	10 (40%) 2 (7.7%) $\chi^2 = 7.393, c= 0.381, p=0.007$		8 (38.1%) 4 (12.9%) $\chi^2 = 4.476, c= 0.293, p=0.034$	
Između partnera	9 (45%) 2 (11.1%) $\chi^2 = 5.290, c= 0.373, p=0.021$		7 (46.7%)	4 (17.4%)
Uticaj vršnjaka sklonih kriminalitetu	22 (91.7%) 17 (60.7%) $\chi^2 = 6.603, c= 0.356, p=0.010$		17 (89.5%)	23 (67.6%)
Obrazovanje				
Uspeh u školi				
Osnovna (broj odličnih i v.dobrih)	8 (44.4%) 13 (92.8%) $\chi^2 = 15.840, c= 0.704, p=0.001$		7 (46.7%) 15 (85.3%) $\chi^2 = 12.430, c= 0.614, p=0.006$	
Srednja (broj odličnih i v.dobrih)	3 (33.3%) 17 (85%) $\chi^2 = 9.977, c= 0.587, p=0.019$		2 (40%) 18 (75%)	
Prekinuto školovanje	8 (29.6%)	5 (16.1%)	8 (36.4%)	5 (13.5%)
Maloletnica izbačena iz škole	3 (11%)	0	1 (4.5%)	2 (5.4%)

ZAKLJUČAK

U radu smo pokušali da utvrdimo mogu li se među maloletnim prestupnicama po nekim obeležjima izdvojiti grupa agresivnih i onih koje to nisu. Imajući u vidu da je agresija širi pojam u odnosu na nasilje, koje se pretežno vezuje za krivičnopravno određenje takvog ponašanja, odlučili smo da ispitamo da li je moguće učiniti isto razlikovanje i u odnosu na podelu nasilnih/nenasilnih maloletnica. Polazeći od teorijskih i već postojećih studija o kriminalitetu maloletnica, sproveli smo istraživanje na uzorku od 59 maloletnica u Beogradu. Rezultati izvršenih analiza omogućavaju da izvedemo određene zaključke.

Najpre, pokazalo se da između agresivnih i neagresivnih maloletnica postoje značajnije razlike u poređenju sa klasifikacijom na nasilne i nenasilne maloletne prestupnice. Pre svega, agresivno ponašanje zastupljenije je u mlađem maloletničkom uzrastu. Na individualnom nivou posmatranja to je jedina povezanost koja se pokazala statistički relevantnom. Sa druge strane, ispostavilo se da značajniju ulogu imaju porodični faktori. Zaključujemo da je psihopatologija očeva (zloupotreba psihoaktivnih supstanci i alkohola, agresivnost i krivična osuđivanost) bitan prediktor agresivnosti maloletnica, a donekle i vršenja nasilnih krivičnih dela. Ostaje otvoreno pitanje zbog čega isto nije utvrđeno kod majki, a posebno imajući u vidu

da se u literaturi naročito zloupotreba psihoaktivnih supstanci i alkohola pokazala kao bitan faktor. Dalje, broj stresnih porodičnih promena (promena staratelja usled raskida/razvoda, lišenja roditeljskog prava, smrti) takođe objašnjava agresivno postupanje. Isto smo zaključili i za neadekvatan vaspitni stil oba roditelja. Ta varijabla pokazala se kao relevantna i kod opredeljenja maloletnica da vrše nasilna krivična dela. Možemo, prema tome, zaključiti da teorijski i empirijski stavovi o roditeljskom pristupu i odnosu sa decom znatno doprinose njihovom ponašanju. Za razliku od agresivnih i nasilnih maloletnica, kod ostalih su voditelji slučajeva po pravilu procenjivali vaspitne stilove kao adekvatne, brižne i ispunjene podrškom, a krivično delo je pre bilo rezultat drugih okolnosti. Na porodičnom nivou posmatranja značajan prediktor je i viktimizacija maloletnice. Dakle, i kod agresivnih i kod nasilnih maloletnica potvrđeno je da takvom postupanju doprinosi fizičko zlostavljanje od strane roditelja/staratelja. Što se tiče nasilja među partnerima, utvrdilo smo da je ova nezavisna varijabla bitna u razumevanju podele na agresivne i neagresivne maloletnice. Kada je u pitanju socijalni nivo zaključujemo da je znatno veći broj agresivnih devojaka u poređenju sa neagresivnim bio u kontaktu sa vršnjacima sklonim vršenju krivičnih dela što ide u prilog tezi o značaju vršnjačkog uticaja na opredeljenje za takvo postupanje. Naposljetku, u okviru istog nivoa testirali smo i povezanost obrazovanja i klasifikacije maloletnica. Utvrdili smo da uspeh u školi jeste povezan sa obe podgrupe i da se može zaključiti da što je lošiji ostvareni uspeh veća je verovatnoća da će maloletnica biti agresivna ili nasilna. Isto nije potvrđeno za prekid školovanja kao i izbacivanje iz škole.

Rezultati istraživanja značajni su jer najpre ukazuju na karakteristike maloletnih prestupnica, njihovo porodično i socijalno okruženje, vrstu i težinu krivičnih dela kao i način reagovanja organa formalne socijalne kontrole. Drugo, istraživanje ukazuje na određene faktore kojima se može objasniti kriminalitet maloletnica, a pored toga ukazuje i na razlike u značaju tih faktora između agresivnih i nasilnih maloletnica. Iako uzorak nije veliki, rezultati mogu predstavljati početak nekih budućih istraživanja kojima bi trebalo ispitati i druge razlike između ovih kategorija, ali i izvršiti detaljniju klasifikaciju u zavisnosti od vrste nedozvoljenog postupanja.

LITERATURA

- Chesney-Lind M. /1987/: *Girls and Violence, An Exploration of the Gender Gap in Serious Delinquent Behavior* – in: *Childhood Aggression and Violence, Sources of Influence, Prevention and Control* (D. H. Crowell, I. M. Evans, C. R. O'Donell), New York.
- Chesney-Lind M., Sheldon R. G. /2014/: *Girls, Delinquency and Juvenile Justice*, Chichester.
- Eassey J. M., Buchanan M. /2015/: *Fleas and Feathers, The Role of Peers in the Study of Juvenile Delinquency* – in: *The Handbook of Juvenile Delinquency and Juvenile Justice* (M. D. Krohn, J. Lane, eds.), Chichester.
- Gibson C. L., Davis A. /2015/: *A Biosocial Perspective on Juvenile Delinquency* – in: *The Handbook of Juvenile Delinquency and Juvenile Justice* (M. D. Krohn, J. Lane, eds.), Chichester.

- Hawkins J. D., Lishner D. /1987/: Etiology and Prevention of Antisocial Behavior in Children and Adolescents – in: *Childhood Aggression and Violence, Sources of Influence, Prevention and Control* (D. H. Crowell, I. M. Evans, C. R. O'Donell), New York.
- Hawkins Anderson S. /2012/: Girls in the Juvenile Justice System: The Causes and Correlates of Girl's Involvement – in: *Delinquent Girls, Contexts, Relationships and Adaptation* (S. Miller, L. D. Leve, P. K. Kerig, eds.), New York.
- Hay C., Forrest W., The Implications of Family Poverty for a Pattern of Persistent Offending – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford.
- Hoyt S., Sherer D. G. /1998/: Female Juvenile Delinquency: Misunderstood by the Juvenile Justice System, Neglected by Social Science, *Law and Human Behavior*, Vol. 22, n° 1.
- Ignjatović Đ. /2011/: Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, *Crimen*, n°2.
- Ignjatović Đ. /2015/: Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme – in: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (I. Stevanović, ed.), Beograd.
- Lai V., Zeng G., Chu C. M. /2016/: Violent and Nonviolent Youth Offenders, Preliminary Evidence on Group Subtypes, *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 14, n°3.
- Lanctôt N., Émond C., LeBlanc M. /2004/: Adjudicated Females Participation in Violence from Adolescence to Adulthood, Results from a Longitudinal Study – in: *Girls and Aggression, Contributing Factors and Intervention Principles* (M. M. Moretti, C. L. Odgers, M. A. Jackson, eds.), New York.
- McLeer J., DeHart D. /2013/: Childhood Instability and Girl's Delinquency: Role of Changes in Schools, Homes and Caregivers, *Journal of Child and Adolescent Trauma*, n° 6.
- Loeber R. et al. /2017/: *Female Delinquency from Childhood to Young Adulthood, Recent Results from the Pittsburg Girls Study*, Cham.
- Lukić N. /2019/: Nasilnički kriminalitet žena – in: *Kaznena reakcija u Srbiji IX deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd.
- Ljubičić M. /2019/: Nasilje mladih nad roditeljima u Beogradu: analiza dokumentacione građe, *Crimen*, n°1.
- Moffitt T. E. et al. /2004/: *Sex Differences in Antisocial Behaviour, Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study*, Cambridge.
- Moretti M. M., Dasilva K., Holland R. /2004/: Aggression from an Attachment Perspective, Gender Issues and Therapeutic Implications – in: *Girls and Aggression, Contributing Factors and Intervention Principles* (M. M. Moretti, C. L. Odgers, M. A. Jackson, eds.), New York.
- Morton T. /1987/: Childhood Aggression in the Context of Family Interaction – in: *Childhood Aggression and Violence, Sources of Influence, Prevention and Control* (D. H. Crowell, I. M. Evans, C. R. O'Donell), New York.
- Pagani L. S. /2009/: The Influence of Family Context on the Development and Persistence of Antisocial Behaviour – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford.
- Ruffolo M. C., Sarri R., Goodkind S. /2004/: Study of delinquent, diverted, and high-risk adolescent girls: Implications for mental health intervention, *Social Work Research*, Vol. 28, n°4.
- Shoemaker D. J. /2009/: *Juvenile Delinquency*, Lanham.
- Siegel L. J., Welsh B. C. /2011/: *Juvenile Delinquency, The Core*, Belmont.

- Sylvers P. et al. /2009/: Biological Factors and the Development of Persistent Criminality – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford.
- Vaillancourt T., Hymel S. /2004/: The Social Context of Children`s Aggression – in: *Girls and Aggression, Contributing Factors and Intervention Principles* (M. M. Moretti, C. L. Odgers, M. A. Jackson, eds.), New York.
- Wright J. P., Beaver K. M. /2009/: A Systematic Approach to Understanding Human Variability in Serious Persistent Offending – in: *The Development of Persistent Criminality* (J. Savage, ed.), Oxford.

Natalija Lukić

Faculty of Law, University of Belgrade

GIRL'S CRIME IN BELGRADE – STUDY OF SUBGROUPS IDENTIFICATION

SUMMARY

The paper theoretically and empirically analyzes girl's crime and especially is oriented toward possible identifying of two distinct subgroups of girls offenders: aggressive and nonaggressive. Considering that in criminological literature term aggression is not the same as the term violence, we decided to conduct two analyzes: comparison of aggressive and nonaggressive girls as well as comparison of violent and nonviolent. The study is based on the sample of 59 juvenile girls and the data obtained in four departments of the Center for Social Work in Belgrade for the period 2009–2019. We used chi-square test and binary regression (SPSS program) to evaluate relatedness between independent variables on three different levels (individual, family and social) and distinction based on aggression/violence of girls. First of all, we concluded that the classification of girls on aggressive and nonaggressive is more relevant than classification on violent/nonviolent. On individual level only one independent variable was statistically significant and that was the age. Younger girls tend to commit more aggressive acts in comparison to nonaggressive. On the family level following variables are of significant importance: psychopathology of fathers including alcohol and substance abuse, aggressive behavior and criminal conviction. Furthermore, the number of stressfull life events such as change of caregivers due to divorce, detah or deprivation of parental rights explains why some girls behave aggressively. Also, parental disciplinary practice is of special importance considering that inadequate discipline of both parents influences the aggressive as well as the violent outcome in girls. Finally, experience of physical victimization in the family is a strong predictor for aggressive as well as for violent behaviour. The same is true for the family violence between parents. On the social level of analysis we tested two variables: the role of peers and school achievement. Both are important in prediction of aggression. If juvenile girls have peers prone to criminal activities it is more possible for them to behave aggressively. As for the school achievement we concluded that success in both elementary and high school influences girls to be aggressive or violent. As for the termination of education and expulsion relatedness does not exist.

Study has some limitations. Due to the relatively small sample it is necessary in future research to test the influence of analyzed variables. Also, we could not obtain data for other

independent variables and this should be also done (for example in many files we could not determine the level of girl's intelligence, depression, anxiety and conduct disorder). Furthermore, future research should try to make more detailed classification of girls offenders in order to differentiate between those who commit only aggressive acts, those who commit both aggressive and nonaggressive acts and those who are not aggressive at all. The last group needs to be classified into further subgroups with regard to crimes committed.

Key words: crime, girls, aggression, violence, empirical study, Belgrade.

ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

UDK: 342.726-056.34(497.11)

364-54(497.11)

doi: 10.5937/crimen1903278J

Prihvaćeno: 08.12.2019.

Miloš Janković*

LIŠAVANJE SLOBODE U USTANOVAMA SOCIJALNE ZAŠTITE

Apstrakt: Veliki broj korisnika u ustanovama socijalne zaštite domskog tipa su lica sa mentalnim invaliditetom, od kojih su mnogi zaključani ili na drugi način onemogućeni da svojevolumno napuste te ustanove. Faktički su lišeni slobode, uz objašnjenje da je to u njihovom „najboljem interesu“. Međutim, u pravnom sistemu Srbije ne postoji pravni osnov za lišavanje slobode korisnika u ustanovama socijalne zaštite. Takvo postupanje je u suprotnosti sa članom 27. Ustava Srbije po kome je „lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom. To je u suprotnosti i sa članom 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima po kome „niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i u skladu sa zakonom propisanim postupkom“. Nakon višegodišnjeg ignorisanja preporuka Zaštitnika građana da se prestane sa lišavanjem slobode koje nema valjan pravni osnov, Ministarstvo nadležno za socijalna pitanja je tokom 2019. godine pokušalo da navedeno postupanje uredi zakonom. Međutim, ponuđene verzije Nacrta zakona sadrže brojne nedostatke i u suprotnosti su sa važećim standardima. Ovaj rad predstavlja pokušaj da se argumentovano ukaže na neodrživost ponuđenih rešenja.

Ključne reči: lišenje slobode, socijalna zaštita, ustanove, prinudni smeštaj, mentalne smetnje, tortura, sputavanje

UVOD

U ustanovama socijalne zaštite je prema dostupnim podacima smešteno oko 18.000 korisnika¹. Značajan broj njih su lica sa mentalnim smetnjama i osobe sa smetnjama u razvoju. Ta lica su uglavnom zaključana ili su na drugi način onemogućena da svojevolumno napuste ustanove, odnosno faktički su lišeni slobode, uz objašnjenje da je to u njihovom „najboljem interesu“.

Imajući u vidu da u pravnom sistemu Republike Srbije ne postoji pravni osnov za prinudno smeštanje, odnosno lišavanje slobode korisnika u ustanovama socijalne zaštite, takvo postupanje je u suprotnosti sa odredbom iz člana 20. Ustava Republike

* advokat, milosr.jankovic@gmail.com .

1 B. Janjić, D. Ćirić Milovanović /2017/: *Ovde i zidovi imaju uši*, Beograd, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S.

Srbije² po kome se „ljudska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom ograničiti samo ako ograničenje dopušta Ustav“ i člana 27. Ustava po kome je „lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom“. Osim toga, ono je u suprotnosti i sa članom 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima po kome „niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i u skladu sa zakonom propisanim postupkom“.

Nakon višegodišnjeg ignorisanja preporuka Zaštitnika građana da se prestane sa lišavanjem slobode koje nema valjan pravni osnov, Ministarstvo nadležno za socijalna pitanja je tokom 2019. godine pokušalo da navedeno postupanje uredi zakonom. Međutim, ponuđene verzije Nacrta zakona sadrže brojne nedostatke i u suprotnosti su sa važećim standardima. Ovaj rad predstavlja pokušaj da se argumentovano ukaže na neodrživost ponuđenih rešenja.

Analiza izložena u ovom radu zasnovana je na neposrednim saznanjima stečenim tokom desetogodišnjeg ostvarivanja mandata Zaštitnika građana u oblasti zaštite prava lica lišenih slobode i višegodišnjeg obavljanja poslova Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture (NPM). Na osnovu propisanih ovlašćenja i preuzetih dužnosti, autor ovog rada, kao nadležni zamenik Zaštitnika građana, kontrolisao je zakonitost i pravilnost postupanja prema licima lišenim slobode. U svojstvu rukovodioca NPM kontinuirano je obavljao posete najrazličitijim mestima u kojima se nalaze lica lišena slobode. Osim što je posećivao ustanove klasične detencije poput policijskih stanica, pritvora i zatvora, posećivao je i one netipične, kao što su psihijatrijske ustanove i ustanove socijalne zaštite domskog tipa. Cilj je bio utvrđenje da li je postupanje prema licima lišenim slobode usklađeno sa važećim nacionalnim propisima, standardima i pravilima međunarodnog prava na čije sprovođenje se Srbija obavezala.

RELEVANTNI POJMOVI

Lišenje slobode

Na početku, ukazujemo Ustavom Republike Srbije, u članu 27. propisano je da „svako ima pravo na ličnu slobodu“ i da je „lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom“, a u članu 25. da „niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju“. Navedene odredbe Ustava predstavljaju dosledno otelotvorenje odredbi najznačajnijih međunarodnih dokumenata kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima³, Pakt o političkim i građanskim pravima⁴ i Evropska konvencija o ljudskim pravima⁵. U tom smislu je odredba iz člana 14. Konvencije o pravima osoba sa in-

2 „Službeni glasnik RS“, br. 98/2006.

3 https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf, 05.decembar 2019.

4 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima („Službeni list SFRJ“, br. 7/1971–73).

5 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/2003 i 5/2005).

validitetom⁶ kojom je propisano da „osobe sa invaliditetom ravnopravno sa drugima: (a) uživaju pravo na ličnu slobodu i bezbednost; (b) ne budu lišena slobode protivzakonito ili nečijom samovoljom, da svako lišavanje slobode bude u skladu sa zakonom, kao i da postojanje invaliditeta ni u kom slučaju ne može biti opravdanje za lišavanje slobode.

Svesni postojanja brojnih nedoumica o tome šta predstavlja lišenje slobode, ukazaćemo na određenje tog pojma kako je to navedeno članu 4. Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka⁷ (u daljem tekstu: Opcioni protokol), te ćemo u daljem tekstu pod lišenjem slobode, odnosno detencijom podrazumevati „bilo koji oblik zatvaranja ili stavljanja lica u javno ili privatno mesto čuvanja, koje to lice prema odluci sudskog, upravnog ili drugog tela ne može svojevolumno da napusti”.

Shodno navedenoj odredbi Opcionog protokola, mestom detencije smatra se „svako mesto pod nadležnošću i upravom (kontrolom) države u kome se nalaze lica koja su lišena slobode, bilo po osnovu naredbe izdate od strane državnog organa (organa javne vlasti) ili na njegov podsticaj, ili uz njenu (njegovu) saglasnost ili pristanak”.

Na osnovu napred predočenog, možemo zaključiti da je mesto detencije svako mesto kojem je to svojstvo utvrđeno propisima, ali i bilo koje drugo mesto u kome se faktički vrši lišavanje slobode, bez obzira što mu to svojstvo nije utvrđeno propisima. Da bi se određeno mesto smatralo mestom detencije dovoljno je da se u njemu, bilo po osnovu naredbe izdate od strane organa javne vlasti ili na njegov podsticaj, ili uz njegovu saglasnost ili pristanak, nalaze ili se mogu nalaziti lica koje ga ne mogu samovoljno napustiti.

Mesta koja shodno propisima Republike Srbije predstavljaju mesta detencije su npr. policijske stanice (u kojima se izvršava mera zadržavanja), zavodi za izvršenje krivičnih sankcija (u kojima se izvršava mera pritvora, kazna zatvora i mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja), kao i psihijatrijske ustanove (u kojima se vrši zadržavanje i smeštaj bez pristanka lica sa mentalnim smetnjama).

Mesta kojima propisima Republike Srbije nije utvrđeno svojstvo mesta detencije, ali u kojima se potom prinudnog smeštaja vrši lišavanje slobode su brojne socijalne ustanove domskog tipa. To su državne ili privatne ustanove koje su pod kontrolom državnih organa, a u kojima je veliki broj korisnika smešten mimo njihove volje, odnosno koje ne mogu samovoljno da napuste.

Osobenost ustanova detencije je da su dešavanja u njima sakrivena od očiju javnosti. U njima se sučeljavaju službena lica (policijski i zatvorski službenici, medicinsko osoblje i osoblje ustanova socijalne zaštite) nasuprot pojedincu koji je potpuno zavistan od njihovog odnosa prema njemu, što je plodno tlo za nastanak zlostavljanja, pa i torture. Lica u detenciji, naročito ako su lica sa mentalnim smet-

6 Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 42/2009).

7 Zakon o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 16/2005 i 2/2006).

njama ili smetnjama u razvoju, kontinuirano su izložena visokom riziku. Osim toga, „neodgovarajući materijalni uslovi smetaja i pojedina postupanja nadležnih organa prema licima lišenim slobode koja su rezultat nedostataka u sistemu i predstavljaju lošu praksu koja nije u skladu sa važećim standardima, imajući u vidu njihov intenzitet i trajanje, mogu prerasti, a u pojedinim slučajevima i prerastaju, u ponižavajuće ili nečovečno postupanje, pa i torturu”⁸.

1.2. Osobe sa mentalnim smetnjama

Postojeći Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama⁹ značajan je što je, nakon dugog niza godina priprema, njime po prvi put regulisana ova oblast, čime je načinjen veliki korak napred u pogledu zaštite prava lica sa mentalnim smetnjama, a time i onih koji su hospitalizovani u psihijatrijskim bolnicama. Iako je Zakon u velikoj meri usklađen sa važećim međunarodnim standardima, neophodno je njegovo značajno unapređenje.¹⁰

Nedostaci Zakona se naročito odnose na „stvaranje uslova za što kraće zadržavanje pacijenata sa mentalnim smetnjama u psihijatrijskim ustanovama, pre svega u velikim psihijatrijskim bolnicama. U tom cilju, neophodno je izvršiti izmene i dopune Zakona radi stvaranja efikasnog i održivog sistema „deinstitucionalizacije“, koja osim zdravstvenog, između ostalog, u velikoj meri podrazumeva i socijalni aspekt. Potrebno je propisati odgovarajuće uslove za zbrinjavanje, odnosno svakodobnu i svakovrsnu podršku osobama sa mentalnim smetnjama (uključujući i njihove porodice) za život van psihijatrijskih ustanova, u okruženju koje je u što manjoj meri određeno njihovim mentalnim smetnjama”¹¹.

Za potrebe ovog rada posebno treba ukazati da je u tački 1, stav 1, član 2 Zakona navedeno da je lice sa mentalnim smetnjama „nedovoljno mentalno razvijeno lice, lice sa poremećajima mentalnog zdravlja, odnosno lice obolelo od bolesti zavisnosti”. Navedeno određenje je potpuno nejasno, ostalo je bez bilo kakvog objašnjenja šta znači „poremećaj mentalnog zdravlja”, a nije ni određena granica koja čini distinkciju između dovoljnog i „nedovoljnog” mentalnog razvoja određenog lica.

Uvažavajući praksu Evropskog suda za ljudska prava i referentne taksonomije, pre svega važeću klasifikaciju Svetske zdravstvene organizacije (ICD 10¹²), pod licima sa mentalnim smetnjama mogli bi podrazumevati obolele od hroničnog psihotičnog poremećaja – shizofrenije, shizotipskih poremećaja i sumanutih poremećaja iz grupe F20-F29¹³, kao i drugih mentalnih poremećaja koji zahtevaju intenzivan psihijatrijski tretman¹⁴.

8 M. Janković /2018/: Položaj osoba sa mentalnim smetnjama lišenih slobode, *Sociologija* Vol. LX, n° 4.

9 „Službeni glasnik RS“, br. 45/2013.

10 Videti više: M. Janković /2015/: Slobode i prava lica sa mentalnim smetnjama – nedostaci Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, *Crimen* (VI) 1, pp. 61–80.

11 Izveštaj NPM za 2017. godinu, p 7.

12 Svetska zdravstvena organizacija /2010/: *Deseta revizija Međunarodne statističke klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih problema*, pp. 311–316.

13 SZO: *ibid.*

14 Zaštitnik građana, Mišljenje 12–3077/13, fn. 1.

U tom pogledu, ostaju otvorena pitanja, poput toga da li su lica koja imaju poteškoće u učenju ili dementna lica uključena u krug osoba koje Zakon određuje kao lica sa mentalnim smetnjama, a ako jesu, u koje svrhe, posebno da li su obuhvaćeni i u pogledu Zakonom propisane detencije i sputavanja.

Nepostojanje bilo kakvog određenja šta Zakon podrazumeva pod „nedovoljno mentalno razvijenim licem”, odnosno „licem sa poremećajima mentalnog zdravlja”, u praksi može dovesti, pa i dovodi, do nejednake primene propisa, pa i mogućih zloupotreba.

Napred navedeni nedostatak Zakona još više dobija na značaju imajući u vidu da se i stručnjaci psihijatrije često suočavaju sa „pitanjem granice između zdravog i bolesnog, naročito granice koju određuju prisustvo, odnosno odsustvo mentalnih smetnji, a koje su nekada vrlo zamagljene”¹⁵. Naime, „opšteprihvaćeni medicinski model bolesti koji postavlja krutu distinkciju zdravlja od mentalne bolesti, stvarajući dihotomiju u smislu da je osoba ili bolesna ili zdrava, ne uvažava činjenicu da su mnogi simptomi i znaci mentalnih poremećaja deo svakodnevnog životnog iskustva, odnosno da se sreću kod osoba koje se označavaju „zdravim”¹⁶

Dalje, potrebno je navesti podatak Svetske zdravstvene organizacije da je na osnovu sistemske analize opšte populacije u većini evropskih zemalja pokazano je da će 27% odrasle populacije starosti 18–65 godina nekada tokom svog života imati mentalni poremećaj.¹⁷

Imajući u vidu napred navedeno, mogućnost arbitrarnosti pa i zloupotreba u praksi naročito se ogleda u slučajevima detencije kada se shodno članu 20. Zakona vrši smeštanje u psihijatrijsku ustanovu lica sa mentalnim smetnjama na zahtev i uz pismeni pristanak njegovog člana uže porodice ili njegovog zakonskog zastupnika, kao i kada se shodno članu 21. Zakona, po postupku za zadržavanje bez pristanka i smeštaj bez pristanka, vrši smeštanje u psihijatrijsku ustanovu lica sa mentalnim smetnjama za koje se proceni da, usled mentalnih smetnji, ozbiljno i direktno ugrožava sopstveni život ili zdravlje ili bezbednost, odnosno život ili zdravlje ili bezbednost drugog lica.

Očigledno je da je neophodno unaprediti odredbe Zakona koje se odnose na detenciju i sputavanje, na taj način što će se propisati nedostajući mehanizmi zaštite onih čija se prava ograničavaju, a koji moraju biti u skladu sa važećim standardima. Pre svega, da bi neko bio lišen slobode nužno je da se zakonom propišu precizni, jasni i nesumnjivi uslovi koji moraju biti ispunjeni. Dalje, neophodno je da se detaljno propiše procedura koja mora biti sprovedena, tako da se u postupku omogućí učešće onoga o čijoj slobodi i pravima se odlučuje bez obzira na njegove mentalne kapacitete, da mu se o trošku države omogućí pravna pomoć, da nakon neposrednog suočavanja sudije sa tim licem, na osnovu stručnog mišljenja nezavisnog psihijatra konačnu odluku o lišavanju slobode donese sud, da postoji mogućnost žalbe na tu odluku, kao i obaveza da se u shodnoj proceduri vrši njeno periodično preispitivanje u razumnim rokovima.

15 V. Jović /2015/: *Opšta psihopatologija sa konceptualnom istorijom*, K. Mitrovića, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini, p. 6.

16 D. Kecmanović /2008/: *Psihijatrija u kritičkom ogledalu*, Beograd, Službeni glasnik.

17 <http://www.euro.who.int/en/health-topics/noncoHYPERLINK>, 29. novembar 2019.

U vezi postizanja viših standarda u oblasti sputavanja, naročito ako se ono vrši vezivanjem, odgovor je moguće naći u brojnim preporukama Zaštitnika građana kojima je ukazano na sve elemente koje je potrebno ispuniti da bi postupak sputavanja bio u skladu sa važećim standardima i praksom relevantnih međunarodnih tela.¹⁸

Socijalna zaštita

Socijalna zaštita, prema članu 2. važećeg Zakona o socijalnoj zaštiti¹⁹ je „organizovana društvena delatnost od javnog interesa čiji je cilj pružanje pomoći i osnaživanje za samostalan i produktivan život u društvu pojedinaca i porodica, kao i sprečavanje nastajanja i otklanjanje posledica socijalne isključenosti”.

Članom 5. Zakona propisano je da usluge socijalne zaštite čine „aktivnosti pružanja podrške i pomoći pojedincu i porodici (u daljem tekstu: korisnik) radi poboljšanja, odnosno očuvanja kvaliteta života, otklanjanja ili ublažavanja rizika nepovoljnih životnih okolnosti, kao i stvaranje mogućnosti da samostalno žive u društvu. Shodno tome, možemo zaključiti da su korisnici usluga socijalne zaštite lica koja dobijaju podršku i pomoć radi poboljšanja, odnosno očuvanja kvaliteta njihovih života, otklanjanja ili ublažavanja rizika nepovoljnih životnih okolnosti, kao i radi stvaranja mogućnosti da samostalno žive u društvu.

Nasuprot elementima i ciljevima socijalne zaštite iz početnih odredbi Zakona kojima se naglašava uloga socijalne zaštite u stvaranju uslova za život u društvu i sprečavanju socijalne isključenosti, u daljem tekstu Zakona značajan broj odredbi je posvećen institucionalnom zbrinjavanju korisnika socijalne zaštite. Tako je članom 40. Zakona propisano da usluge socijalne zaštite čine i „usluge smeštaja”, između ostalog i „domski smeštaj”, a članom 60. Zakona je propisana mogućnost stvaranja „socijalno-zdravstvenih” ustanova, odnosno posebnih organizacionih jedinica u okviru ustanova socijalne zaštite ili zdravstvenih ustanova.

Pažnju zavređuje član 26. Zakona kojim je propisano da se usluge socijalne zaštite pružaju u skladu sa „najboljim interesom korisnika”. Kada su u pitanju osobe sa mentalnim invaliditetom, shodno stavovima iz Opšteg komentara br. 1 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom iz 2014. godine²⁰, to predstavlja zadržavanje prevaziđenog režima „zamenskog odlučivanja”, po kome se osobi sa mentalnim invaliditetom oduzima mogućnost da shodno sopstvenoj volji (želji, htenju) donosi odluke koje se nje tiču, nameće joj se neko drugi ko donosi odluke umesto nje, uključujući i suprotno njenoj volji, tako da je odluka druge osobe zasnovana na onome što se smatra objektivnim „najboljim interesom”, a ne na autentičnoj volji i sklonostima određene osobe.²¹ Stav Komiteta je da zamensko odlučivanje treba zameniti „paradigmom podrške odlučivanju (potpomognuto odlučivanje)”.

18 Zaštitnik građana, Preporuka Opštoj bolnici u Šapcu 61 – 1885 / 14.

19 „Službeni glasnik RS”, br. 24/2011.

20 <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2015/02/Mucenje-kao-lecenje.pdf>

21 N. Mole, F. Auer i B. Braithwaite /2014/: Međunarodni i uporedni standardi – in: *Prava osoba sa mentalnim invaliditetom* (S. Gajin, ed.), Beograd, Centar za unapređenje pravnih studija.

Za potrebe ovog rada posebno treba ukazati da ni jedna odredba Zakona, niti drugi propis istog ranga, ne propisuje bilo koji oblik prinudnog smeštanja, odnosno lišavanja slobode korisnika u ustanovama socijalne zaštite. Imajući u vidu da odredba člana 27. Ustava jasno propisuje da je „lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom, možemo zaključiti da u Srbiji ne postoji valjan pravni osnov za lišavanje slobode korisnika ustanova socijalne zaštite, odnosno da je u tim ustanovama detencija nezakonita. Napred navedeno se podjednako odnosi i na bilo koji oblik sputavanja korisnika u ustanovama socijalne zaštite, bilo da je reč o fizičkom sputavanju (ručno sputavanje ili vezivanje) ili hemijskom sputavanju.

POLOŽAJ KORISNIKA U USTANOVAMA SOCIJALNE ZAŠTITE DOMSKOG TIPA

2.1. *Nalazi civilnog društva*

Kada je u pitanju položaj korisnika u ustanovama socijalne zaštite u Srbiji, jedan od najznačajnijih dokumenata je izveštaj nevladine organizacije *Mental Disability Rights International* (MDRI), objavljen 2007. godine²², u kome je prvi put u Srbiji na ilustrativan način ukazano da se u ustanovama socijalne zaštite domskog tipa, u konkretnom slučaju u ustanovi socijalne zaštite u Kulinama, postupanje prema korisnicima može okarakterisati kao zlostavljanje. Navedeni izveštaj je razotkrio nešto što je decenijama čuvano sakriveno od očiju javnosti, i od strane nadležnih prikazivano kao zbrinjavanje korisnika uz poštovanje njihovog „najboljeg interesa”. Lavina osuda koja se obušila na autore tog izveštaja od strane predstavnika vlasti, ali i osoblja tih ustanova, bez iznošenja valjanih argumenata, samo je uverila javnost u osnovanost iznetih kvalifikacija i provocirala ostale branitelje ljudskih prava da počnu intezivnije da prate položaj korisnika u ustanovama socijalne zaštite.

2.2. *Nalazi Zaštitnika građana*

Ostvarujući svoj mandat, a u velikoj meri podstaknut napred navedenim izveštajem MDRI, Zaštitnik građana je u prvih deset godina svog rada posvetio pažnju, između ostalog, i položaju lica koja su prinudno smeštanata u ustanovama socijalne zaštite. Aktivnosti zaštitnika građana shodno mandatu određenom Zakonom o zaštitniku građana²³ nisu bile brojne, pre svega iz razloga malobrojnih pritužbi. Naime korisnici u ustanovama socijalne zaštite još nisu osnaženi (za verovati i sputani od strane osoblja ustanova) da se bore za svoja prava poput drugih lica lišenih slobode, na primer zatvorenika. Znatno intezivnije aktivnosti Zaštitnik je ostvario obavljajući poslove NPM u cilju prevencije zlostavljanja korisnika u tim ustanovama. U saradnji sa nevladinim organizacijama (pre svega sa MDRI-S) i spoljnim ekspertima (većinom lekarima forenzičarima, psihijatrima i psiholozima) obavljen je značajan broj poseta ustanovama socijalne zaštite. Po obavljenoj poseti sačinjavani

22 <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2015/02/Mucenje-kao-lecenje.pdf>.

23 „Službeni glasnik RS“, br. 79/2005 и 54/2007.

se izveštaji koji sadrže informacije o uočenom stanju, utvrđenim nedostacima, kao i preporuke za unapređenje zaštite od torture i zlostavljanja²⁴.

Kao suštinski zaključak koji se može uočiti iz tih izveštaja je da je veliki broj korisnika smešten u ustanovama socijalne zaštite koje ne mogu da svojevolski napuste, i da je osnovni razlog to što nisu uspostavljeni uslovi za njihov život u zajednici. Očigledno je da se u Srbiji ne ostvaruje proklamovana deinstitutionalizacija, već da je imanentno izopštavanje osoba sa invaliditetom u socijalne ustanove koje poprimaju azilni karakter, s tim da je među njima veliki broj osoba sa mentalnim smetnjama i smetnjama u razvoju, kojima je neophodno omogućiti život uz podršku van institucija. Osobama sa mentalnim smetnjama je prevashodno potrebno obezbediti lečenje, i to psihijatrijsko vanbolničko lečenje, a izuzetno i na kratak rok lečenje u psihijatrijskoj ustanovi, u svakom slučaju ne u ustanovama socijalne zaštite. Zaštitnik građana je ispravno ukazao da se višegodišnje „lečenje“, u mnogim slučajevima „doživotno“ nikako ne može smatrati lečenjem.

Izveštaji NPM su posebnu pažnju posvetili smeštajnim uslovima. Ukazano je da se većina ustanova socijalne zaštite domskog tipa nalazi van naseljenih mesta, tako da je korisnicima znatno otežano ostvarivanje interakcije sa lokalnom zajednicom, što ima za posledicu da su im sve životne aktivnosti koncentrisane unutar izolovane ustanove²⁵. Dalje, utvrđeno je da je veliki broj korisnika smešten u ustanovama koje su veoma udaljene od prebivališta korisnika, što im onemogućuje ostvarivanje intenzivnijeg kontakta sa njihovim porodicama i drugim bliskim licima. Uočeni su i brojni nedostaci kvaliteta smeštaja, pojedini kapaciteti su stari, neodržavni, a pojedini su prenaseljeni. Nedostatak nege korisnika u velikoj meri je posledica nedostatka negovatelja, a kada je u pitanju zdravstvena zaštita primetan je nedovoljan broj psihijatara.

Iz izveštaja NPM nesumnjivo proističe da se u ustanovama socijalne zaštite domskog tipa vrši lišavanje slobode korisnika. Naime, veliki broj korisnika je zatečen zaključan u objektima ustanova, na koji način su fizički onemogućeni da ih svojevolski napuste. Pojedini korisnici su na dug rok bili smešteni u prostorijama pod rešetkama, nalik na zatvorske ćelije a neke od njih poput kaveza.²⁶ Osoblje ustanova domskog tipa je dugo vremena negiralo da su njihovi korisnici lišeni slobode, a činjenicu da su zaključani, opravdavali su time da se sve, pa i to čini u „najboljem interesu korisnika“. Tvrđili su da su njihovi korisnici dobrovoljno smešteni i da mogu da napuste ustanovu kada god hoće. Takvi navodi su gubili smisao nakon što bi na postavljeno pitanje šta bi se desilo kada bi korisnik otišao iz institucije, prisutno osoblje odgovorilo da bi se po redovnoj proceduri pozvala policija da ga vrati u ustanovu.

Ukazano je i na pojavu fizičkog sputavanja korisnika na dug rok, najčešće vezivanjem, i to uglavnom nestandardnim sredstvima (običnim kaiševima, čaršavima, zavojima i sl.). Naglašeno je i da je uočeno da se pojedini korisnici na dug rok drže u izolaciji, kao i da je pojedinim korisnicima to redovni smeštaj. Po objavljivanju izveštaja o poseti ustanovi socijalne zaštite Veternik, u kome su konstatovani i fo-

24 Videti više u publikaciji Saveta Evrope <https://npm.rs/attachments/article/850/Zastitnik%20građjana%20o%20osobama%20sa%20mentalnim%20smetnjama.pdf>, 04. decembar 2019.

25 Videti više u Godišnjem izveštaju Zaštitnika građana i NPM za 2017. godinu.

26 Izveštaj Zaštitnika građana o poseti domu Veternik, br. 71 –26/ 13.

tografijama argumentovani slučajevi dugoročne izolacije korisnika u prostoriji pod rešetkama, nadležni ministar je u javnom nastupu takvo postupanje pokušao da opravda tvrdnjom da su ta lica „kanibali”.

2.3. *Nalazi organa vlasti*

Vlada Republike Srbije u Strategiji za zaštitu mentalnog zdravlja u Srbiji za period 2019–2026., navodi da „u velikim ustanovama socijalne zaštite (sa domskim smeštajem) su dugotrajno (više godina) smeštene osobe sa hroničnim psihozama i poremećajem intelektualnog razvoja. Slično kao i u psihijatrijskim bolnicama i u velikim ustanovama socijalne zaštite često su loši materijalni uslovi, a broj osoblja je mali u odnosu na broj korisnika”²⁷, i konstatuje da je u Srbiji „odsustvo centara za zaštitu mentalnog zdravlja u lokalnoj zajednici i drugih nestacionarnih psihijatrijskih službi.”²⁸

POKUŠAJI ZAKONSKOG REGULISANJA LIŠAVANJA SLOBODE U USTANOVAMA SOCIJALNE ZAŠTITE

Nakon višegodišnjeg oglašivanja na ukazivanje da se prinudno smeštanje, odnosno lišavanje slobode, kao i sputavanje u ustanovama socijalne zaštite vrši nezakonito, donosioci odluka u Srbiji su napokon prihvatili da je neodrživo dalje prinudno smeštanje i sputavanje korisnika u ustanovama socijalne zaštite uz puko opravdavanje da se ono vrši na osnovu mišljenja stručnih službi da je to u „najboljem interesu korisnika”.

Ministarstvo nadležno za socijalna pitanja²⁹ je rešenje napred navedenog problema videlo u donošenju zakona kojim će se ustanoviti pravni osnov za takvo postupanje. Shodno tome, početkom 2019. godine javnosti je predložena prva verzija Nacrta zakona, naslovljena „Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama u socijalnoj zaštiti”, a krajem iste godine svetlost dana je ugledala i druga verzija, naslovljena „Zakon o zaštiti prava korisnika usluga smeštaja u socijalnoj zaštiti”.

3.1. *Prva verzija Nacrta zakona*

Prvi tekst nacrta kojim je pokušano da se stvori prvi osnov za lišavanje slobode i sputavanje korisnika u ustanovama socijalne zaštite učinjen je pod plaštom navodne ideje o potpunijoj zaštiti osoba sa mentalnim smetnjama i naslovljen je „Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama u socijalnoj zaštiti”.

Autor ovog članka je na javnoj raspravi održanoj u maju 2019. godine u Beogradu izneo niz suštinskih nedostataka tog Nacrta zakona. Značajno je napomenuti da je, osim prisutnih predstavnika civilnog društva, iznete prigovore izričito podržao i prisutni predsednik Nacionalne komisije za mentalno zdravlje, ukazavši

27 Strategija za zaštitu mentalnog zdravlja u Srbiji za period 2019–2026, p. 7.

28 *Ibid.*, p. 8.

29 Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.

da u procesu izrade zakona uopšte nije konsultovano Ministarstvo zdravlja Srbije, niti Nacionalna komisija. U tom kontekstu zabrinjavajuće su delovala i javno izneta uveravanja predstavnika Ministarstva nadležnog za socijalna pitanja da će Zakon biti zvaničan predlog Vlade Srbije i do kraja godine usvojen u Narodnoj skupštini u svakom slučaju, bez obzira na ukazane suštinske primedbe.

Osnovna primedba na Nacrt zakona odnosila se na to da u srpskom pravnom sistemu već postoji Zakon o zaštiti osoba sa mentalnim smetnjama. Iznet je stav da je neodrživo donošenje novih zakona koji štite prava pripadnika određene povredive grupe zavisno od vrste institucije u kojima su ta lica smeštena. Imajući u vidu potpuno odsustvo saradnje relevantnih ministarstava i činjenicu da Ministarstvo zdravlja i Nacionalna komisija za mentalno zdravlje nisu učestvovali u izradi Nacrta zakona, možemo zaključiti da cilj Ministarstva nadležnog socijalnu politiku nije bila zaštita osoba sa mentalnim smetnjama, već zakonsko ojačavanje ustanova nad kojima je nadležano i ozakonjenje prakse lišavanja slobode koje ustanove za socijalnu zaštitu decenijama nezakonito sprovode.

Ukazano je da umesto takvog partikularnog pristupa, srpske vlasti treba da se posvete opštoj zaštiti ranjivih osoba kao što su osobe sa mentalnim invaliditetom, posebno u vezi sa kontroverzom njihovog dugoročnog lišavanja slobode u zatvorenim ustanovama bez obzira na vrstu ustanove i koje ministarstvo je nadležno nad njima. U tom smislu, u Strategiji za zaštitu mentalnog zdravlja u Srbiji za period 2019–2026. je navedeno „mentalno zdravlje se tiče svih i zahteva partnersku akciju relevantnih ministarstava, stručnjaka i udruženja korisnika i pružalaca usluga”.

Naglašeno je da prisilno smeštanje osoba sa mentalnim invaliditetom u zatvorene ustanove, posebno na duži rok, treba da bude izuzetak. Ako je njihovo obavezno smeštanje neophodno, ono mora biti poslednja mera, na što kraći rok i u specijalizovanim zdravstvenim ustanovama u kojima im je moguće obezbediti adekvatno lečenje.

Otvoreno je i suštinsko pitanje opravdanosti prisilnog smeštanja, odnosno lišavanja slobode osoba sa mentalnim smetnjama u ustanovama socijalne zaštite. Ukazano je da je sporno da li karakter tih ustanova, nadležnih da pružaju usluge socijalne zaštite svojim korisnicima, dozvoljava da se u njima vrši lišavanje slobode. Postavljena je kao upitna konstrukcija da lišavanje slobode predstavlja „uslugu korisniku socijalne zaštite”.

Osim navedenih, iznete su i druge brojne primedbe.

3.2. *Druga verzija Nacrta zakona*

Radna grupa za izradu Nacrta zakona, verovatno svesna opravdanosti brojnih iznetih primedbi, pristupila je sačinjavanju druge verzije Nacrta zakona. Međutim, očigledno pritisnuti zahtevom da se donese propis kojim će se legalizovati dosadašnje nezakonito prinudno smeštanje, odnosno lišavanje slobode velikog broja korisnika u ustanovama socijalne zaštite, nisu učinjene suštinske izmene. U drugoj verziji Nacrta zakona, koja je ugledala svetlost dana krajem 2019. godine, veliki broj primedbi iznetih tokom javne rasprave na prvu verziju Nacrta zakona nije prihvaćen.

Na početku, ukazao bih da je radna grupa prihvatila primedbu na prvi tekst Nacrta zakona da je potpuno neodgovarajući njegov naziv „Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama u socijalnoj zaštiti”. Izvršena je izmena, te je u drugom Nacrtu zakona isti naslovljen sa „Zakon o zaštiti prava korisnika usluga smeštaja u socijalnoj zaštiti“.

Shodno primedbi da nije odgovarajuće da predmet zakona bude zaštita lica sa mentalnim smetnjama, jer takav zakon već postoji, pisci Nacrta zakona su, uglavnom zadržavši postojeću sadržinu teksta prvog Nacrta, iz druge verzije Nacrta zakona brisali izraz „osobe sa mentalnim smetnjama“, tako da se u drugom Nacrtu ne spominju (osim na nekoliko mesta, u nereferentnom kontekstu po ovom pitanju). Iz navedenog proističe da je za razliku od prvog Nacrta zakona, čiji je predmet bio zaštita osoba sa mentalnim smetnjama, predmet druge verzije Nacrta zakona zaštita svih korisnika u ustanovama socijalne zaštite. Imajući u vidu da svi korisnici usluga u ustanovama socijalne zaštite nisu osobe sa mentalnim smetnjama, odnosno da korisnici predstavljaju daleko širi krug lica od osoba sa mentalnim smetnjama, postavlja se pitanje kako tekst druge verzije Nacrta zakona, koji je minimalno modifikovan (brisanjem izraza „osobe sa mentalnim smetnjama”) može imati drugačiji, odnosno daleko širi predmet zaštite i odnositi se na sve korisnike. Navedeno potvrđuje osnovanost napred istaknutog prigovora da piscima Nacrta nije bitan predmet zaštite, odnosno zaštita prava lica koj su smeštena u ustanovama socijalne zaštite, bilo da se radi o osobama sa mentalnim smetnjama ili o svim korisnicima. Očigledna je intencija da se zaštite institucije, legalizuje postojeća praksa postupanja prema korisnicima i stvori pravni osnov za nastavak takve prakse i ubuduće.

Nezavisno od promenjenog naziva zakona u drugoj verziji Nacrta zakona, kao i brisanja „osoba sa mentalnim smetnjama” iz njegovog teksta, imajući u vidu da se ta verzija odnosi na sve korisnike u ustanovama socijalne zaštite, time i na korisnike sa mentalnim smetnjama, sve konsekvence zakona odnose se i na njih. Međutim, okolnost da se druga verzija Nacrta odnosi na sve korisnike u ustanovama socijalne zaštite ne znači da više ne stoje primedbe koje su prethodno bile iznete na prvi Nacrt zakona, a odnose se na lišavanje slobode i sputavanje.

KOMENTARI POJEDINIH REŠENJA U NACRTU ZAKONA

Uzevši u obzir poslednju dostupnu verziju Nacrta zakona, u daljem tekstu ukažu na uočene nedostatke i dileme koje otvaraju postojeća rešenja.

4.1. *Paradigma najboljeg interesa korisnika*

U Nacrtu zakona je paradigma „najboljeg interesa korisnika“ postavljena kao jedno od osnovnih načela. Propisano je da se „usluge smeštaja pružaju u skladu sa najboljim interesom korisnika“. Kada su u pitanju osobe sa mentalnim invaliditetom, shodno stavovima iz Opšteg komentara br. 1 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom iz 2014. godine³⁰, to predstavlja zadržavanje prevaziđenog režima „zamenskog odlučivanja“, po kome se osobi sa mentalnim invaliditetom oduzima mogućnost da

30 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/031/20/PDF/G1403120.pdf?OpenElement>.

shodno sopstvenoj volji (želji, htenju) donosi odluke koje se nje tiču, nameće joj se neko drugi ko donosi odluke umesto nje, uključujući i suprotno njenoj volji. Takva odluka je zasnovana na nekakvom objektiviziranom „najboljem interesom“, a ne na autentičnoj volji i sklonostima određene osobe. Stav Komiteta je da zamensko odlučivanje treba zameniti „paradigmom podrške odlučivanju“, odnosno „potpomognutom odlučivanju“, te je u tom smislu neophodno izvršiti unapređenje teksta Nacrta.

4.2. *Deinstitucionalizacija*

U odredbi naslovljenoj „Razlozi smeštaja“ navedeno je da se „smeštaj... obezbeđuje korisniku kome se trenutno ne može obezbediti ostanak u porodici, dnevne usluge u zajednici ili usluge podrške za samostalan život u smislu zakona kojim je uređena socijalna zaštita“. Navedena odredba je iznuđena i oslikava realno stanje koje se ogleda u činjenici da u Srbiji ne postoje uslovi da se većini korisnika obezbede adekvatni životni uslovi van institucija. Očigledno je da je na tom planu malo učinjeno. Poražavajuće deluje da se Nacrtom zakona Vladi daje rok od od godinu dana da usvoji „planski dokument koji će se odnositi na dnevne usluge u zajednici ili usluge podrške za samostalan život“.

Kašnjenje u sprovođenju deinstitucionalizacije u Srbiji u suprotnosti je sa stavovima Komiteta za prava osoba sa invaliditetom ali i sa Strategijom unapređenja položaja osoba sa invaliditetom³¹, starom preko jednu deceniju, kao i prethodnom, takođe starom preko jednu deceniju i aktuelnom Strategijom za zaštitu mentalnog zdravlja u Srbiji za period 2019–2026.³² Pre svega, svi navedeni dokumenti nalažu neophodnost sveobuhvatne deinstitucionalizacije, što znači prestanak daljeg dugoročnog držanja osoba sa mentalnim smetnjama u glomaznim stacionarnim ustanovama, koje treba smanjiti i postepeno gasiti. U tom cilju neophodno je uspostaviti kako lečenje, tako i održiv sistem zbrinjavanja osoba sa mentalnim smetnjama u zajednici, u njima odgovarajućem okruženju koje nije određeno njihovim mentalnim stanjem, uz pružanje svakodobne i svakovrsne, kontinuirane multifunkcionalne podrške, kako za njih, tako i za i njihove porodice. Na žalost, na tom planu je malo učinjeno.

Nasuprot tome, Nacrt zakona stvara pravnu osnovu da svi postojeći korisnici s mentalnim smetnjama koji su smešteni u ustanovama socijalne zaštite ostanu u njima, mnogi do kraja života. U prilog tome govori i odredba Nacrta u kojoj se propisuje da će se o vaninstitucionalnoj zaštiti osobe sa mentalnim smetnjama odlučivati tek u postupku njenog smeštaja u ustanovu socijalne zaštite.

31 Na str. 12. navedeno je da je potrebno „obezbediti da sistem socijalnih, zdravstvenih i drugih usluga za osobe sa invaliditetom u potpunosti poštuje princip dostupnosti usluga u lokalnoj zajednici, uz potpunu primenu procesa deinstitucionalizacije; na strani 13. naglašava se da treba „promovisati porodično okruženje kao primarno i najbolje za osobu sa invaliditetom uz punu primenu i snažnu podršku deinstitucionalizaciji.

32 Na strani 2. navedeno je da „velike psihijatrijske i socijalne ustanove moraju biti smanjene, a sistem zaštite mentalnog zdravlja reformisan. Uz postojeće resurse potrebni su novi da bi se podržao proces reformi, posebno uspostavljanje daljeg razvoja lečenja i zaštite mentalnog zdravlja u zajednici, što bi omogućilo lečenje u sredini u kojoj osobe sa mentalnim poremećajima žive, uz primenu najmanje restriktivnog pristupa u lečenju.

4.3. *Lišavanje slobode korisnika u ustanovama socijalne zaštite*

Osnovna dilema postoji u pogledu opravdanosti prisilnog smeštanja, odnosno lišavanja slobode korisnika u ustanovama socijalne zaštite. Sporno je da li karakter ustanova socijalne zaštite, koje postoje da bi svojim korisnicima pružale usluge, dozvoljava da se u njima sprovodi prinudno smeštanje, odnosno lišavanje slobode i njihovo izopštavanje iz društva.

Deluje kao neodrživa konstrukcija da lišavanje slobode predstavlja „uslugu” korisniku socijalne zaštite. Sledeći tu logiku, i sputavanje korisnika vezivanjem bi predstavljalo uslugu. Čini se da prisila, ili bilo koji vid ograničavanja ne može predstavljati uslugu.

U pokušaju da izbegnemo donošenje pogrešnih zaključka, na ovom mestu je potrebno da napravimo distinkciju između, s jedne strane, lišavanja slobode, i s druge strane, nametanja minimalnog i prihvatljivog obima ograničenja prema korisnicima usluga u ustanovama socijalne zaštite.

Naime, nesporno je da pojedini korisnici (npr. lica sa demencijom) moraju da zbog vlastite bezbednosti budu podvrgnuti određenim ograničenjima. Međutim, ukoliko se odnos prema takvim licima ne zasniva na nametanju ograničenja (prevashodno zaključavanjem i drugim oblicima fizičkog ili hemijskog sputavanja) već na pružanju pažnje i podrške, te ukoliko im je omogućeno slobodno kretanje po ustanovi, komunikacija i pristup raznovrsnim, njima odgovarajućim sadržajima (shodno kućnom redu koji je restriktivan u najmanje mogućoj meri), kao i ako im se omogućuje da (uz obaveznu pratnju) odlaze van institucije do mesta po svom izboru, radi održavanja porodičnih, socijalnih kontakata, kao i korišćenja kulturnih, sportskih ili drugih sadržaja (u razumnom intezitetu i obimu), takvo postupanje nema karakter lišenja slobode.

Ukoliko bi napred opisano lice bilo uglavnom zaključano u ograničenom prostoru i ograničeno u socijalnim kontaktima, naročito ako bi bilo podvrgnuto fizičkom ili hemijskom sputavanju, uz izostanak napred navedenog tretmana, takvo postupanje ima karakter lišavanja slobode.

4.4. *Lišavanje slobode osoba sa mentalnim smetnjama u ustanovama socijalne zaštite*

U tekstu Nacrta zakona nije korišćena uobičajena terminologija poput „nedobrovoljni smeštaj”, „prinudni smeštaj” ili „lišavanje slobode”, a „smeštaj bez pristanka” se spominje na nekoliko mesta, i to u nereferentnom kontekstu po ovom pitanju. Ono što navedeni izrazi jasno oslikavaju prikriveno je pod plaštom izraza „postupak smeštaja u slučaju nedostatka volje” i „postupak smeštaja na osnovu odluke suda”. Ilustrativan pokazatelj je odredba naslovljena „Smeštaj korisnika”, u kojoj se u prvom stavu propisuje smeštaj „na osnovu pristanka” a u drugom stavu, u kome se suštinski govori o smeštaju bez pristanka, odnosno prinudnom smeštaju, ti izrazi se ne navode, već se koristi se opisna terminologija „smeštaj se obezbeđuje i licu koje nije u stanju da iskaže svoj pristanak”.

Kao što je napred ukazano, slično je i sa očigledno smišljenim izostavljanjem izraza „osobe sa mentalnim smetnjama” iz teksta Nacrta zakona. Na primer, iz propisanih uslova za prinudno smeštanje u ustanovu socijalne zaštite nesumnjivo prističe da te uslove kumulativno ispunjavaju jedino osobe sa mentalnim smetnjama, a koristi se izraz „korisnik“.

Shodno tome, možemo zaključiti da Nacrt Zakona sadrži odredbe koje se odnose na prisilno smeštanje, odnosno lišavanje slobode osoba sa mentalnim smetnjama u ustanovama socijalne zaštite, iako je to jezički prikriveno.

Smeštanje osoba sa mentalnim smetnjama u ustanove socijalne zaštite, naročito ako je ono prinudno, je sporno. Osobama sa mentalnim smetnjama je prevashono potrebno lečenje i u tom pogledu u Srbiji postoji, s jedne strane, zakonski okvir koga čini postojeći Zakon o zaštiti osoba sa mentalnim smetnjama i brojni podzakonski propisi za njegovo sprovođenje, a sa druge strane, i adekvatne psihijatrijske ustanove koje su podobne za lečenje osoba sa mentalnim smetnjama. Smeštanjem osoba sa mentalnim smetnjama u ustanove socijalne zaštite zanemaruje se potreba njihovog specijalizovanog lečenja i života u bliskom socijalnom, kulturnom i drugom njima odgovarajućem okruženju. Oni se izopštavaju iz sredine u kojoj su do tada živeli ili u kojoj žele da žive, a nameće im se život u instituciji po pravilima institucije i uz odsustvo adekvatnog lečenja i brojna ograničenja kojima su izloženi, što sve može doprineti daljem urušavanju njihovog mentalnog zdravlja,

4.5. Postupak lišavanja slobode u ustanovama socijalne zaštite

U odredbi naslovljenoj „Postupak u slučaju nedostatka volje“, propisani su uslovi za pokretanje postupka pred sudom radi prinudnog smeštaja. Možemo ih grupisati u tri celine: 1) da lice nije sposobno da razume značaj i posledice izjave koju daje, odnosno nije sposobno da izrazi svoju volju; 2) da lice svojim postupcima ugrožava sopstvenu bezbednost, život, zdravlje, egzistenciju, prava i interese i bezbednost, život, prava i interese drugih lica; 3) da mu se ne mogu obezbediti ili nije u njegovom interesu pružanje usluga socijalne zaštite dnevne usluge u zajednici, usluge podrške za samostalan život, porodični smeštaj i druge usluge kojima se korisniku omogućava da živi u porodici ili samostalno.

Prvo pitanje koje se nameće je šta se dešava sa licem o čijem „smeštaju” se odlučuje počev od momenta kada centar za socijalni rad proceni da su ispunjeni napred propisani uslovi i obrati se sudu, pa sve do momenta donošenja pravosnažne, odnosno izvršne odluke od strane suda.

Osim toga, imajući u vidu da je propisano da su uslovi kumulativni, odnosno da svi moraju biti ispunjeni, te da je očigledno da je za brižljivu multidisciplinarnu stručnu procenu ispunjenosti svakog pojedinačnog uslova potrebno značajno vreme, postavlja se i dodatno pitanje šta se dešava sa tim licem u prethodnom periodu, odnosno počev od momenta kada Centar za socijalni rad dođe u neposredan kontakt sa tim licem, pa sve do momenta sačinjavanja konačne procene i formalnog obraćanja sudu.

U oba navedena slučaja je nejasno da li će lice o čijem „smeštaju” se odlučuje u opisano vreme biti privremeno prinudno smešten u ustanovu socijalne zaštite, a

ako hoće, po kom osnovu. Ako neće, nepoznanica je da li to znači da će lice za koje postoji sumnja da može ugroziti sebe ili drugog biti pušteno ili će biti odvedeno u psihijatrijsku ustanovu.

Takođe, kada je u pitanju kumulativnost uslova postavlja se i pitanje npr. šta se dešava sa licem koje je „sposobno da razume značaj i posledice izjave koju daje“, odnosno ako nije ispunjen prvi uslov za prinudni smeštaj, a ispunjena su ostala dva. Shodno jasnoj odredbi, takvo lice ne može biti prinudno smešteno. U takvom slučaju, u kome je procenjeno da to lice npr. ugrožava bezbednost drugih lica, a ne želi da bude smešten u ustanovu socijalne zaštite, uopšte nije propisano kako treba da postupiti centar za socijalni rad.

I u ovom slučaju je nepoznanica da li će to lice, za koje postoji sumnja da može ugroziti sebe ili drugog, biti pušteno ili će biti odvedeno u psihijatrijsku ustanovu.

Dalje, nije određeno ko procenjuje, odnosno ko daje stručno mišljenje da li je lice sposobno da „razume značaj i posledice izjave koju daje“ i „izrazi svoju volju“, kao i da li lice „svojim postupcima“ ugrožava sebe ili drugog. Nije precizirano da li je to psihijatar i da li on mora imati status veštaka. Osim toga nedostaju i kriterijumi koji su odlučni za donošenje takve procene, naročito u pogledu eventualnog ugrožavanja bezbednosti, života, zdravlja, egzistencije, prava i interesa.

Ta odredba Nacrta zakona je sporna i u pogledu toga što propisuje dužnost centra za socijalni rad da u slučaju ispunjenosti svih uslova za prinudni smeštaj ujedno „kod suda pokrene postupak za lišenje poslovne sposobnosti“. Navedenim se ozakonjuje već ustanovljena praksa, odnosno trend da sva lica koja su prinudno smeštena u ustanovama socijalne zaštite ujedno budu i lišena poslovne sposobnosti. Takva situacija može biti i predmet zloupotreba i mnoge korisnike dovesti u stanje tzv. civilne smrti.

Posebno zabrinjava da u postupku procene pred centrom za socijalni rad korisnicima nisu dostupni zaštitni mehanizmi koji shodno važećim standardima moraju biti uspostavljeni. Između ostalog, nije propisano da osoba koja je predmet procene mora da bude neposredno saslušana, da mora da bude pregledana od strane nezavisnog psihijatra, da mora da joj se obezbedi pravna zaštita putem izabranog advokata ili kroz pružanje besplatne pravne pomoći, te da u postupku mora da se omogućiti učešće članova porodice i kao drugih bliskih lica koje ta osoba odabere.

Odredbom je propisano da će se u ustanove socijalne zaštite prinudno smestiti lica koja kumulativno ispunjavaju sve postavljene uslove. Iz propisanih uslova nesumnjivo proističe da je reč o osobama sa mentalnim smetnjama. Kao što je napred rečeno, takvim licima je pre svega neophodno lečenje i u tom pogledu postoji adekvatan zakonski okvir koga čini postojeći Zakon o zaštiti osoba sa mentalnim smetnjama i brojni podzakonski propisi za njegovo sprovođenje, kao i adekvatne ustanove, specijalizovane psihijatrijske bolnice i odeljenja opštih bolnica, koje su podobne za lečenje osoba sa mentalnim smetnjama.

U istoj oderdbi je propisano postupanje u „u slučaju smeštaja kod pružaoca usluge koje je tu dovedeno bez svog pristanka... radi donošenja odluke suda“. Postavlja se pitanje po kom osnovu bi se neko lice, bez njegovog pristanka, dovodilo kod „pružaoca usluge“. Nisu određeni uslovi da bi se to preduzelo, ko je ovlašćen

da to čini i po kom postupku. Zakon o zaštiti prava osoba sa mentalnim smetnjama propisuje takvu situaciju, ali predviđa za dovođenje u zdravstvenu ustanovu, a ne u ustanovu socijalne zaštite.

Dalje, u toj odredbi se uređuje situacija kada je lice smešteno u ustanovi socijalne zaštite na osnovu „svog pristanka... ili pristanka zakonskog zastupnika, pa je taj pristanak povučen pisanom izjavom“. Nejasno da li će se u takvoj situaciji tom licu omogućiti da napusti ustanovu, ako neće po kom osnovu će on biti prinudno zadržan u ustanovi. Takođe, pitanje je kako će se postupiti prema licu koje je smešteno u ustanovi socijalne zaštite na osnovu „svog pristanka“, ali odluči da napusti ustanovu, ne želeći da piše bilo kakvu izjavu. Nejasno je da li će se to lice prinudno zadržati u ustanovi, a ako hoće, po kom osnovu. Na kraju, šta će biti sa detetom koje je smešteno u ustanovi socijalne zaštite na osnovu „pristanka zakonskog zastupnika“, u situaciji kada pristanak nije „povučen pisanom izjavom“ zakonskog zastupnika, a dete, koje može imati npr. 17 godina, hoće da napusti ustanovu. I ovde se postavlja pitanje da li će to lice biti prinudno zadržano u ustanovi, a ako hoće, po kom osnovu.

Poslednji stav te odredbe, kojim je propisno da sud „u okviru postupka iz stava 1. ovog člana sud pribavlja...“, tu se našao očiglednom greškom. Naime „postupak iz stava 1.“ završava se kada centar za socijalni rad „kod suda pokrene postupak“. Jasnije je da sud ne može da „pribavlja“ bilo šta pre no što je pred sudom pokrenut postupak.

4.6. *Sputavanje*

U odredbi Nacrta zakona naslovljenoj „Odlučivanje o sputavanju“ propisano je da „odluku o sputavanju korisnika donosi psihijatar, uz konsultacije sa... zaposlenima kod pružaoca usluge“.

Potpuno je nejasno koji je značaj takvih konsultacija i u kojoj meri su one relevantne za odluku psihijatra, nejasno je da li je on u tom pogledu vezan za mišljenje lica koje konsultuje.

U istoj odredbi je propisano da „ako razlozi za sputavanje postoje kada psihijatar nije dostupan, a okolnosti zahtevaju da odluka o sputavanju bude doneta hitno, odluku o sputavanju može doneti stručni radnik, stručni saradnik ili zdravstveni saradnik angažovan kod pružaoca usluge, koji je u tom slučaju dužan da psihijatar odmah obavesti o sputavanju i zatim stupi u skladu sa njegovim uputstvima“.

Pre svega, navedena odredba ima nedostatak logičke prirode. Naime „kada psihijatar nije dostupan“, osoblje pružaoca usluge neće moći ni da ga obavesti o sprovedenom sputavanju niti će moći od njega da pribavi uputstva po kojima treba da postupi.

Dalje, situacija „kada psihijatar nije dostupan“ nije u skladu sa odredbom koja propisuje „sputavanje je dozvoljeno samo u ustanovama koje imaju obezbeđene sve potrebne uslove za njegovu primenu“. Za pretpostaviti je da je uslov za primenu sputavanja svakodobna dostupnost psihijatra, te ukoliko određenoj ustanovi psihijatar nije dostupan, onda ta ustanova ne ispunjava uslove za primenu sputavanja.

Razumljivo bi bilo da je Nacrtom zakona propisano da osoblje ustanove može sputati agitirano lice vezivanjem u situaciji kada psihijatar nije prisutan na licu mesta, kada je to urgentno i neophodno, međutim psihijatar mora uvek biti dostupan i u mogućnosti da u najkraćem roku dođe do sputanog lica, te da proceni da li je neophodno njegovo dalje sputavanje, kao i da lice periodično nadzire sve vreme dok je sputano.

Sputavanje korisnika od strane osoblja i njihovo dalje postupanje prema sputanom licu u skladu sa uputstvima psihijatra dobijenim preko sredstava telekomunikacije ili ako je ono unapred dato je nedopustivo.

4.7. Izdvajanje

U odredbi naslovljenoj „Značenje izraza“ i „Vrste sputavanja“ kao jedan od načina sputavanja predviđeno je „izdvajanje u posebnu prostoriju“. To predstavlja izolaciju, izuzetno restriktivnu meru koja podrazumeva potpuno odsustvo socijalnog kontakta, što može imati pogubne posledice na mentalno zdravlje lica prema kome je mera primenjena, a naročito ako je osoba sa mentalnim smetnjama.

Specijalni izveštilac UN za torturu je u svom izveštaju iz 2011. godine ukazao da izolacija osoba sa mentalnim smetnjama, u bilo kom trajanju, predstavlja surovo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje i da države treba da ukinu meru usamljenja prema osobama sa mentalnim smetnjama³³, a Potkomitet UN za prevenciju torture je u svom izveštaju o poseti Paragvaju iz 2010. godine uputio preporuku da uopšte ne treba vršiti izolaciju osoba sa mentalnim smetnjama.³⁴

Shodno napred navedenom, odredbe iz Nacrta zakona koje se odnose na „izdvajanje“ korisnika treba brisati.

4.8. Sputavanje farmakoterapijom

U odredbi naslovljenoj „Značenje izraza“ i „Vrste sputavanja“ kao jedan od načina sputavanja predviđeno je „hemijsko sputavanje“ koje se obezbeđuje „sprečavanjem ili ograničavanjem kretanja lica davanjem farmakoterapije“.

Takav pristup je potpuno u skladu sa praksom upotrebe lekova u ustanovama socijalne zaštite. Korisnicima se lekovi kao redovna terapija namenski daju radi sprečavanja ili ograničavanja njihovog kretanja, na koji način se uspostavlja njihova statičnost koja pogoduje ostvarivanju kontrole od strane uglavnom nedovoljno prisutnog osoblja.

Međutim smisao sputavanja farmakoterapijom nije i ne sme biti kontinuirano „sprečavanje ili ograničavanje kretanja“ korisnika, već umirivanje agitiranog lica kako bi se otklonila opasnost da ugrozi sebe ili drugog.

Uočeno je da psihijatri često ostavljaju na ocenu dežurnom osoblju na ocenu da li određenom korisniku da daju određene lekove. Farmakoterapiju, i to isključivo radi umirenja agitiranog korisnika treba da određuje isključivo psihijatar, u svakom

33 Privremeni izveštaj Generalnom sekretaru /2011/, [A/66/268 (2011)], t. 68, 78 i 86.

34 Izveštaj o poseti Paragvaju /2010/, [CAT/OP/PRY/1 (2010)], t. 185.

konkretnom slučaju, u zavisnosti od konkretnih okolnosti. Propisivanje terapije unapred i ostavljanje na ocenu (na način: „po potrebi“) drugom, medicinskom pa i nemedicinskom osoblju nije prihvatljivo.

4.9. Ograničenje slobode kretanja i drugih prava korisnika

U odredbi naslovljenoj „Sloboda kretanja“ propisano je da „korisnik ima pravo na slobodu kretanja, osim u slučajevima u kojima se ovo pravo ograničava pravilima pružaoca usluge...“.

Ovde je potrebno ponovo ukazati da se prava ne mogu ograničavati pravilima, time ni „pravilima pružaoca usluge“. Član 20. Ustava Republike Srbije propisuje da se „ljudska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom ograničiti“, i to „samo ako ograničenje dopušta Ustav“, a član 27. shodno tome propisuje da je „lišenje slobode dopušteno samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom“.

U narednoj odredbi, naslovljenoj „Ograničenje prava“, između ostalog je predviđeno ograničavanje prava „usled zdravstvenog stanja korisnika“. Zdravstveno stanje ili stanje invaliditeta ne smeju biti razlog za bilo kakvo ograničavanje prava.

U odredbi naslovljenoj „Ostvarivanje ljudskih prava“ navedeno je da „korisnik usluge smeštaja ima pravo na ostvarivanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i drugih prava, u skladu sa Ustavom i zakonom“. Navedeno je puka proklamacija jer je nesporno da lica koja su prinudno smeštena u ustanovama socijalne zaštite u najvećoj meri nisu u mogućnosti da ostvaruju sva nabrojana prava poput svih ostalih lica. Umesto generalizovanja, bolje bi bilo da je Nacrtom zakona zajamčeno i propisan način ostvarivanja konkretnih prava koja se korisnicima uobičajeno uskraćuju.

To bi na primer moglo da bude aktivno biračko pravo, imajući u vidu da će iz člana 52. Ustava Srbije u najskorijem roku morati da bude brisana poslovna sposobnost kao uslov za ostvarivanje izbornog prava.

4.10. Pritužba i prigovor

U odredbi naslovljenoj „Pritužba“ utvrđeno je da pravo na pritužbu imaju „korisnik, član njegove uže porodice ili zakonski zastupnik koji smatra da mu je pružalac usluge onemogućio ostvarenje nekog prava propisanog zakonom, koji nije zadovoljan kvalitetom pružanja usluge, postupkom ili ponašanjem pružaoca usluge, ili drugog korisnika, kao i nekim drugim pitanjem u vezi sa pružanjem usluge“.

U odredbi naslovljenoj „Prigovor“ propisano je da podnosioci pritužbe koji nisu zadovoljni ishodom „mogu podneti prigovor organu nadležnom za vršenje inspekcijskog nadzora“. Mogućnost ulaganja pravnog leka na tu odluku, odnosno sudska kontrola tih akata nije propisana. Očigledno je da je Nacrtom zakona propisan niži nivo pravne zaštite za lica lišena slobode u ustanovama socijalne zaštite, od onog koji je za osuđena lica lišena slobode propisan Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija. Zaista neprimereno deluje da sistem socijalne zaštite korisnicima nudi niži nivo pravne zaštite nego u sistemu izvršenja krivičnih sankcija, u kome je, osim sudske kontrole upravnih akata donetih po pritužbama lica lišenih slobode, ustanovljena i posebna kontrola specijalizovanog „sudije izvršenja“.

4.11. *Uloga policije*

U odredbi kojom je propisana „Pomoć policije“, navodi se da će policija biti pozvana da „pronađe i u ustanovu vrati“ korisnika koji je „bez znanja i odobrenja“ napustio ustanovu, a koji je u njoj „smešten bez pristanka“, ali i korisnika „koji nije u stanju da razume o čemu se radi“.

To što je obaveza policije da „pronađe i u ustanovu vrati“ ne samo prinudno smeštene korisnike, već i one koji su u njoj zvanično dobrovoljno smešteni, pokazatelj je postojeće prakse koja se želi legalizovati. Naime, pojedini korisnici, koji su registrovani kao dobrovoljno smešteni (na osnovu postojanje njihovih potpisa ili potpisa njihovih staralaca na aktima o prijemu), faktički su smešteni i držani u ustanovi mimo njihove volje.

Jasno je da ne postoji objašnjenje zašto bi policija vraćala u ustanovu korisnika koji u njoj nije prinudno smešten. Korisnik koji je dobrovoljno smešten u ustanovu može je napustiti kada god to želi. Shodno tome, nejasno je zašto je Nacrtom zakona policiji dato ovlašćenje i dužnost da „pronađe i u ustanovu vrati“ lice koje je u njoj bilo smešteno svojom voljom.

4.12. *Shodna primena zakona*

U posebnoj odredbi Nacrta zakona propisan je „postupak smeštaja na osnovu odluke suda“, a u odredbi o „shodnoj primeni propisa“ utvrđena je shodna primena „zakona kojim je uređena zaštita lica sa mentalnim smetnjama, a na pitanja postupka koja nisu posebno uređena tim zakonom primenjuju se odredbe zakona kojima se uređuje vanparnični postupak“. Navedenim je učinjena potpuna konfuzija. Pre svega, nejasno je koji je domašaj propisivanja shodne primene „Zakona kojim je uređena zaštita lica sa mentalnim smetnjama“. Navedenim su dodatno učinjene nejasnim odredbe kojim je Nacrtom zakona propisan „postupak smeštaja na osnovu odluke suda“.

Nepotpuno i neprecizno propisivanje postupka, uz pozivanje na shodnu primenu druga dva zakona, mogao bi dovesti do nejednake primene prava, pa i zloupotrebe prava na štetu korisnika koji bi se prisilno smeštali u ustanove socijalne zaštite.

Ograničenje prava i sloboda mora biti zakonom uređeno na sveobuhvatan, precizan i jasan način, kako sa materijalnog, tako i sa procesnog aspekta. U tom smislu, nužno je da se utvrde konkretni uslovi koji moraju biti ispunjeni da bi neko bio lišen slobode, da se propiše procedura koja mora biti sprovedena, da se utvrdi ko je nadležan za donošenje privremenih odluka pre no što sud započne postupak, rok u kome sud mora biti obavešten, da se u postupku omogući učešće onoga o čijoj slobodi i pravima se odlučuje bez obzira na njegove mentalne kapacitete, da mu se o trošku države omogući pravna pomoć, da nakon neposrednog suočavanja sudije sa tim licem, na osnovu stručnog mišljenja nezavisnog psihijatra konačnu odluku o lišavanju slobode donese sud, da postoji mogućnost žalbe na tu odluku, kao i obaveza da se u shodnoj proceduri vrši njeno periodično preispitivanje u razumnim rokovima.

ZAKLJUČAK

U ustanovama socijalne zaštite domskog tipa je smešten veliki broj korisnika koji su uglavnom zaključani ili na drugi način onemogućeni da svojevolejno napuste te ustanove, odnosno faktički su lišeni slobode. Takvo postupanje je u suprotnosti sa odredbama Ustava Republike Srbije i najvažnijih instrumenata međunarodnog prava.

Ministarstvo nadležno za socijalna pitanja je pokušalo da reši navedeni problem donošenjem zakona koji će predstavljati pravni osnov za smeštanje korisnika u ustanove socijalne zaštite bez njihove saglasnosti. Tokom 2019. godine sačinjene su dve verzije Nacrta zakona, prva je naslovljena „Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama u socijalnoj zaštiti”, a druga „Zakon o zaštiti prava korisnika usluga smeštaja u socijalnoj zaštiti“.

Ignorirana je osnovna dilema u pogledu opravdanosti prisilnog smeštanja, odnosno lišavanja slobode korisnika u ustanovama socijalne zaštite. Sporno je da li karakter ustanova socijalne zaštite, koje postoje da bi svojim korisnicima pružale usluge, dozvoljava da se u njima sprovodi prinudno smeštanje, odnosno lišavanje slobode i njihovo izopštavanje iz društva.

Pošavši od toga da je nezakonito lišavanje slobode nedozvoljeno i očigledno pod teretom zadatka da se zakonom održi postojeće stanje i da se očuvaju postojeće ustanove socijalne zaštite, pisci Nacrta zakona su pokušali da ponuđenim rešenjima legalizuju dosadašnju praksu i da normiranjem postupanja prema korisnicima prinudno smeštenim u tim ustanovama stvore privid da će na taj način biti povećan nivo njihove zaštite.

Analizom teksta Nacrta zakona može se zaključiti da u tome nisu uspeli. Naime očigledno je da ponuđene verzije Nacrta zakona sadrže brojne nedostatke i da su u suprotnosti sa važećim standardima.

LITERATURA I OSTALI IZVORI

- Janković M. /2015/: Slobode i prava lica sa mentalnim smetnjama – nedostaci Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, *Crimen* (VI) 1.
- Janković M. /2018/: Položaj osoba sa mentalnim smetnjama lišenih slobode, *Sociologija* Vol. LX, n° 4.
- Janjić B., Ćirić Milovanović D: /2017/: *Ovde i zidovi imaju uši*, Beograd, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S.
- Jović V. /2015/: *Opšta psihopatologija sa konceptualnom istorijom*, K. Mitrovica, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini.
- Kecmanović D. /2008/: *Psihijatrija u kritičkom ogledalu*, Beograd, Službeni glasnik.
- Mole N., Auer F. i Braithwaite B. /2014/: Međunarodni i uporedni standardi – in: *Prava osoba sa mentalnim invaliditetom* (S. Gajin, ed.), Beograd, Centar za unapređenje pravnih studija.
- Godišnji izveštaj Zaštitnika građana i NPM za 2017. godinu.
- Izveštaj o poseti Paragvaju /2010/, [CAT/OP/PRY/1 (2010)].

Izveštaj Zaštitnika građana o poseti domu Veternik, br. 71 –26/ 13.

Izveštaj NPM za 2017. godinu.

Privremeni izveštaj Generalnom sekretaru /2011/, [A/66/268 (2011)].

Strategija za zaštitu mentalnog zdravlja u Srbiji za period 2019–2026.

Svetska zdravstvena organizacija /2010/: *Deseta revizija Međunarodne statističke klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih problema.*

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima („Službeni list SFRJ“, br. 7/1971–73).

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/2003 i 5/2005).

Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom („Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 42/2009).

Zakon o ratifikaciji Opcionog protokola uz Konvenciju UN protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 16/2005 i 2/2006).

Zaštitnik građana, Mišljenje 12–3077/13.

Zaštitnik građana, Preporuka Opštoj bolnici u Šapcu 61 – 1885 / 14.

Miloš Janković

DEPRIVATION OF LIBERTY IN SOCIAL WELFARE INSTITUTIONS

SUMMARY

A large number of beneficiaries who are accommodated in social welfare homes are persons with mental disabilities. Most of them are locked up and prevented from leaving those institutions by their own will. They are virtually deprived of their liberty, with the explanation that it is in their “best interest”. However, there is no legal ground in the Serbian legal system for the deprivation of liberty of beneficiaries of social welfare institutions. Such treatment is contrary to Article 27 of the Serbian Constitution according to which “deprivation of liberty is allowed only for the reasons and in the procedure provided for by law”. It also contravenes Article 5 of the European Convention on Human Rights, according to which “no one shall be deprived of his liberty save... in accordance with a procedure prescribed by law”. After years of ignoring the Ombudsman’s recommendation to stop deprivation of liberty without valid legal ground, the Ministry responsible for social affairs in 2019 tried to regulate the said conduct. However, the offered versions of the Draft Law contain numerous shortcomings and contradict current standards. This paper is an attempt to argue for the unsustainability of the solutions offered.

Key words: deprivation of liberty, social care institutions, involuntary accommodation, mental disability, torture, ill-treatment, restraining

ОЛАКШАВНЕ И ОТЕЖАВНЕ ОКОЛНОСТИ У КРИВИЧНИМ ДЕЛИМА*

Кад суд нађе да је кривица оптуженога лица доказана, приступиће примени и одмеравању казне, јер закон за поједине деликте махом не поставља апсолутно него само релативно одређене казне, т.ј. одређује максимум и минимум казне којом ће се кривац казнити за извесно кажњиво дело и оставља судији да се у конкретном случају, изричући казну, креће у тим границама; или закон припређује са више врста казне за неко кажњиво дело, обично опет само релативно одређених, по максимуму и минимуму, остављајући судији избор врсте казне; или, најзад, припређује, поред једне главне казне, и којом споредном казном, обично опет само релативно је одређујући, а судији оставља да у конкретном случају оцени да ли треба изрећи и ту споредну казну. По терминологији нашега закона, околности којима судија при том има да се руководи зову се *олакшавне*, ако воде спуштању казне ка минимуму њеном или избору лакше казне, а *отежавне*, ако воде пењању казне ка максимуму њеном или избору теже казне. Од њих треба разликовати тако зване казну *умаљавне* околности, какво је малолетство, у колико није узрок за потпуно искључење казне, и казну *поошћравне* околности, какав је поврат из § 71. Казн. Законика.

Наш Казнени Законик, противно другима, побројава околности које ће судија узети као олакшавне, а тако исто побројава и оне које се имају узети као отежавне. Не оставља, дакле, судији у томе одрешене руке. Олакшавне околности побројане су у седам тачака у § 59, а отежавне у шест тачака у § 65. Осим тога, наш Казнени Законик одступа и од тога, да се по олакшавним околностима казна може спуштати од законом за то дело одређенога максимума само до минимума казне за то дело одређенога. Он у својим § 61. и 62. *доушћиа њо олакшавним околностима сјушћиање казне и исџод законом одређеноџа минимума казне за извесно дело*. Овим се наш законик у неколико приближио оној теорији, која би хтела да се у закону за свако дело одређује само максимум казне, а судији да се остави да у конкретном случају може казну спуштати до општег законског минимума за ту врсту казне, теорији која је противна одређивању минимума казне законом и за поједине деликте. Свакојако овим је наш законик уништио ону начелну разлику између олакшавних и казну умаљавних околности. Већ због тога што је олакшавним околностима дат такав значај, Закоником о кривичном судском поступку, §§ 218. и 240, морало је бити наређено, да је суд дужан у пресуди својој изнети, поред осталог, и које су околности узете да постоје као олакшавне, па онда које и као отежавне.

Из тог узрока мора бити од врло велике важности како судови код нас примењују олакшавне околности. Прво што при том може да падне у очи, то је да мало која кривична пресуда не садржи добро владање кривчево и признање кривице као олакшавне околности и онда у највише случајева и спуштање казне испод законом одређенога минимума казне за дело за које се кривац осуђује.

* Архив за правне и друштвене науке, 1910, бр. 4, стр. 241–251.

Добро владање кривчево и признање кривице доиста могу да буду олакшавне околности у одмеравању казне, али мора се гледати и *колико* је то у истини добро владање и *какво* је то признање кривице, па да и *треба* да буду олакшавне околности, *нарочито* кад се *по њима хоће да изврши сјушћање казне не само до минимума казне законом за извесно дело одређенога нејо још и исјод њога минимума*. У тач. 4. и 7. § 59. налазе се добро владање и признање као олакшавне околности, али је ту казано и по чем ће суд ценити је ли кривац доброга владања, као и какво треба да је признање, па да може бити олакшавна околност. Кад се на то обрати пажња, видеће се, да се исти законски прописи примењују не само противно смислу него противно и самом тексту своме. Судови узимају за олакшавну околност обично свако признање кривице, па шта више и оно које у ствари није признање кривице. А добро владање узимају скоро увек као олакшавну околност, кад год кривац раније није осуђиван за какво дело из користољубља учињено или, ако и јесте, али у малолетству.

Да видимо како у том погледу стоји најпре са признањем кривице.

Да се може узети признање кривице као олакшавна околност, закон хоће: „да се кривац сам суду пријави и своју кривицу призна, а могао је лако утећи или се сакрити“, или: „да призна своју кривицу пошто се почне ислеђивање, али пре него што се дело његово докаже другим чим“. Према томе, очевидно је да суд у конкретном случају постојање признања као олакшавне околности никад не може да мотивује само тиме што је кривица оптуженикова признањем доказана, него има да констатује, да је то признање у даном случају онако како се тражи тач. 7. § 59, а то је да је дошло пре него што је кривица оптуженикова и иначе, другим којим доказом, доказана, и да признање *зашто јесте* олакшавна околност, или да је доцкан учињено, на име тек пошто се оптуженик уверио да је његова кривица доказана и да му одрицање не помаже, и да признање *зашто није* олакшавна околност. О томе се у пракси код нас не води рачуна него се поступа чисто механички, каже се: како је узето да је кривица признањем доказана, то оптужени има признање за олакшавну околност. Могао би се шта више наћи и који случај, где је Касациони Суд примедбама својим ништио пресуду нижега суда што није узео у рачун оптуженику признање за олакшавну околност и казну му с обзиром и на то одмерио, кад је узео „кривицу признањем за доказану“.

Сасвим се губи из вида да би кривац био осуђен и без признања кривице, и да је признање у пресуди изнесено као доказ само зато што је њиме учињено непотребним изношење и свих других доказа, којима у ствари и јесте доказана кривица и услед којих се оптужени видео принуђеним признати је. Тако, оптуженик упорно пориче соју кривицу и, шта више, труди се да обори доказане основе који против њега постоје. Доцније, кад његова кривица буде утврђена, н. пр. сведоцима очевидцима, он је, видећи да нема куд даље, призна. И онда долази пресуда: кривица је доказана признањем оптуженога, које се слаже са свима ислеђеним околностима, као и казивањем сведока, и оптужени има признање као олакшавну околност из тач. 7. § 59, без икакве констатације да ли то признање као олакшавна околност одговара погодбама овога законског прописа. Шта више има и таквих случајева, да оптужени, који до пресуде којом се осуђује кривицу никако није признавао, после те пресуде призна кривицу, па му се и такво признање после у другој пресуди узима у олакшавну околност. Рекао би човек као да се кривцу нарочито иде на руку да кривицу не призна докле год мисли да може суд преварити, па тек кад се увери да од тога нема успеха, да призна само због мање казне. Бива још и то да кривац, изненађен истрагом а још под свежим утисцима свога дела, лепо призна своју кривицу код иследне власти у свој законској форми и са-

гласно свима ислеђеним околностима, па се после покаје за учињено признање, скроји други план и код суда порече то признање, трудећи се све до пресуде да обеснажи и обори како своје признање тако и све друге доказне основе који против њега стоје. Суд узме да стоји пуноважно признање, и ако је поречено, за доказ кривице, и осуди оптуженога на казну, али узме да стоји признање као олакшавна околност. Тиме се оптужени ништа мање него награђује што се трудио да потре и уништи своје истинито признање! А то закон извесно неће.

Осим тога, признање оптужениково мора бити чисто, мора бити у истини признање *кривице*, па да се може узети као олакшавна околност. Ако би оптуженик истина признавао да је учинио дело за које се оптужује, али би се послужио каквом лажи да се извуче испод казне, на пример: да је он најпре нападнут и да је делом за које се тужи само одбранио свој живот или имање, или да је пушка пукла из његове руке и убила човека, али ју је овај вукао из његових руку и у томе се окинула, дакле да је убиство дошло случајем или кривицом самога убијенога, у опште ако би лажно наводио нешто што би кажњивост искључивало или знатно умањавало, онда то у ствари и није признање *своје кривице*, да би се могло узети као олакшавна околност.

А сад да видимо добро владање као олакшавну околност.

Тачком 4. § 59. каже се, да ће се добро владање узети као олакшавна околност, „ако се кривац пре учињенога дела свагда добро владао, или се из поступања његовог при самом том делу или и после овога види да није сасвим покварен и неваљао човек“. Тиме хоће да се каже ово: о владању кривчевом као олакшавној околности треба судити по поступцима његовим пре учињенога дела, за време дела и после учињенога дела. Добро владање кривчево има се, дакле, изводити не само из тога како се он владао пре учињеног дела него и какав је био и шта је радио у вршењу кажњивог дела, као и после извршења дела. Да би се дошло до чистијег појма о добром владању, треба видети има ли рђавог владања, јер онима, којима закон ставља на терет рђаво владање, без сумње не може се у исто време и некакво „добро владање“ узети у олакшицу. Природно је да закон у питању о примени казне не може не водити рачуна и о рђавом владању оптужениковом и одмах се да видети да поврат ништа друго није него јако истакнуто рђаво владање кривчево. Не може се, дакле, добро владање признати ономе ко се осуђује за кривицу у поврату учињену, узимајући ту поврат у ширем смислу, т. ј. не само поврат у правом или ужем смислу из § 71. него и поврат као ранију осуду из тач. 5. § 65. Казн. Законика. При свем том честе су судске пресуде, у којима се оптуженоме ставља на терет поврат из § 71. и у исто време, што је заиста до непојмљивости чудно, у олакшицу – добро владање.

Исто тако и констатација покварености кривчеве од стране суда у циљу осуде на робију са оковом у смислу § 14. Казн. Законика значи рђаво владање и по томе искључује добро владање као олакшавну околност. Да човек не може бити морално покварен и у исто време доброга владања, то се, наравно, по себи разуме. Било би неприродно и право чудо узети друкче. При свем том има и таквих пресуда, где суд кривца, због покварености његове, осуђује на робију са оковом, па му ипак признаје добро владање као олакшавну околност. И онда имамо и тај парадокс, да је једно исто лице и покварено и – доброга владања!

Овоме је слично и то, кад суд у разлозима своје пресуде наведе, као поротни суд, за доказ кривице оптуженикове поред осталог и то: што се из свега види да је оптуженик рђавога владања и склон на овака дела какво је дело за које се оптужује, па

мало затим у истој пресуди опет узме да има добро владање као олакшавну околност. И такве пресуде, у којима је оптуженик час доброг час рђавог владања, нису никаква реткост.

У поврату, ранијој осуди као отежавној околности и констатацији покварености кривчеве у циљу осуде на робију са оковом имамо, дакле, увек рђаво владање кривчево, изведено из поступака његових, које искључује добро владање као олакшавну околност.

У осталом питање о постојању или непостојању које олакшавне околности из § 59. јесте питање фактичко. Кад је питање о добром владању као олакшавној околности, суд ће о томе одлуку донети по слободној оцени поступака кривчевих пре дела, за време дела, и из поступака после извршеног дела. Но то ипак не значи да суд о томе може у једном истом случају имати две одлуке које једна другу искључују, т. ј. не може у истој пресуди изрећи једанпут доброг је владања а други пут рђавог је владања. Ако је, нагнан законом, кривцу ставио на терет поврат или ранију осуду као отежицу, или ако је, по својој слободној оцени, констатовао поквареност кривчеву да би му дао оков, онда је суд тиме изрекао да је кривац рђавог владања, те због тога не може му ни признати у питању о олакшавним околностима добро владање. Не може по томе што, кад би то учинио, не би се знало шта је у истини одлука судска о томе факту, о владању кривчевом, јер о том факту у истој пресуди стоје две одлуке које се узајамно искључују, а то значи толико колико и да о њему нема никакве одлуке. Код признања суду је такође остављено да по својој слободној оцени реши има ли или не кривац у њему олакшавну околност, према томе да ли је оно дошло пре него што је кривица његова чим другим доказана, наравно у колико је суду остављена слободна оцена доказа.

Код стицаја кажњивих дела суд махом неће признати добро владање као олакшавну околност, нарочито ако су долозна, јер поступци кривчеви већ после првог учињеног дела, а они су у новим кажњивим делима, казују да није доброг владања. Али се противно ради. Махом се узима да је кривац доброг владања, и ако се осуђује за читав низ кажњивих дела „јер до сада није осуђиван“.

Остаје нам још да видимо откуд овако погрешно узимање признања и доброг владања за олакшавне околности код нас у пракси. Може да се чује по који пут: строге су казне у нашем Казненом Законику, зато се мора на овај начин прибећи олакшавним околностима да би се казна ублажила, пошто наш Казнени Законик даје могућности да се казна спусти и испод законом за ту кривицу одређенога минимума, ако има више олакшавних околности. Тај разлог не може опстати. Строгост закона судији не даје права да закон изиграва и закону доскаче. Његово је да закон примени онакав какав је, а законодавац има да законе поправља и ублажава, ако нису добри или су сувише строги, неправедни. Дотле пак има се, оцењујући сваки конкретни случај, помагати правом помиловања које зато и постоји. Али је и то сасвим под питањем да ли је наш Казнени Законик тако строг да би био неправедан или чак и „свируп“, бар у опште узев; а што се тиче дела неких категорија, казне, и ако су велике, врло је вероватно да ће такве морати и остати према нашим приликама, нарочито према броју у коме се она јављају. Међутим извесно је, да су у нас изречене осуде прилично благе и да кривци, поред тога, услед честих помиловања и условног отпуста врло брзо излазе из казног завода, те тако и од те благо изречене казне издрже само мали део. Због тога и због никаквих казних завода, уз још неке узроке, јавна сигурност код нас увек је била мала.

Рђава примена доброг владања као олакшавне околности долази још из неразумевања и рђаве примене оног прописа из закона о општинама који говори о добром

владању. Судови, признајући кривцу добро владање као олакшавну околност, увек се у пресуди позивају на другу половину чл. 16. закона о општинама. Тај пропис законски каже:

„Узима се да нису доброг владања:

- а) они који су били осуђивани судом за проста из користољубља учињена злочинства или преступе, док не поврате грађанску част; и
- б) они који се налазе под судским ислеђењем због горе именованих дела док се не оправдају.

Они који су за време малолетства осуђивани за дело под *а* и *б* не узимају се да су рђавог владања.“

Из тога се изводи да су сви остали доброга владања и судови, као што напред рекосмо, тако и узимају у кривични делима, кад је у питању владање као олакшавна околност. На тај начин то питање не би више било фактичко него чисто законско, правно питање. Судија би имао само да гледа је ли тај, чију кривицу суди, кад год за какво дело из чл. 16 осуђиван, и то као пунолетан, па ако није, без икакве даље оцене своје, случај само под закон да подведе, да изрече: оптужени је, по чл. 16. зак. о општинама, доброг владања. Посао за кривичног судију и брз и лак у питању тако важном, као што је, у делима кривичним, важно питање о владању оптуженога лица. То би значило, да је чланом 16 закона о општинама престала важити тач. 4. § 59. Казненога Законика. Ипак наша пракса хоће да одржи у снази и тач. 4. § 59, али изузетно само за тај случај, кад кривац при вршењу каквога деликта покаже бестијалност која није потребна за остварење тога деликта, н. пр. кад изврши убиство, па се не задовољи тим него и сатански стане мрцварити своју жртву. Али баш тај изузетак самим собом већ најречитије казује, да члан 16 закона о општинама у опште не везује кривичнога судију, кад је питање о владању оптуженога лица, и да суд о томе има да суди само по тач. 4. § 59. Каз. Зак; јер, ако чл. 16 веже кривичнога судију у питању о владању, онда не важи више тач. 4. § 59. и она не може ни изузетно бити примењена, пошто такав изузетак закон не предвиђа.

Тачком 4. § 97. закона о општинама каже се, да општински суд, као општинска самоуправна власт, ради, поред осталих, и овај посао: „даје (у договору са одбором) сведочанства о сродству, *владању* и имовном стању својих становника, кад то власт захтева, а сам општински суд кад то захтевају поједина лица“. И власти и приватнима, кад од општине траже такво уверење о владању, може оно бити потребно за најразноврсније циљеве. Зато ће власт или приватни, и по добивеном општинском уверењу о владању нечијем, по правилу имати још и сами у сваком конкретном случају добро да размисле колико се, према природи случаја и потреби коју имају, могу ослонити на владање тога лица. Било би више него чудно, било би врло неозбиљно претпоставити да о томе нема потребе ништа да размишља само судија у кривичним делима, у питању, као што рекосмо, тако важном као што је важно питање о примени и одмеравању казне из Казненога Законика, које за судију треба да буде једно од најфактичких питања. Општинском суду је у дужност стављено и њему се обраћа за уверење о владању зато што се претпоставља да он познаје сва лица у својој општини, али то уверење има кривичном суду, кад је питање о примени и одмеравању казне, да послужи само као полазна тачка у суђењу о владању кривчеву. Владање кривчево није и не може бити нешто што судија већ као готово има само да прими, без свога суђења о томе.

Колико је неумесно да суд код примене и одмеравања казне у погледу владања кривчева има да гледа само на пропис чл. 16. општ. закона, види се још и по томе

што се ту има на уму владање за један нарочитији и од овога сасвим различитији циљ, на име ту се поставља норма о добром владању у циљу: да би се грађанима обезбедила слобода настањивања, а уједно да се општини, у којој грађанин жели настанити се, не нанесе штета злоупотребом те слободе тиме што би која општина исељавала све своје грађане који су јој на терету и тако их бацала другој општини на терет. Зато се првом половином тога члана наређује: да се грађанин или грађанка може из своје општине иселити и постати члан друге општине само тада:

1. ако му решењем или пресудом надлежне власти није забрањено живети у општини у којој жели настанити се;
2. ако може себе и своју породицу издржавати својом зарадом;
3. ако је доброга владања.

И сад долази напред цитирани законски текст као друга половина чл. 16, где се одређује који нису доброг владања, у циљу да им се не допусти исељавање из једне и настањивање у другој општини, односно који су доброга владања, да им се, ако стоје погодбе и из оних двеју тачака прве половине, може допустити исељење из једне и настањивање у другој општини.

Нема сумње да је циљ, који се у кривичним делима има да постигне узимањем у рачун доброг владања кривчевог, много осетљивије природе. Због тога ће се ту и много строже морати да суди о владању него што је то случај са испитивањем владања у циљу исељења из једне и настањивања грађана у другој општини, за који случај и постоје норме у поменутом чл. 16. Због тога је сасвим појмљиво да неко може бити доброг владања кад је у питању његово исељење из једне општине и настањивање у другој, а не бити доброг владања кад је питање о примени и одмеравању казне из Казненога Законика. Тако, за случајеве из чл. 16. нису доброг владања само лица судом осуђивана за проста из користољубља учињена злочинства или преступе, па и то само дотле док не поврате грађанску част, а по Казненоме Законику таква лица, кад им се суди за какву нову кривицу, због те раније осуде, ма да су и повратила грађанску част, неће бити доброг владања, бар све дотле докле не би та осуда застарела. Даље, по Казненом Законику стоји, као нешто што се по себи разуме, да и осуде за остала дела, из пакости, освете и у опште из зле намере учињена, чине да се кривцу, у суђењу за нову кривицу, не призна добро владање. И ово још без обзира на то да ли су те раније осуде за дела у малолетству или пунолетству учињена, јер кад се и дело у малолетству учињено ставља на терет кривцу као поврат, онда никако не може уз поврат да иде и добро владање – сасвим противно ономе у чл. 16, где се о осудама у малолетству не води никаква рачуна кад је реч о владању у циљу слободе настањивања. Даље, као што смо већ напред казали, кад је кривац у стицају, н. пр. више опасних крађа, судија ће по правилу редовно већ и у самом низу тих кривичних дела видети његово рђаво владање, те му неће признати добро владање као олакшавну околност, ма да пре тога није за тако што и судом осуђиван.

Али нека би у закону о општинама и постојао неки члан, којим би се тачно одређивало кад неко јесте а кад није доброга владања, и у коме би се наређивало да се општ. суд мора тога придржавати при издавању уверења о владању по кривичним делима, ипак би суд, који изриче казну по Казненом Законику, о владању кривчевом у циљу примене и одмеравања казне имао да суди само по прописима тога Законика, а то је да, са обзиром на уверење општ. суда, о владању кривчевом донесе своју одлуку по оцени свих поступака кривчевих, извиђајем утврђених. Шта више, општински суд и треба у томе циљу да је јаче ограничен законом, јер неће сваки бити крив за

кога општ. суд даје уверење о владању, и кад општински суд, као самоуправно тело, може олако издати какво хоће уверење о владању и онде где се то тиче државе, па из каквих неоправданих побуда да уверење о рђавом владању оптуженога који у истини није такав, онда, ако би оптужени после био и као невин ослобођен, остаће као какав ружан глас на ослобођеноме оно уверење, дакле ипак као нека казна за њега невинога. Прошлост нам казује да она није без таквих случајева, у којима се имало за циљ да се издавањем таквих уверења ко само подсмеху изложи.

Из свега досад реченога резултат је тај: *позивање суда у кривичној пресуди на чл. 16. закона о оштининама за констатацију кривчева владања у циљу примене и одмерења казне – бесмислица је. О владању кривчевом има да се суди само по њач. 4 § 59. Казн. Законика, а чланом 16. оштин. закона у њој није везан кривични суд ни у колико, ња њиме није везан чак ни оштински суд при давању своја уверења о владању за овај циљ.*

Мих. П. Јовановић.

LIX redovno godišnje savetovanje Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu održano je na Zlatiboru od 19. do 21. septembra 2019. godine na temu *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*.

ZAKLJUČCI LIX GODIŠNJEG SAVETOVANJA SRPSKOG UDRUŽENJA ZA KRIVIČNOPRAVNU TEORIJU I PRAKSU

1. Učesnici Savetovanja podržavaju sve mere koje su u funkciji adekvatne državne reakcije na kriminalitet i prevencije kriminaliteta i smatraju da se ocena kriminalno-političke opravdanosti novih rešenja u KZ RS može dati tek nakon prvih rezultata njihove primene.

2. Imajući u vidu značaj faktora stepena izvesnosti kažnjavanja na prevenciju kriminaliteta, učesnici Savetovanja smatraju da je neophodno preduzeti dodatne aktivnosti na normativnom i praktičnom polju u cilju povećanja stepena izvesnosti kažnjavanja potencijalnih učinilaca krivičnih dela.

3. Ceneći iskustva kaznene politike relevantnih država i kriminalno-političke razloge opravdanosti normiranja novčane kazne, učesnici Savetovanja su zauzeli stav da novčanoj kazni treba posvetiti znatno veću pažnju u praksi sudova Republike Srbije.

Na Zlatiboru,
21. septembra 2019. godine

IN MEMORIAM

Ivana Simović Hiber (1952–2019)

Profesorka dr Ivana Simović–Hiber ugledala je sveta u Beogradu 5. septembra 1952. godine, gradu u kojem je završila osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, kao student generacije diplomirala na Pravnom fakultetu a potom doktorirala 1987. godine odbranivši tezu pod nazivom: „Dobrovoljni odustanak u krivičnom pravu“. Njen životni i radni vek se završio u rodnom gradu 2. decembra 2019. godine.

Mesto asistenta na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu na predmetima Krivično pravo i Krivično procesno pravo nagoveštavalo je da će profesorka Simović Hiber nastaviti porodičnu tradiciju univerzitetskog nastavnika, a njeno profesionalno interesovanje obuhvatiti normativnu analizu krivičnih instituta. Život „komedijant“ je hteo drukčije, tako da ona naredne dve decenije provodi izvan univerzitetske sredine, ali ne prekida vezu s razvojem nauke u svom rodnom gradu i Republici Srbiji. U radnoj biografiji profesorke Simović Hiber ostaće zabeleženo da je bila savetnik za naučnoistraživačke projekte u Osnovnoj zajednici nauke Beograda, naučni saradnik i viši naučni saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, član Izvršnog odbora Skupštine grada Beograda zadužena za resor obrazovanja, radila je u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, a od 2001. do 2004. godine je obavljala funkciju pomoćnika ministra, nauke i zaštite životne sredine u Vladi Republike Srbije.

Povratak pod okrilje Univerziteta u Beogradu, tačnije na Fakultet bezbednosti usledio je u jesen 2004. godine. U zvanje redovnog profesora izabrana je 2009. godine, a oblast njenog naučnog interesovanja postala je Kriminologija, Penologija i Viktimologija. Pružila je veliki doprinos u osnivanju Katedre studija kriminaliteta na čijem je čelu bila od 2016. godine. Na Univerzitetu u Beogradu je od 2009. godine bila član Veća pravno-ekonomskih nauka, a od 2007. do 2015. godine je bila član Veća grupacija društveno-humanističkih nauka. U svojstvu člana Predsedništva Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu profesorka dr Ivana Simović Hiber je učestvovala na godišnjim sastancima Direktorijuma Međunarodnog udruženja za krivično pravo (Association Internationale de Droit Pénal).

Profesorka Simović Hiber je 2010. godine dobila zahvalnicu Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu, a naredne godine i od Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

Naučni opus profesorke dr Ivane Simović Hiber obuhvata brojne autorske ili koautorske radove koji čine 11 knjiga i više od 100 članaka i referata objavljenih u međunarodnim i nacionalnim časopisima i zbornicima. Iako je naučno interesovanje vremenom usmeravala izvan normativnih granica krivičnog prava, nije prestala da istražuje polje na koje je kročila izradom doktorske disertacije. Teme poput načela legaliteta, kažnjivih stadijuma i učestvovanja u izvršenju krivičnog dela, obrađivane u člancima i referatima, sintetizovala je i objavila u monografiji pod nazivom:

„Sistem rasprava o ideji vladavine prava, osnovama krivičnog zakona, pojmu zločinačke grupe i internacionalizaciji krivičnog prava“. Reč je o delu koje potvrđuje da jedno od osnovnih nastojanja, a svakako i jedan od najvažnijih doprinosa profesorke Simović Hiber jesu sagledavanje i konceptualizacija klasičnih i savremenih teorijskih shvatanja u krivičnom pravu. I u slučaju da nije mogla da pruži potpune odgovore na izazove s kojima se savremeno krivično pravo suočava u vezi s vladavinom prava i načelom legaliteta, internacionalizacijom krivičnog prava, modelom evropskog krivičnog prava, idejom nadnacionalnog krivičnog prava, krivičnopravnoj odgovornosti pravnih lica i t. sl., profesorka dr Ivana Simović Hiber je ukazala na srž problema i na taj način postavila putokaze za istraživače koji će se tim pitanjima baviti.

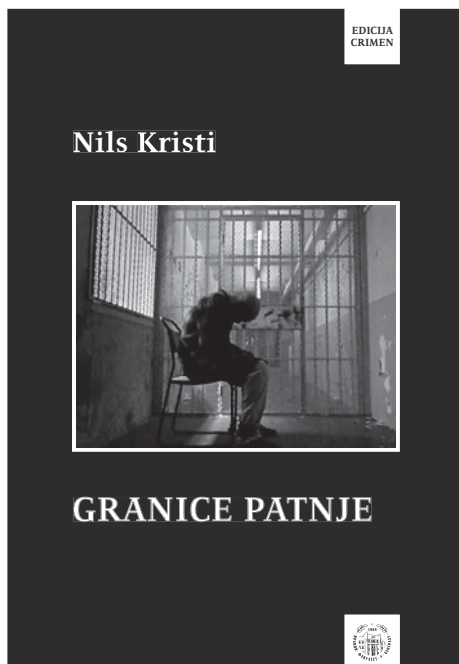
Opus profesorke dr Ivane Simović Hiber biva zaokružen tek radovima u kojima se bavila savremenim kriminološkim, viktimološkim i društvenim problemima kao što su zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja, ljudska prava sa posebnim osvrtom na pitanje multikulturalizma i kulturnih prava, moralna panika u vezi s bolešću itd. Od posebnog je značaja njen rad na suštinskoj transformaciji predmeta Viktimologija i penologija, jer je izmenila i osavremenila materiju naučne discipline viktimologije i na taj način je osamostalila kao naučnu disciplinu i nastavni predmet. U udžbeniku pod nazivom: „Okviri viktimologije“ profesorka dr Ivana Simović Hiber je postavila osnove za novi naučni i pedagoški pristup ovom predmetu, i na taj način je izlaganje ove materije približila svetskim standardima.

Ne treba nikako zanemariti ni izuzetne rezultate koje je profesorka Simović Hiber ostvarila u nastavnom i pedagoškom radu na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. Ostavila je neizbrisiv trag u promovisanju i razvoju različitih disciplina iz oblasti krivičnih nauka na Fakultetu bezbednosti, a činila je to kroz izvođenje nastave i prihvatanje mentorstva u izradi završnih radova iz Krivičnog prava, Kriminologije i Viktimologije i penologije.

Usuđujem se da *hommage* profesorci dr Ivani Simović Hiber završim jednom ličnom notom, nastalom prilikom našeg prvog službenog susreta i razgovora koji smo vodile u vezi s konkursom za zvanje asistenta-pripravnika na predmetu Kriminologija. Iako su u godinama koje su usledile razgovori između Profesorke i mene dobijali na neposrednosti i ličnom razumevanju, oni su samo potvrdili moj prvi utisak da sam imala čast da radim i budem prijatelj sa osobom koja je pošteno živela, druge nije povređivala i davala je svakome ono što mu pripada.

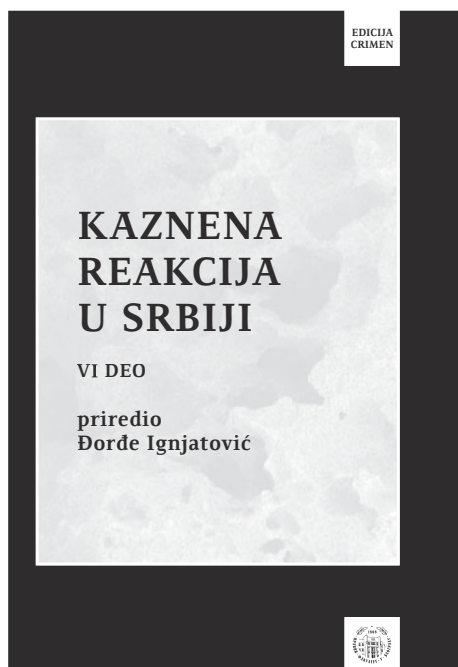
dr Aleksandra Ilić
Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 35

Edicija CRIMEN • Knjiga 36

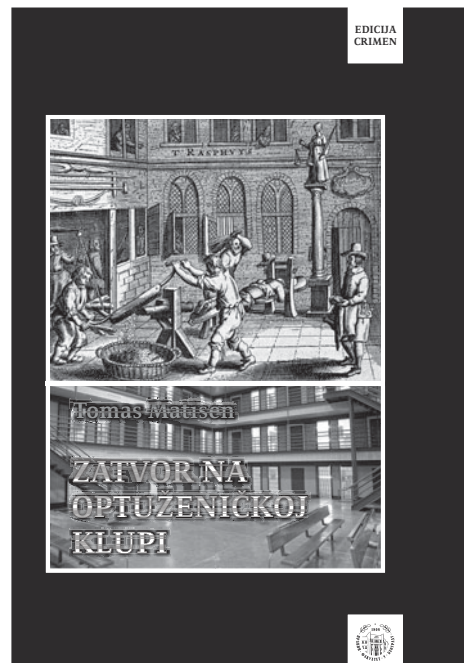

EDICIJA *CRIMEN*

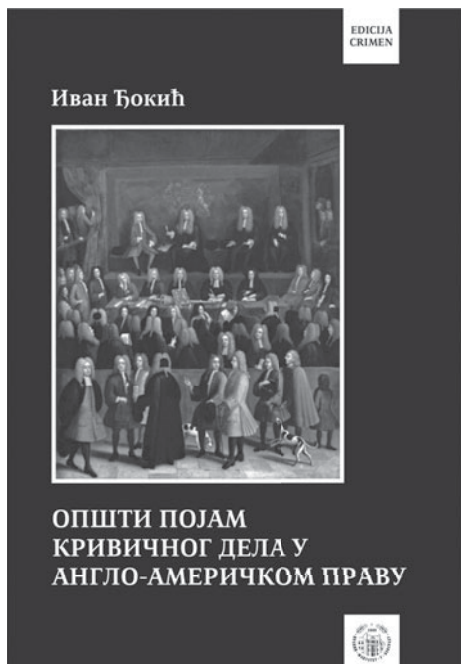

Edicija CRIMEN • Knjiga 37

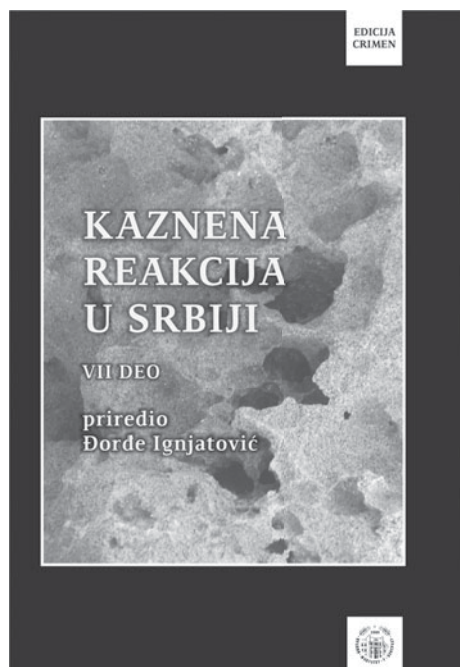
Edicija CRIMEN • Knjiga 38

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 39

Edicija CRIMEN • Knjiga 40

EDICIJA *CRIMEN*

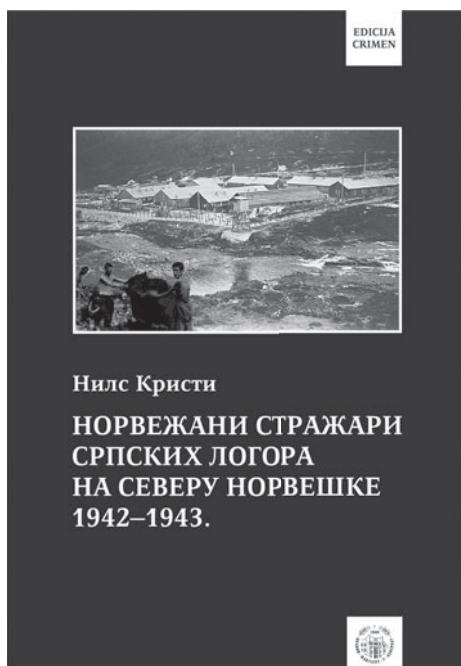

Edicija CRIMEN • Knjiga 41

Edicija CRIMEN • Knjiga 42

EDICIJA *CRIMEN*

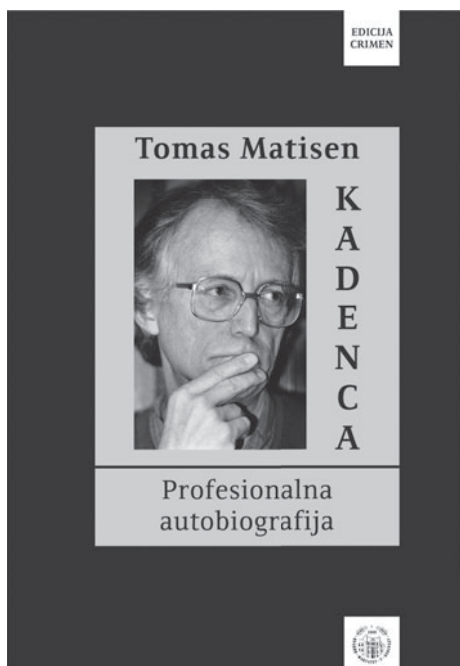

Edicija CRIMEN • Knjiga 43

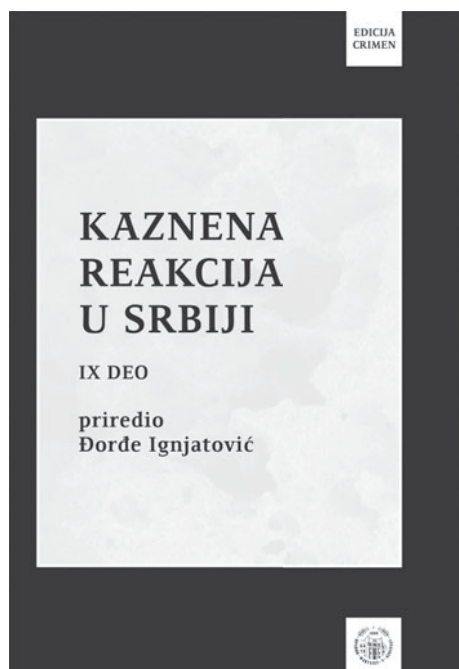

Edicija CRIMEN • Knjiga 44

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 45

Edicija CRIMEN • Knjiga 46

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. KORUPCIJA – OSNOVNI POJMOVI I MEHANIZMI ZA BORBU (Ilić G. ed.) (2 izdanja)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Pradel Ž.: ISTORIJAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Delić N.: NOVA REŠENJA OPŠTIH INSTITUTA U KZS
8. Klark R.: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Pradel Ž.: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIJE U KRIMINOLOGIJI
13. Bajović V.: SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVICE – Usporedno-pravni prikaz
14. Sabo D.: OD ANTROPOLOGIJE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIJE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Hulsman L., Bernat de Celis J.: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIJA
19. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Felson M.: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Volfgang M., Ferakuti F.: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Zolo D.: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIJA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIJE: SRBIJA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Delić N.: NOVA REŠENJA U POSEBNOM DELU KZ SRBIJE
27. Lukić N.: SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA
28. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović, Z., Kolarić, D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIJE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIJE
31. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIJA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Vanja Bajović: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATNJE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Zoran Stojanović: POLITIKA SUZBIJANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOJ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ivan Đokić: OPŠTI POJAM KRIVIČNOG DELA U ANGLO-AMERIČKOM PRAVU
40. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
42. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VIII (Ignjatović Đ. ed.)
43. Нилс Кристи: НОРВЕЖАНИ СТРАЖАРИ СРПСКИХ ЛОГОРА НА СЕБЕРУ НОРВЕШКЕ 1942–1943. (превод: Буквић Р.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prevod Petrović M. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanić M.)
46. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI IX (Ignjatović Đ. ed.)

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote priložiti na posebnim stranama na kraju teksta; fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Prevodi knjiga

Pinatel Ž. /1964/: *Kriminologija*, Sarajevo [orig. Pinatel J. /1960/: *Criminologie*, Paris]

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: Jurisdiction, *British Journal of International Law*, n° 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga pod-celina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća pod-celina u italic-u ili podvučena

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima

AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.
2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.
3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.
4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.
5. References should contain following details:
 - 5.1. References to Books:
 - General
 - J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100
 - Collections of papers
 - M. Sorensen (ed.) /1989/, *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15
 - Repeated references
 - J. Fawcett, *op. cit.*, p. 40.
 - Subsequent references
 - J. Fawcett, *ibid.*, p. 40.
 - 5.2. References to texts in Journals and Collections of papers
 - Articles in Journals
 - D. Connell /1988/, Jurisdiction, *British Journal of International Law*, no 4, pp. 2–18.
 - Contributions in Collections of papers
 - N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.
 - 5.3. References to Legislation and Juridical Decisions
 - A method of citation according to the national method is recommended
 - 5.4. Citation of Internet sources
 - Beside the Internet address, date of access to the document should also be written
 - http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.
 6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.
 1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL
 - 1.1. **Second sub-division in bold lower case**
 - 1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*
 - 1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(X) 3/2019 pp. 213–308

ARTICLES

- Klaus von Lampe, Tackling Organized Crime:
From Theory to Practice 215
- Katja Filipčič, Life Imprisonment in Slovenia 225
- Dorđe Ignjatović, Supermax Insitutions and Solitary Confinement:
History, Term Definition and Rationale for Spreading 239
- Natalija Lukić, Girl's Crime in Belgrade
– Study of Subgroups Identification 257

LEGISLATION AND JUDICIAL PRACTICE

- Miloš Janković, Deprivation of Liberty in Social Welfare Institutions 278

FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- Mih. P. Jovanović, Extenuating and Aggravating Circumstances
in Criminal Offences 299

CONCLUSIONS OF THE LIX REGULAR ANNUAL CONFERENCE OF THE SERBIAN ASSOCIATION FOR LEGAL THEORY AND PRACTICE 306

IN MEMORIAM

- Ivana Simović Hiber (1952–2019) 307

ISSN 2217-219X

